

Марий Эл Республикын туныктыш да шанче министерствыже
Марий туныктыш институт

МАРИЙ ЙЫЛМЕ
ДА ЛИТЕРАТУР ЛУДМАШ
ДЕНЕ ПРИМЕРНЫЙ
ПРОГРАММЕ

I – IV

Йошкар-Ола
2011

Марий Эл Республикын туныктыш да шанче министрствыже
да Марий туныктыш институтын
научно-методический советше темленен

Программыв С.Д. Дмитриев, А.М. Ефремов,
«Уста туныктышо» лабораторийын членже-влак ямдыленен

Рецензент-влак:

З.К. Иванова, пед. наука канд.,

Марий кутыжаныш университетын доцентше;

Р.А. Малинина, Марий туныктыш институтын методистше

Марий йылме да литератур лудмаш дене примерный прог-
рамме: I – IV / С.Д. Дмитриев, А.М. Ефремов, «Уста туныкты-
шо» лабораторийын членже-влак ямдыленен. – Торлатен да
ешарен, 2-шо гана лукмо. – Йошкар-Ола: Марий туныктыш ин-
ститут, 2011. – 100 с.
ISBN 978-5-4325-0036-6

ISBN 978-5-4325-0036-6

© Марий туныктыш институт, 2011
© С.Д. Дмитриев, А.М. Ефремов ямдыленен, 2001
© С.Д. Дмитриев, А.М. Ефремов, «Уста тунык-
тышо» лабораторийын членже-влак ямдыленен;
торлатен да ешарен, 2-шо гана лукмо, 2011

МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ПРИМЕРНЫЙ ПРОГРАММЕ

УМЫЛТАРЕН ВОЗЫМАШ

Тугалтыш туныктымашын ойыртемже

Тугалтыш школ – йочан илышытыже йоршеш у да ушанле илыш тошкалтыш. Ынде туземме тонежыште икшыве чарныде чот кыртмен тыршаш туналеш, школышто тунемаш туналмыш дене тудо тыглай йоча огыл, а «туземше» чап лумым налеш.

Ончыко опкылым ыштымаште тунемшын уш-акылжым почыл- тарымаш да вияндымаш рудо верым налыт. Тудын шарнен мошты- машыжым умбакыже лывырген шогтыман. Адакшым лончылен, тагастарен да иктешлен сенатат кумыландаш кулеш. Тылеч посна ньоган корго чоншижмашыжым шкаланже нергелаш да аклен по- ган йоным ыштыде ок лий.

Коло икымше курымш тошкалше тачысе йоча телевизорым шуко онча, рудо да верысе радиом колыштеш, эше Интернет йон денат пайдалана. Ик могырым, тиде сай: икшыве, ешартыш пинчы- машым налын, шкенжым пойдара. Вес могырым ончалаш гыч, чыла передаче икшывылан келшыше огыл. Садлан улшо торсырым ко- рандаш школан логалеш.

Тачысе йоча книга, журналым да газетым шагал лудеш, угла- ракше телевизор да компьютер воктене шинчен эрара. Уш-акыл волгалтарыме папа уда огыл, но шум-чон моторлык окпаклаш тугал кереш.

Тугалтыш школышто туныктышо ике папангыже шуко нелы- лыкым вапшыш. Ик икшыве йочадаш коштын, весе – уке, кумшо ача-ава олмеш коча але кова целен пинчеш.

Адак вес азанат уло. Южо туземше путыракат ок ярос: уро- кышто пинча, кружокыш кая, монго папам шукта, музыкальный тонежыш вапка.

Тыге уремыште моднат ок шукто, йолташыже але кутыен- влак денат вапшыйн ок сенсе. Чыла тидыже шкем кучен мошты- маште, икте-вesityм умылмаште да йоратымаште вескана уда мо- гирым налдырнен кереш.

Тугалтыш школышто йоча-влак ынде ик еш гай коллективш чумыргат. Туштыжо турло калык-шамычын икшывышт лийын кер- тят. Марий коклаштак руш, татар, чуваш але вес калык-влакын йо- чашт вапшылаштыт. Тыге марий йоча-шамычат шочмо калыкын веле огыл, а тыгак руш да моло калык-влакын чон коргывий поянлы- кышт дене палыме лийын ногат.

Тугалтыш школышко турло пинчтымашан ньога-влак толгыт. Икте сайын тузем кереш, весе улыкшырак, а кумшо йоршын уда

радамыште лиш. Сандене туныктышо кажне йочан ойыртэмжым шотыш налде пашам нигузе атылдарен огеш керт.

Весымат палемдыче ок лий: классыште почмо йылмым тўрлы палыше лийат – икте марла яндарын кутыра, весе пеле марла, пеле рушла чокая, кумпо марлажат, рушлажат ок кунешгаре. Икшыве шамычын уш-акыл атыланыме кўкшытышат иктай огыл. Молан манаш гын, ик ньога йочадышке коштын, весе тўрлў амаллан кўра мўнгышгў шинчєн. Ёшыжат тўрлў: ача-ава – туныктышо але медицине пашаєн, агроном але ветеринар, шофер але механизатор, волюкым але кайыкым ончышо, тыглай пашаче але пападамє. Ик ешыште радиожат уке, весыште телевизоржат, компьютержат уло.

Ялыште тичмаш класснат мўнгешт толеш, тыге ик туныктыше пагал йочан кок классыште иканаште урокым эрара. Оласе икшы вылан театр, тоштер, тўвыра полат пелен тўрлў секций ден кружок, ишке омсаптым почыт гын, чыла тидыже ялыште уке. Туге гынат оласе йочат ялысылан кўранен кертеш: сылне пўртўс кумылыштым вўчка, пашалан изинек шуаралтме вер уло, кутезына-шамычын мунло йўлаптым аралыманште йоча-ылак извереш улыт, икте-весым чыланат палат да ешын аралыме пайдале традицийжылан энертат.

Кеч-мо гынат, тўналгыш класслаште почмо йылме дене налме шинчымаш ондакысе семьянак сайын тунемманште ўпанле негїт лийын колаш. Налме шинчымаш ден моштымашлан энертеш, ту немше-ылак шкепгат **тунеман тулємнаш** улыт.

Илышыште почмо йылмын верже нерген Марий Эл Республикын Конституцийжын (1994 ийыште пенгыдемдыме) 2-шо ужашысе 26-шо лончыжым лўдына:

«1. Кажне ег могай наций гыч улымжым рашемдаш да ончыке таш праван. Могай наций гыч улым рашемдыме да ончыктымє шотышгў нигўмат ўкым ыштыкташ ок лий.

2. Кажне почмо йылмыж дене пайдаланаш, мутланаш, воспи татлаш, тунемаш да творчествылан йылмым эрык дене ойырен налаш праван.

3. Марий Эл Республикыште калык-ылаклан национальный културым, йылмым да йўлам вянгдаш права гарантироватлал-теш».

«Марий Эл Республикыште йылме нерген» Марий Эл Республикын Законшыгжыко (1995 ий, 26 октябрь, 290-III №) тыге серал-тын:

«38 лончо. Марий Эл Республика образованийым почмо йылме дене ишке кумылышгў почеш налаш граждан-ылакын иктўр праван улым прїзнатла».

Конституций ден йылме нерген законшыгко увертарыме соци-ально-политический права эн ончычак туныктымє пашаште

шындалатеш. Тидын шотышгў тўналгыш школ эн ончыл верым налын шога.

Шочмо йылме икымше класс гычак предмет семын туныктал-теш. Арамлан огыл почмо йылмым каласен мошташ лийдыме мас-тар туныктышо манят. Марла улымтарымым йоча канылынарак да пысынак авалта, уш-акылжымат куштылгынарак вягта. Шочмо йылмыж дене ойлымыж годым икшыве кугу нелылыкым ок шиж. Уроклаште тудо литератур йылмым вапшиеш, ава шўр денс толшо мотор йылмын нимучашдыме сўралыкыше ден юзо вийжым ишке шўм-чонышкыжо шындара.

Илышыште почмо йылмын вержым рашемдаш кўлмў годым тудын шўрынажым шергалде ок лий. Эн ончычак калыкын илыш пўрыманшыж дене вап кылалтмыжым палемден кодыман. Шочмо йылме – мўндыр кутезына-ылакын курымла гыч вончен-шарлен толшо да кызытсе тукумнан уш-акыл да шўм-чон поянылыкышт. Ис-торийын тура савыртшынан йыжынлангыже марий калыкын наций семын одарланыме жаныште шочмо йылме ишке куатпым да кулепылыкшым нигунарат йомдарен огыл. Эрыкан улымж годым калык ишке вий-куатпым эн ончычак мер пашаште ончыкта. Пашам ворадарен колтыде илышым тўзаташ ок лий. Тўшка пашам шот дене виктарен колтыманште икте-весым улымман да вап-вап ку-тырен келшымаш кўлыт. Чыла тидыже йылме полшымылан кўра ынгалтеш.

А теке вес йыжыгн. «Шочмо йылме мемнам понкален мошгы-шо егыш савырен» (И.Г. Иванов). Уш-акылым чарныде вянгдыманште, тўнянчалтышым волгалтарыманште тудо ишке куат-пым чарныде пуэн шога: пўртўс тўняште айдыме ишке вержым ра-шємда да, илышым радамлєн, чын корно дене виктарен шога.

А школ омсам икымше гана почшо йоча ава шўр дене пырля толшо йылме дене пўртўс вийым да сўралыкым кунар-гынат улы-лаш тўналын, тудын илышым улымманшыже печалтын. Тудо ик-таж 3000 шомакан мутерже дене моктаненат кертеш. Ньогана ынде йылмын полшымыж дене ишке шинчыманшыжым писын шарап да чулымын кумдандаш тўналеш. Шочмо йылме ишкежат тунемме предметыш савырна. Математика, ишке йырысе тўня тунемме он-чылно ишке капкаштым комдык почыт. Тунєм да понкале, понкале да тунєм. А понкалыме куралже икте – шочмо йылме. Йоча мынар шукурак понкала, тунар пачаш вянгеш, тачысе кечып тўржым да тўрсыржым улылаш тўналеш.

Йылме посна еглан пуымо пўлек огыл. Тудо – тўшка илышын саскаже. Йоча, школыш толын, у ешыш – коллективыш – ушна. Тыгытже вап улымман, вап келшымаш гына куанле ончыкылы-кым сўрат.

Шочмо йылме урок кок шөрынан. Лудмаш урокышто тунемше икымше гана марий алфавитым пален налеш, мутвундыжым пайдар, калык ойпогым, шочмо сылнымутым тунемын, шочмо йылмын ям ден сөраллыкшым шижаш, нөргө кумылжым лывырташ туналеш.

Йылме урокышто у йыжыг почылтеш: йүкым луктын, айдеме кутыра, тудым түрлын савыркален, вапталтылын, шомакым шочыкта, мут-влакым түшкален, ваш кылда, ойып савыра. Мурыла, семла йонгалтне шочмо шомак-шамыч икшывын чон көргө кумылжым эллын ондалыт.

Шочмо йылмым шымышыла, шочмо йылме дене тунемшыла, йоча-влак калыкнан тўыра поянлык клатышкыже пүрен ончалыт, мунло калык ойпогым, чонеш логалше мурым, сылнымут мастар-шамычын возымыштым, порылыклан негызым пыгышыне йўлам нергелен лектыт. Шочмо йылмын юзо вийже куан шинчавўдым лўкшо ныжыл марла сем деч нимынярат ўлно огул.

Пўртўсым да шке йырысе тўням кажне ен, тидын шотышто икшыват, шке семынже тўрлын умылен налеш, но нигўат тидым шочмо йылме деч посна ыштен ок керт.

Чыла сомыл кокла гыч у снгом монтен шуарен кушгыманш йодышым поснак лоден кодена гын, йоршын йонгылын огына лий дыр. Тиде папа тгай: шочмо йылме ден сылнымут гоч лывырге йочан улышкыже эн волгыдо да упаш понымап-влакым шындараш, пайдале папа деч посна илен кертдыме, шочмэл ден калыкнан суапым конден кертше, шке да вес калыкым, тудын илыш корныжым палыше да тўвыражым аклыше, икте-весым умылышо да палыше ару чонан Айдемым таптен кушташ.

Марий йылме программын чоналтме ойыртемыше

Ондакысе дене танастарыманште чоналтме шотышто программна кугун ойыртеманлеш. Молгунамсе семынак ончылыно «Умылтарен возыманш» пурталтын, но тупшат ятыр вапталтын уло. Тиде ужашын теоретический негызыне виандалтын. Тыште руш школлам амдылыме программнын кышаже палынак шижалтеш. Тўсо чын да сай понымап-влак деч ме нигузеат коратнаш огынал. Моланже пале: шочмо йылме денат, литератур лудмаш денат марий икшыве нигунарат ўлыкпў шинчыманан лийнаш огул. Программным нергелыме годым уда огул шкенан традицийланат эгертыме, мо сай-жым арален кодымо.

Икымше класс программаште ойыртеманлше вапталтын уло: арнасе пагат шагалеммылан көра лудаш-возаш (грамотлан) тунык-тымаш у ий деч вара эне 5 арна шуйнен кертен. Тыге кокымшо

нелийыште марий йылме да лудмаш урок-шамычлан чумыр пагат иземеш.

Кокымшо класс гыч марий йылме ден литератур лудмаш урок-ылак посна эртаралыт. Йылме урок-влакшат у кўкшытышгў лийнаш улыт. А лудмаш урокшат тыглай огул, а литератур статусым налеш.

Кажне классыште йылме лывыртеме папа тўвыргў саскам сўрынаш. Тудо класс гыч классыш, урок гыч урокыш воранен да воранен толжо. Арамлан огул программаште успеитарымыла эре каласыме: «Лудаш-возаш (грамотлан) туныктыман, класс деч ордыжкысў лудмаш да йылмым лывыртеманш», «Буква-влак дене палыме лийман. Лудмаш да йылмым лывыртеманш», «Возыманш да йылмым лывыртеманш», «Марий йылме да йылмым лывыртеманш», «Интератур лудмаш да йылмым лывыртеманш».

Ыштынаш папана нерген программынам кўчыкын шергал лек-тына.

Лудаш-возаш (грамотлан) туныктыман, класс деч ордыжкысў лудмаш да йылмым лывыртеманш

Икымше классыште йоча-влакым сентябрь гычак лудаш амдылат. Нуным кутырым да возымо йылме, кўрылгдеш кутырманш, предложений, мут, слога да йўк-влак дене палдарат. Ойлымо йылмыште ванлийтыне йўк-влакым лончылаш посна жап ойыратлеш. Марий алфавитыш пуршо буква-влаклан келшен толпо йўк-влак дене тунемше-влак лудаш-возаш амдылатмё (добукварный период) жапыште палыме лийыт. Нуво гласный да согласный йўк-влакым ойыркалаш тўналыт. Лудмо дене пырляк йоча-влак возаш амдылалят. Тыгодым парня йыжыгла ден кидым лывырташ манын, тунемше-влак изи сўретым, тўрлў орнамент ден геомстрический фигур-влакым сўрстлат, штриховкым ыштат, посна буква-влакын элементыштым сєрат.

Лудаш-возаш туныктыманште тўн шотышто звуковой аналитический йўн кучылталеш. Урокышто текстым, предложенийым, мутым да йўк-влакым лончылыманш шуко жапым ойыраш йодеш.

Добукварный периодыштак йоча-влак предложенийым, мутым да йўк-влакым схемсе дене ончыкат. Шомакысе слог-влакым поснак келгын лончылыман. Нуным кружок але квадрат, тыгак геометрический фигур-влак денат палемдыктыман.

Тунемше-влак литератур йылмысе чыла кандаш гласный йўк дене практически палыме лийыт. Гласный йўкышг мужырлалтын лончылалят: у - о, ы - а, ў - ё, и - э. Лудаш туныктыманшын негызысе - слог. Слогым ыштыманште тўнжў - гласный йўк. Согласный гласный дене ушен моштыман, уке гын буква дене лудаш тўчымо лўдыкпў кодыш.

Марий йылме, чын возен монштымаш да йылмым лывыртмаш

Шочмо йылме – илыш умылымаш, уш-акыл воштончыш да шӱм-чон пояснык. Тудо мемнам шымата, лыпландара, эмла, арален налеш да кумылым нӱлта. Йылме полишмо дене уш-акылтым пойдарет, вес ен нерген утларак пален налат.

Кажене марий йылме урокышто кум капта гоч вончыман. Икымше – уш-акылм виянымаш, кокымшо – йылмым лывыртмаш, кумшо – воспитательный папа. Тиде кум йогын урокышто ик йогынышко ушна.

Кокымшо класс гыч йоча-влак марий йылмым келгын тунем-маншке куснат. Рушла «систематический курс» маладалыт. «Синтаксис», «Морфологий», «Мутын составше (морфемике)», «Лексике», «Графике», «Йӱк ден буква (фонетике) да орфоэзий», «Орфографий ден пунктуаций» ужаш-влак кунар-тынат шылымаш тӱсым налыт.

«Синтаксис» раздел утларакшым «Предложений» да «Мут составлений» теме-шамыч авалта. Уш-акылм вияндыме да йылмым лывыртме нерген мутым лукмек, эн ончычак предложенийын суаштым ушештарман. Предложенийым чын да монген чоньде икте-весе дене вашкыл кучашат ок лий. Тӱрлӧ предложенийым лудмо, лончылым да чонгымо негызеш изи нӱога шке шочмо йылмыжым келгырак умылен налеш. Чыла тидым шотышко налын, кажне классыште марий йылме урок синтаксический негызым налеш. Умбажыке морфологийымат, фонетикымат, моло разделымат тиде коряно денак тунемаш келиша.

Предложенияй. Мут-влакым палыме, почела каласеп кайыме, нунын ойыртемыштым лончылым дене гына шке шонымым вес снӱан писын да рап почын пуаш ок лий. Тыйым умылышт манын, мут-влакым икте-весе дене кылден, келыштарен радамлен, чашке предложенийым чонен кутырыман.

Тунемше-влак икымше классыштак, эше буква дене палыме лийме деч ончычак, предложений нерген умылымашым налыт. Варажым предложенийым мут деч, мутым предложений деч ойырап тунемат. Нуно ойлым да лудмо годым предложений пытымым йӱк дене палдарынаш улыт.

I классыштак предложенийым куту буква дене возаш тӱгалаш да точкым пынден мучашлап тунемат.

II классыште икшыве-влак предложений мучаште точкым, вопротительный ден восклицательный знакым кучытлап тӱгалаш. Предложенийын главный членже-влак дене палыме лийыт, йолыш почеш мут-влак кокласе кылмаш рашемдат.

Лудан-возаш ямдылалтме уроклаштак туныктышо сылнымутым кучылтеш. Арняште ик кечын йомакым, ойлымашым лудеш, туштым туштылеш. Лудмо почеш йоча-влак дене мутланен налеш. Тыгак посна йоча-влак изи почеламут-влакым тӱшкан наизусть гутенмат, йомак гыч ужашым модын ончыктат. У книгам, книгасе сӱрет-влакым пырля ончан да мутланен налеш пайдале. Теме дене келишышын урокышто тӱрлӧ онай дидактический модыш темлалтеш. Чыла тидлан урокышто 12-15 минут жап налалтеш.

Лудан-возаш ямдылалтме жап (добукварный период) чумлыржо 10 урокым айла, тун шотышто сентябрьште эрта.

Лудан-возаш (грамотлан) туныктымаш сентябрь тылзыште тӱгалаш да февраль каникул марте пуяна. «Азбукым» тунемме жапыште (букварный периодышто) йоча-влак марий йылмысе йӱк-влакым лончылым негызеш вшыныштыт первый гана буква-влакым пален налыт, нуным лудан да серап тӱгалаш. Буква-влакым тӱшка (блок) дене шеледыме: гласный йӱкым ончыктышо кандаш буква, мужырдымо йонтыдо согласный-влак, мужыран пич да йонтыдо согласный-влак, йотированный ныл буква, мужырдымо пич согласный-влак, ь ден ь буква-влак.

Букварный периодышто ынгынаш ик куту сомыл – йӱк ден буква кокласе ойыртемым рашемдымаш. Марий графике тунемшылан пелш куту нелыжыкым ок ыште; молан манаш гыч, ятыр буква йӱк дене келшен толеш, эсогыл ударения да ударенийдыме йӱк-влак икте-вesity деч кутун огыл ойыртемаш. Лач я, е, ё, ю, ь буква-влак логалыме годым мутым ик семын огына луд. Адак южо йонтыдо согласный йӱкым ончыктышо буква-влакын тӱрлын лудалтмыштым шотыш налде ок лий.

Слог дене лудмаш гыч эркен-эркен тичмаш помакым лудмашке кусныман. Букварный период мучашлан тунемше ик минутышто 15-20 мутым лудын пуктынаш.

Икшывылан эре лудаш да возаш гына вессла огыл. Садап папаша кокла гычак онай дидактический модышым темлыман, DVD-м ончыктыман, фонохрестоматийым кылышман, изи йомакым инсценироватыман, коклан муралтен але кучталтен колтыман.

Лудман-возыман урокланте у шинчымышым пумыо дене пырля воспитательный папа лункынаш огыл. Шочмэл, шочмо калык да тудын илыныж нерген лудмо да мутланымс годым ончыкмык уста ен-влакым кушташ йон лектеш. Порылык, икте-весым пагалыман, икте-весылан полшыман, тӱлка пайдале пашалан мелышан шогыман, ӱланен пумыо сомылым кӱлеш семын пуктыман, ен-влакын уда да сай койышыштым аклен монштыман – чыла тиде шочмо йылме урокышто келгын лончылалтнаш да изи йочан шӱм-чонешыже куту кынам кодынаш.

III классыште мут сочтаний кугу верым налеш. Мут сочтанийште да предложенийште шомак-влак кокласе кыл лончылатеш. Главный ден второстепенный член-влак тунемалтыт.

IV классыште «Предложений» раздел почеш папаш умбакыже ышталтеш. Икгай членан предложений-влак посна ойыралтыт. Сложный предложений дене пальме лийыт. Да, ден, а, по союз-влак дене ушалтыше предложений-влак тунемалтыт.

Мут. Предложений дене пальме лийме годым мут нерген ойлыде никузе от керт. Шомак деч посна предложенийым от чоно.

Мутым түрлө могырым лончылен, ныл ий коклаште йоча тсве мом пален налеш:

– каже шомак шкенан йырысе илышын могай-гынат ик йыжыжым почын пуа, мом-гынат ончыкташ кучылталтеш;

– чыла мутынат шке грамматический ойыртемыже уло: каже шомак могай-гынат ойлымаш ужаш лиеш;

– каже мут түрлө значений дене ойыртемылтыш;

I классыште знаменательный ойлымаш ужаш-влаклан йодышым пындаш темлалтеш.

II классыште к ө? м о? м о г а й? м о м ы ш т а? йодышлан вашпештыше шомак-влак дене пальме лийыт. Собственный лум мут-влакым кугу буква дене возаш тунемыт. Кумдан кучылталтыше почеш мут-влак лончылаштыт.

Мутвоз нерген туналтыш умылымаш пуалтеш. Родо-тукум шомаклаште икгай вожан мут-влак лончылаштыт.

Пич мужыран йонтыдо согласный йук-влак эскералтыт. Тыгай йукан шомак-влакым чын возаш тунектат.

III классыште «Мутын составше» темс кугу верым налеш. Шомакын ужашыже-влакым лончылаш туналтыт. Ынде нуно угла-рак келгын тунемалтыт. Пич да йонтыдо согласный дене пытыше мутвозан шомак-влакым чын возаш туналтыт.

Ударенийдыме гласный мучашан шомак-влакым чын сераш тунемыт (күрльб, тольб, наль).

III классыште шукарак жашым ойлымаш ужаш-влак налыт. Лум мут, пале мут, глагол, почеш мут келгыракын тунемалтыт.

IV классыште олмештыш мут, чот мут да наречий ушнат. Ойлымаш ужаш-влакым тунемме годым мутым состав шот дене лончылаш йон лектеш.

Мут-влакым чын возаш угларак жап ойыралтеш. Йук да буква. Йук ден буква-влак дене тунемме-влак I классыштак пальме лийыт.

У ий деч вара йук ден буква-влакым лончылымаш фонетике да графике кукшытышкө нолталтеш. Йук ден буква кокласе ойыртемым рашемдымаште тунемме-влак ятыр нелылыкым пижыт. Эн ончычак марий йылмысе 8 гласный йук да 12 гласный буква нерген

уэш кутырман. Е, ё, ю, я буква-влак посна лончылаштыт. 24 согласный йук да 22 согласный буква нергенат келге пинчымашым пуыман. Пушкыдо согласный-влакым возымо шотыштат папаш ышталтеш.

II классыште фонетике дене папаш умбакыже шуына. Ый йукан ойыртемылтыше түспым лончылаш тунектена. Ф, х, ц, ш, б йукан мут-влакым чын ойлаш да возаш тунектыман.

Ударений денат папаш ышталтеш.

Марий алфавит дене пальме лиймеке, мут-влакым радам дене нергелаш тунектыман.

III классыште ударениян да ударенийдыме гласный йук-влак умбакыже лончылаштыт. Мутышто ударенийдыме пытаргыш ө, о, е гласный буква-влакым гармоний закон дене келшышын сераш тунектат.

IV классыште посна фонетический темс уке. Ынде I – III класслаште чыла тунеммым ушентарен да иктешлен шогыман.

Марий йылме предметын ойыртемылтыше могыржо.

Тунектымашын цель ден задачыже-влак.

Шочмо марий йылмым тунектымаште тыгай цель-влак пындалтыт:

– йылме наука нерген тун умылымашым пуаш;

– йочан кутырым да возымо йылмыжым лывырташ.

Цельшын шуаш тыгай задаче-влакым пинчымаш:

– шочмо йылмын поялыкше нерген пинчымашым пуаш;

– шке гыч текстым чогап тунекташ;

– шке йылмым гүзаташ ұжаш.

Марий йылме курсынын чогаптымыже.

Руп йылмым тунектымаште марий йылме полыш кидым шуылта.

Икымше классыште почмо йылме урокышто эн ончыч ыштышап папаш – лудаш-возаш тунектыман. Тудо 21 арня чоло шуына. Февралысе каникул марте иктепалтеш. Гиде урокыштак возаш туналыт. Пропись тетрадь дене папаш ышталт. Грамотлан тунем шумске, марий йылме да лудмаш урок-влак посна эртаралташ туналыт.

II – IV класслаште марий йылме урок-влак 4 кугу ужаш гыч шогат:

– предложений да мут;

– мут да предложений;

– йук ден буква да предложений;

– йылме лывыртмаш.

Какне ужашште орфографийлан туткыш ойырлгеш.

Предметын тун корныжо-влак:

– мутым чын возмаш да ойлымаш;

– йылмым лывыртмаш.

Йоча теве мом ыштен моштышаш:

– сайын лудшаш;

– чаткан возышаш;

– мутер-влак дене пайдаланышаш.

Туныктымашын пайдаже:

– шочмо йылме тун предметак лийын кодаш;

– тунемшын кумылжо нӧлталтеш.

– шочмо йылмын ямже тудын дек корным муэп;

– йоча марла устан ойлаш тунемеш;

– йоча моло предметым сайын тунемаш туналеш.

Тунемме пашаште марий йылмын верже.

Россий Федерацийысе тунемме тӧнеж-влакын базисный пашышт дене келшышын марий йылмым тунемаш туталгыш класслаште чылаже 540 пагат пуалтеш. I классыште – 132 пагат, II – IV класслаште – 136 пагат гыч.

Марий йылмым тунеммашын лектышыже тыгай лийшаш:

– шоган айдемьм пуарен кушгышаш;

– йылме ен-влак кокласе вашкыл кучымо тун йӧныш савырынышаш;

– йочан йылме культуржо вияншаш;

– йылмын поянлыкшым кучылт моштышаш;

– ваш-ваш кутырен, диалогым чонен моштышаш;

– шке возымьм терген моштышаш.

Кутырымо да возымо паша.

Колыштмаш. Кутырымашын кӱдешлыкшым рашемдымаш. Мот нерген увертарымым нергельмаш. Йодыш-влаклан вапештен моштымаш.

Мутланымаш. Повествований, описаний да понкальмаш сынан текстым кучылт моштымаш. Саламлатмсе, чеверласыме да тауштымо шомак-влакым кучылт моштымаш. Йӱк-влакым чын каласымаш.

Лудмаш. Йылмым тунеммаш эре лудмаш дене пырля опык-леш. Садлан эн ончыч слог дене лудмашке кусныман. Вара тичмаш шомакым лудмашке вончман. Мом лудмым умылен моштыман. Ударенийым эскерман. Сылнын лудаш тунемман. Орфоэпийын йодмьжым шуктыман.

Возымаш. Возымо годым гигиенын йодмьжым шуктымаш. Парня-влакым лывыртмаш. Чыла буквам чын возаш тунеммаш. Арун да чаткан возаш тунеммаш. Книга але доска гыч возен налаш тунеммаш.

Мут ден предложений. Мутын мом ончыктымьжым рашемдымаш. Мут ден предложений кокласе ойртемьм умылмаш.

Чын возымаш. Мут-влакым чын возымо правил-влак дене пашам лиймаш. Предложений туналгышым да собственный лум мут-влакым куту буква дене возен моштымаш. Мутым ик корно гыч весыш чын кусарымаш. Предложений мучаште преинаний знакам шынден моштымаш.

Йылмым лывыртмаш. Мут понялык дене пайдаланен, изирак текстым шонен возымаш. Сылнын лудаш да возаш тунеммаш.

Марий йылме дене тун курс.

Синтаксис. Мут, мут сочсаний да предложенийым ойыркалымаш. Каласыме цель дене предложений-влакын турло лиймышт нерген палымаш. Предложений грамматический рудьжым палымаш. Главный ден второстепенный член-влакым ойыркален моштымаш.

Морфологий. Ойлымаш ужаш-влак. Самостоятельный ден служебный ойлымаш ужаш-влак.

Лум мут. Лум мутын собственный да нарицательный улмыжо. Лум мутын числаже да падежше. Лум мутым состав шот дене лончылымаш.

Пале мут. Пале мутым кучылт моштымаш.

Глагол. Глаголын жал, числа, лица формьжо-влак. Глаголым состав шот дене лончылымаш.

Чот мут. Чот мутын кулешлыкше. Марла шотлен моштымаш.

Почеш мут. Почеш мут-влакым чын кучылт моштымаш.

Графика. Йӱк да буква ойыртемьм палымаш. Марий алфавит дене пайдаланен моштымаш.

Лексика. Шомакын мом ончыктымьжым рашемден моштымаш.

Мутын составше. Иктай вожан мут нерген умылмаш. Тушто морфемьм чын муын моштымаш.

Орфографий. Мутым чын возымо правил-влакым кучылт моштымаш. Мутым вончыктарен моштымаш. Ё, ё, ю, я буква-влакым возен моштымаш. Ы буква вазалтмьж.

Йылмым лывыртмаш. Сылнын мутланен, возен моштымаш. Текстым серен моштымаш. Текстсые ужаш-влакым радамлымаш. Текстан пашаным чонен моштымаш. Текстын турло лиймыжым палымаш. Серышым возен моштымаш. Турло изложенийым возымаш. Сочиненийым сылын серымаш. Диалогым чын чонымаш. Йылмым шыламаш тунеммаш.

ПРОГРАММЕ

I КЛАСС

Икымше пелий

Лудаш-возаш туныктымаш, йылмым лывыртымаш (80 пагат)

Лудаш-возаш туныктымаш 3 йыжын дене эрта:

- 1) лудаш-возаш ямдылалтмаш;
- 2) лудаш-возаш туныктымаш;
- 3) лудмашке да йылмым тунеммашке вончымаш.

Лудаш-возаш звуковой аналитико-синтетический йон дене туныктыт. Лудмаш ден серымаш икте-васыпт дене пеш чак кылдалыт. Мутым йук шот дене лончылат, вара могай буква дене каласалтым палемдат. Пытартышлан шомак-влакым лудыт.

Кажне арнян внеклассный лудмашлан жап налалтеш. Туныктышо йоча-влакым книга деке шуманден шога.

Лудаш-возаш ямдылалтмаш

Ойлымо да возымо нерген тун улылымаш.

Мут ден предложений.

Предложений ден мут. Текстым предложений-влаклан шеледымаш.

Слог ден ударений.

Йук ден буква.

Мутышто мыняр да могай йук улмым палымаш.

Марий йылмысе гласный йук-влакым палымаш.

Согласный йук-влак дене пальме лиймаш.

Возымо да лудмо гольым гигиенным эскерымаш.

Буква-влакын ужашыштым серымаш.

Буква-влак дене пальме лиймаш.

Лудмаш да йылмым лывыртымаш (35 шагат)

Марий йылмысе йук ден буква-влакым тунеммаш:

икымше: гласный-влак: у, о, ы, а, я, ё, и, э (е);

кокымшо: мужырдымо йонтыдо согласный-влак: м, л, н, й, р, н;

кумпо: йонтыдо мужыран пич согласный-влак: т, к, ш, с, п, ф;

нылымше: пич мужыран йонтыдо согласный-влак: д, г, ж, з, б, в;

визымше: йотированный гласный буква-влак: ё, ё, ю, я;

кудымшо: мужырдымо пич согласный-влак: ч, х, ц, ш;

шымше: ойырен шогышо ь ден ь.

Мутым слог дене лудаш тунеммаш. Шомакыште мыняр буква да йук улмым рашемдымаш. Пучкедыме буква-влак дене мутым потымаш.

Лудмо гольым гигиенным эскерымаш.

Лудмо почеш йодышлан вапештымаш.

Шке мут дене каласален моштымаш, почеламутым наизусть тунеммаш.

Возымаш да йылмым лывыртымаш (35 шагат)

Лудмо урокышто тунемме буква-влакым серымаш.

Буква-влакым ушен моштымаш. Күрылтде да күрылтын вонзалтше буква-влак.

Прописыште ушно образец почеш возымаш.

Диктоватылме почеш возымашке куснымаш.

Лудмаш ден серымашым интегрироватлаш келша.

Кокымшо пелий

Возымаш, марий йылме да йылмым лывыртымаш (26 шагат)

М о м т у н е м м а н?

Предложений. Ойлымашым предложений-влаклан шеледымаш. Предложенийыште рудо мут-влакым ойырымаш. К о? м о? м о м ш т а? м о г а й? йодышлан вапештыше шомак-влакым палемдымаш.

Йук ден буква-влак. Йук ден буква-влак. Пушкыдо ден пентыде согласный-влак. Ъ буква. Е, ё, ю, я буква-влакын кучылталтмышт.

Слог. Мутым слоглан шеледымаш. Мутым вес корныш вончытарымаш.

Күрылтде кутырымаш. Палемдыме темс почеш изирак предложений-влакым чончымаш. Сүрет почеш ойлымашым чончымаш. Тунгал пумымо йомакым пуйымаш. Саламталтмаш да чеверласымаш.

Чын серап тушыктынам мут-влак: ер, Йошкар-Ола, кече, кига, колымо, комбо, лудо, Москва, пария, пуй, уй, чыве, шкаф, эр.

Лудмаш да йылмым лывыртымаш.

М о м л у д м а н?

Калык ойно. Мыскара, лудыш, шотлеммут, монтешла мут, туншто, калыкмут, муро, ойоро, йомак-влак.

Вольк, кайык да янык нерген. С. Чавайнын, В. Савин, Н. Мухинин, М. Казаковын да молынат кайыккан полкыме съл-нымутынг.

Пиалап йоча жап. Икшве илыпм сўретлыше сълнымут. С. Чавайнын, М. Шкетанын, А. Бикын, Макс Майнын, М. Казаковын да молынат возымынг.

Внеклассный лудмаш. Утларакшым калык ойпогым лудман. Модын ончыкташ мыскарам, сценке-влакым кучылташ лиеп.

Кўрылте кутырымаш. Мут чондайым пойдарымаш. Почла-мут-влакым наизуст тунеммаш. Тушто-влакым кучылтмаш. Книга-се сўрстым текст дене танастарымаш. Йомаклан але ойлымашлан мучашым понымаш. Рифмым келыштарымаш.

Наизуст тунеммаш почламут-влак

С. Чавайн. Мўкп.

Шогерген.

Н. Мухин. Вараксим.

Осмин Йыван. Меран.

Чодыраште.

М. Казаков. Танюша.

Телым чодыраште.

М. Большаков. Кече шыргажеш.

Б. Данилов. Шошыжат, чевержат.

Папа.

В. Сапаев. Кушто А букваже?

Э. Анисимов. Шочмо вер.

В. Крылов. Тыныс муро.

II КЛАСС

Марий йылме да йылмым лывыртymаш (68 шагат)

Тунемме материал

Предложений. Кок-кум шомакан предложений-влак. Изи ойлы-маш.

Предложенийысе рўдō шомак-влак: подлекащий ден сказуе-мый, Мут-влак кокласе кыл.

Повествовательный, побудительный, вопросительный предло-жений-влак.

Восклицательный предложенийыште препинаный знак.

Мут ден предложений. Мут ден предложений. Предложений ден мут. Лум мут. Подлекащий. Сказуемый.

Пале мут. М о г а й? Йодышлан вапентгыше мутан предложе-ний-влак.

Почеш мут-влакым кучылтмаш: дене, дек, гыч, гоч, нерген, гап.

Собственный лўм мут-влакым возымаш.

Иггай вокан мут-влак.

Йўк да буква, мут да предложений. Ушешгарымаш.

Гласный ден согласный йўк-влакым ойыркалымаш.

Е, ё, ю, я буква-влакын кучылтатме ойыртемышт.

Ы йўкан мут-влакым эскерымаш.

Пич да йонтыдо мужыран согласный-влак. Нуным мут мучаште возен моштымаш: клуб – клубышто...

Руш йылме гыч пурышо ф, х, ц, ш, б йўк-влакым чын ойлымаш да возымаш.

Ударений. Ударениян слогым ончыктымаш.

Алфавит, тудын кўлешлыкше.

Кўрылте кутырымаш. Кутырымо да возымо йылмым эскеры-маш.

Текст. Текстын темжым палемдымаш. Текстлан вуймугым пуммаш.

Изложений нерген умылмаш.

Сочиненийым возымаш.

Лыжган саламталте, чеверласыме мут-влакым кучылтмаш.

Палыме лйме годым кучылтатлше шомак-влак: палыме лийы-на..., мыйын лўмем...

Арун да чаткан возымаш.

Кажне урокышто арун да чаткан возымашлан 6-7 минут ойы-ралтмаш.

Изи да кугу буква-влакым возен моштымаш.

Кўрылтде возаш тунеммаш. Буква-влакым ушаш тунеммаш.

Тунемме нй мучко чын сераш тунеммаш мут-влак: банке, бул-ко, аўд, ече, имне, йодаш, йўд, кит, кид, куэ да тулеч молат (ту-ныктышо шке ончылгоч палемдышаш).

III КЛАСС

Марий йылме да йылмым лывыртymаш (68 шагат)

Тунемме материал

Ончыч тунеммым ушешгарымаш.

Предложенийын рўдыжō. Мут-влак кокласе кыл. Каласыме цель дене предложений-влакын тўрлō лиймышт.

Лўм мут, пале мут, глагол, почеш мут.

Йўк ден буква-влак. Гласный ден согласный йўк-влак. Ударений.

Предложений. Подлежащий ден сказуемый. Второстепенный член-влак.

Мут сочетаний. Мут-влак кокласе кыл. Предложений-влак чоньмаш. Второстепенный член-влак дене предложения-влак парен возымаш.

Предложений ден мут.

Мутын составше. Иктай вожан мут-влак предложенияныш эскерымаш.

Мутын составше. Мутмучапым эскерымаш.

Суффикс. Тўрлў суффикс-влакым эскерымаш.

Йўк да буква-влак.

Гласный йўк-влакым ушентарымаш. Ударения да ударений дыме слог-влакым эскерымаш. Мут мучаште ударенийдыме гласный-влакым возен моштымаш.

Предложений ден ойлымаш ужаш-влак.

Ойлымаш ужаш-влак нерген умылымаш. Лўм мут, пале мут глагол да почеш мут дене налдарымаш.

Лўм мутын падеж да числа дене вапталтмыже.

Пале мут. Пале мутын кучылтатмыже.

Глагол. Глаголын жашше. Ваптарешла шогышо глагол-влакым кучылт моштымаш.

Кўрылтде кутырымаш. Лўдмо текстым тичмашын каласкалы маш. Текст почеш шкевуя шланым чоньмаш. 60-70 шомакан изложенийым возымаш. Сочиненийым возымаш. Серышым возаш ту неммаш.

Текст. Текстым ужаш-влакан пешмаш, вуймутым пуымаш планым ыштымаш. Текстын чоналтме кышкарже.

Арун да чаткан возымаш.

Возымо годым гитисным эскерымаш.

Изи ден куту буква-влакым чын серымаш.

Кўрылтде возен моштымаш. Буква-влакым чын ушымаш.

Тунемме нй мучко возен моштынан мут-влак: *вашкўзў вўргеҗе, ёлка, изарня, ишке, йошкарҗе, клат, клуб, колхоз, колызо, кўгўрҗен, кугарня*, ... (туньктышо ойырен напын ямдылмаш).

IV КЛАСС

Марий йылме да йылмым лывыртымаш (68 шагат)

Тунемме материал

Ончыч тунеммым ушентарымаш.

Предложенийын главный ден второстепенный членже-влак.

Мут-влак кокласе кыл. Предложений мучашеш точкым пындымаш.

Предложений. Текст.

Тунемме ойлымаш ужаш-влак: лўм мут, пале мут, глагол, почеш мут.

Мутын составше.

Йўк ден буква-влак.

Предложений. Мут сочетаний. Тўн да рашемдыше мут-влак.

Предложенийын главный ден второстепенный членже-влак.

Распространенный ден распространенный огыл предложений-влак.

Иктай членан предложений-влак. Иктай подлежащий предложений.

Иктай сказуемый предложений. Иктай второстепенный членан предложений.

Сложный предложений. Союзан сложный предложений-влак.

Гын, гынат, маньш, ден, да, но, а союзан сложный предложения-влак.

Иктай запятойым пындымаш.

Предложений ден ойлымаш ужаш-влак.

Чот мут, тудын кўлшыкше. Шотлымо да радаман чот мут-влак.

Олмештыш мут. Личный олмештыш мут-влак. Нуннын лица, числа, падеж дене вапталтмышт.

Наречий. Тудын тўрлў лиймыже.

Кўрылтде кутырымаш.

80-85 шомакан изложенийым возымаш. Тўрлў сынан сочиненийым возымаш. Изирак ойлымашым чоньмаш.

Арун да чаткан возымаш.

Изи да куту буква-влакым чын возымаш. Тўр возымаш. Ик мутышто 30-40 мутым возен шуктымаш.

Тунемме нй мучко чын возан туньктынан мут-влак: *автобус, айдеме, библиотеке, билет, вайшмаш, знамя, издер, икана (к у н а м?), ик гана (м ы н я р г а н а?), йортан, йўк-йўан, йўксо, йырваш, йырымваш, йырым-йыр, кастене, кечывалым, ... (туньктышо шке ойырен напын ямдыла).*

Марий йылме программасы тем-влакым тыгерак шеледаш лиш

Мо тунемалтеш	Теме-влакым шеледымаш	Тунемше-шамычын паша лектышышт
Лудаш-возаш (грамотлан) туныктымаш (80 пагат)		
Фонетике		
Кутырымаште кучал-талтше йук-влак. Каласыме йук-шамычын мутын значенийже дене иктышке ушны-мыштым рапемды-маш. Мутышто йук мыняр улмым да пу-нын могай радам дене потымаштым ойыр-калымаш. Ик але ик-мыняр йук дене ойыртемайтше мут-шамычым танагастарымаш.	Мут нерген туналтыш умыл-маш: шомакыште значений ден йук-влак йонталтмаш иктышке ушнат. Кутырымаште кучалталтше йук-шамыч. Смыслым рапемдымаште йук-влак шкеншытым почын ончыктат. Шомакысе йук-шамычым интонаций дене ойырен ончык-тымаш. Мутысо йук-влакым лончылымаш: кажне йукым посна каласымаш, тудым фипке дене палем-дымаш. Мутышто мыняр йук улмым, могай радам дене шогымым ра-шемдымаш. Ик йук дене ойыртемайтше шомак-шамычым танагастарымаш: <i>йур - кур, лум - лум, олым - олык</i> . Гласный йук-влакын ойыртемышт. Со-гласный ойырте-шамычын ойырте-мышт. Гласный да согласный йук-шамычым ойырка-лымаш. Пентгыде да пушкыдо согласный	Туныктышын ончыктымж почеш йукым интонаций дене палемден моп-таш. Мутышто икымше але пытартыш йукым, тыгак каласыме шо-тышто линыл йук-влакым, мутлан: н - н, р - л, с - ш, з - ж - тупкаламаш. Йодмо йуклан мут-шамычым чумыраш. Вес йылме гыч пу-рышо йук-влакым ойыркаламаш. Шке ып-тэме пашан этаншым эскераш, шуктымо пашан кузе каймы-жым да лектышжым акалаш. Е, ё, ю, я буква-шамычын ончылы-шогышо согласный йукын пушкыдо ул-мыжым ончыкты-мыштым умылтары-маш: <i>нюго, коля, лётчик (по: шольо), теле (телэ)</i> . Мут-влакым мыняр слоган улмышт пот-дене да ударенийн вержым шотыш па-лме дене тупкаламаш. Лончыламаш: мутым слоглан шеледаш, шомакыште мыняр

йук-шамыч смыслым вапталтат. <i>тол - толь, анык - анык</i> . Пентгыде да пушкыдо согласный йук-влакым ойыркалы-маш: <i>шоло - шоль, анык - анык</i> . Гласный, пентгыде да пушкыдо согласный-влакым шотыш на-лын, мутышко пур-по йук-шамычым модельште ончык-тымаш. Слог - йуклашме шотышто каласыме ойын эн изи ужашы-же. Гласный йук-влакын слогым ып-тэме сомлышт. Шомак-шамычым слоглан шеледымаш. Ударений. Ударенийым ойы-мо йон-влак. Мутып-то ударенийн кудо слогышко во-чмыжым ончыктышо схеме-шамыч.	йук-шамыч смыслым вапталтат. <i>тол - толь, анык - анык</i> . Пентгыде да пушкыдо согласный йук-влакым ойыркалы-маш: <i>шоло - шоль, анык - анык</i> . Гласный, пентгыде да пушкыдо согласный-влакым шотыш на-лын, мутышко пур-по йук-шамычым модельште ончык-тымаш. Слог - йуклашме шотышто каласыме ойын эн изи ужашы-же. Гласный йук-влакын слогым ып-тэме сомлышт. Шомак-шамычым слоглан шеледымаш. Ударений. Ударенийым ойы-мо йон-влак. Мутып-то ударенийн кудо слогышко во-чмыжым ончыктышо схеме-шамыч.	йук-шамыч смыслым вапталтат. <i>тол - толь, анык - анык</i> . Пентгыде да пушкыдо согласный йук-влакым ойыркалы-маш: <i>шоло - шоль, анык - анык</i> . Гласный, пентгыде да пушкыдо согласный-влакым шотыш на-лын, мутышко пур-по йук-шамычым модельште ончык-тымаш. Слог - йуклашме шотышто каласыме ойын эн изи ужашы-же. Гласный йук-влакын слогым ып-тэме сомлышт. Шомак-шамычым слоглан шеледымаш. Ударений. Ударенийым ойы-мо йон-влак. Мутып-то ударенийн кудо слогышко во-чмыжым ончыктышо схеме-шамыч.
---	---	---

Графике

Йук ден буквам ойыркалымаш: буква - йукым ончыктышо пале (знак). Гласный йукым ончыктышо буква-влак. Ончыкы-шогышо согласный йук-шамычын пентгыде але пушкыдо улмыштым шотышко налме дене гласный буквам келшышын ойырен наламаш. По-слоган слогышто чылтыш гласный бу-	Йук ден буква. Буква - йукым ончыкты-шогышо пале (знак). Гласный йукым ончыктышо буква-влак. Ончыкы-шогышо согласный йук-шамычын пентгыде але пушкыдо улмыштым шотышко налме дене гласный буквам келшышын ойырен наламаш. По-слоган слогышто чылтыш гласный бу-	Согласный йук-влакын пушкыдо ул-мыштым ончыктышо тюрло йон-влакым эскераш (е, ё, ю, я да в буква-влак). Мутышто могай йук ден буква-шамыч ул-мым танагастараш. В ден в буква-влакын молан кучылталт-мыштым умылгараш.
---	---	---

Э, о, у, а, ы гласный- влак ончылно погы- по гласный пентьде лиеп, мут- лан: <i>мэр, нор, ур,</i> <i>лар, дыр; е, ё, ю, я</i> гласный-шамыч он- чылно гласный- влак пушкыдо лийт, мутлан: <i>немыр</i> (но: <i>нэлэ</i>), <i>планёр</i> (но: <i>нога</i>), <i>лювик, пар-</i> <i>ня</i> . Ъ буква ончылно погыпо гласный йукын пушкыдо ул- мышым ончыкта. Марий алфавит дене палыме лиймаш.	ква ончылно ушпо гласный йукан пентьде але пушкыдо улымжым ончыкты- по буква-влакын со- мылышт. Е, ё, ю, я буква-шамыч пуш- кыдо сомлылышт. Со- гласный йук-влакын ончыктыпо буква- шамыч. Ъ да ь буква- влакын ойыртемайт- пе кўлепшыкышт. Марий алфавит. Ма- рий алфавитышке пурыпо буква- шамычын лўмыштым чын каласымаш. Му- терьште помак- влакын алфавит ра- дам дене рандалтмышт.	Кўлеш информ- ций кычалме да, мумеке, тудым рада- мышке кондымо го- дым алфавитым ку- чылташ.
--	---	--

Лудмаш		Согласный буква пе- лен гласный буквам вашталтылын лудаш. Буква-влакым йўкагден, мутым лукташ. Лудмо мут-шамычым келшыше сўрет-влак дене тагастарап. Лончылымо папам ворандарап: пред- метлан келшыше мут- тым муаш. Предло- женийн смысжы- лан эгerten, тудын тўналтып ден муча- шажым ушымаш. Предложеныйн смысжыланап эгerten, каласен ко- дымо мутым кыча- лап. Предложеныйн чумыр смысжылан	Гласный йўкым он- чыктыпо буква- влакын эгerten, ви- яп слогым лудмо йоным пален налмаш. Возымо буква- шамычым йўкандымап. Чын лудаш тунем- маш. Мутым, предложе- нийн, изирак тек- стым умылен лудмо папа. Препинаний знак дене келшышын интонацийн да пау- зым эскерен лудмаш. Кок тўрлў лудмаш: орфографический да орфоэпический. Ор- фографический (кузе возымо, туге лудмаш) диктоватлыме почеш
--------	--	--	--

Тичмаш лудмашке кушымо семын ор- фонийн йодмыш дене палыме лиймаш. Диктоватлыме почеш але ончен возен на- лыме голям йонтылп дымке лий манын, му- тым кузе серыме, тутак лудын коды- мыш.	да ончен серен налме голям кучылталтеп. Орфоэпический (чын ойышаш правил- влак дене келшышын) лудмаш возымо бук- ва-шамычым орфо- эпийн правилже- шамычлан келышта- рен йўкандаш йоден; тичмаш мут дене лудмашке кушымо голям лач тиде кўлеш.	эптертым денак ка- ласен шуктыдымо предложеныйн ко- шартап. Препинаний знак- влак дене келшышын предложеный ден изирак текст- шамычым интонаций дене паузым эскерен лудаш. Текстм лончылап: лудмын содержанияй- жым умылаш; лудмо почеш йодыш- влакын вапелтап, текстыште ушпо у уверым муаш, лудмо произведенияйын тўт шоншамыжым ра- шемдаш. Орфографический да орфоэпический луд- машым тагастарап, молан кучылтал- мыштым умылгарап. Орфоэпический пра- вил-влакын эгerten лудаш. Сылын лудаш: ин- тонацийн эскерап, йўкым утыкдене иземдап але кутем- дап ок кўл, пеш эр- кынат огыл, пеш пи- сынат огыл лудаш.
---	--	---

Возымап		Возымо голям гигие- нын йодмышым умы- лен налмаш. Парным лывыртыме да кылым эрым дене тарватыл- ме папам викарен келтымаш. Про- писыште, тет- радыште, адак дос-	Тетрадым кузе пылп- таш, ручкам кузе куч- чап, кузе чын пин- чап – гигишын чыла йодмышым шукты- мап. Изн да куту письменный буква- шамычын кузе во- затпамыштым лол-	Вонгыр, шўргў, пла- стилин да моло мате- риалым, буква- влакын ужашыштым кучылтын, буква- шамычым констру- роватлаш. Тунемшын возымо буквам прописы-
---------	--	--	--	--

Мут ден предложений кокласе ойырте-рым ойыркалымаш. Предложенийым чоҥымо паша: пред-ложенийысе мут-памычым ойырен колласымаш, нунан радамаштымаш ваптал-тымаш.	значенийже. Предме-тым лўмдышў мут-влак. Предметын мом ыштымжым палем-дыше шомак-памыч. Предметын могай улмжым ончыкты-шо мут-влак. Мут понышым спары-маш да чулымнан ку-чылташ тўнгалмаш. Шомакын значений-жым эскерымаш. Контекстыште улшо мутын значенийжым умылымаш. Шома-кым предложе-нийышке пуртымаш. Иктай вожан мут-памычым эскерымаш (термин ок пурат). Предложений чоҥымо паша: шома-кым ойырен луммаш, мут-влакын рада-мыштым вапталтыл-маш. Смысловой да грамматический йонгылмашан предло-жений-памычым тўрлатымаш.	ончыктышо мут-влак, предметын палыжым ончыктышо шомак-памыч. Значений да йонгальме шот дене иктайрак шомак-памычым тўшкалан. Предложенийым мо-делироватлаш. Предложенийыште мыяр мут улмым эскераш. Деформированный текстым тўрлатен возен налмаш. Пуымо мутан пред-ложенийым чогап, тудым ешарен да ешарен погап.
Чын возымаш (орфографий)		
Чып возымо правил-влак дене палыме лиймаш да нуным кучылтмаш: - мут-влак посна во-залтыт; - предложенийым да собственн лўм-влакым куту буква дене тўнгалын серат; - шомакым вес кор-нышко слоглан ше-лын вончыктарат; - предложений му-	Мут-влакын посна возалтмынг. Предложений куту буква дене тўнгалын сералтеш. Собствен-ный лўм куту буква дене тўнгалын возал-теш. Предложений мучашыште точка, вопросительный але восклицательный знак пындалтеш. Мутым слоглан ше-лдамаш.	Мут-влакым икте-васышт деч посна сераш. Куту буква дене во-залтше шомак-памычым чумыраш. Куту буква дене тўнгалше да возалтше мут-влакым умылта-раш. куту буква дене сералтше шомак-памычым чумыраш; темлышым буквалан собственн лўм-влакым чумыраш да

Мутым тунемпаш материал семын умылмаш. Шомак-кын мом ончык-тымжым эскеры-маш.	Мут - тунемпаш да лончылан мате-риал. Мутым да ту-дын ончыктымо предметным ойырка-лымаш. Шомакын мом ыштымжым	Мут-влакым значе-ний шот дене тӱшкалан: предме-тым лӱмдышӧ шомак-памыч, предметын мом ыштымжым
---	---	--

чашеш точкым, во- просительный восклицательный знаком пындат.	возаш. Предложенный тунгалгышжым да мучашжым радам- лаш.
Йылме лываргыташ	
Шкевуа йүкп лудмо але весын лудмжым колыпмо текстым умылмаш. Сюжетан сүрет серий, шке модмо модыш да эс- керме негызепп ка- ласкалмаш (повест- вований) сынан изи- рак ойлымашым чонгымаш.	Сюжетан сүрет се- рий-влак негызепп ойлымашым чонгымаш. Кыдалт погышо ойлымашым чонгымаште лудмо мут-влакым кучылт- маш. Диалоган ойым шке кутырымаште да возымаште кучылтат тунгалмаш. Школып- то да весе-памыч дене вайлиймаште мугланыме готлым лыварге койным ончыктымаш: порын саламталтмаш да че- верласымаш, кумы- лын таунгымаш, ик- таж-мом тыматлын йодмаш, нелеш (ву- еп) налеш отыл ма- нын сөрвалмаш. Шке модмо модыш, паша але эскерымаш негызепп новествова- тельный сынан изи- рак ойлымашым чонгымаш.
Түн курс	
Фонетике ден орфоэпий	
Гласный да соглас- ный йүк-влакым ойыркалымаш. Му- тышто ударения да ударенийдыме глас- ный йүк-памычым мумаш. Пентгыде да пушкыдо согласный	Гласный да соглас- ный йүк-влакым ойыркалымаш. Му- тышто ударения да ударенийдыме глас- ный йүк-памычым мумаш. Пентгыде да пушкыдо согласный
Марий йылмысе йүк- влакым туг ойырте- мышт дене тунгалаш. Йүк-памычын ойыр- темыптым рашем- даш: гласный ударе-	

йүк-влакым ойырка- лымаш, пентгыде да пушкыдо согласный- памычын мужыран але мужырдымо ул- мыптым рашемды- маш. Йонгтыдо да пич согласный йүк- памычым ойыркалы- маш, йонгтыдо да пич согласный-влакын мужыран але мужыр- дымо улмыптым ра- шемдымаш. Йүкп могай улмыжым ра- шемдымаш: гласный але согласный; глас- ный ударениян але ударенийдыме; со- гласный пентгыде але пушкыдо, мужыран але мужырдымо; со- гласный йонгтыдо але пич, мужыран але мужырдымо. Мутым слоглан шеледымаш. Ударений, йүкым але йүк сочетанийым кы- зытсе марий йылмын нормыж дене кел- тышыш каласымаш. Шомакым йүк шот дене (фонетически) лончылымаш.	йүк-влакым ойырка- лымаш, пентгыде да пушкыдо согласный- памычын мужыран але мужырдымо ул- мыптым рашемды- маш. Йонгтыдо да пич согласный йүк- памычым ойыркалы- маш, йонгтыдо да пич согласный-влакын мужыран але мужыр- дымо улмыптым ра- шемдымаш. Йүкп могай улмыжым ра- шемдымаш: гласный але согласный; глас- ный ударениян але ударенийдыме; со- гласный пентгыде але пушкыдо, мужыран але мужырдымо; со- гласный йонгтыдо але пич, мужыран але мужырдымо. Мутым слоглан шеледымаш. Ударений, йүкым але йүк сочетанийым кы- зытсе марий йылмын нормыж дене кел- тышыш каласымаш. Шомакым йүк шот дене (фонетически) лончылымаш.
Графике	
Йүк ден буквам ойыркалымаш. Со- гласный йүкын	Йүк ден буквам ойыр- калымаш. Согласный йүкын пентгыде але
Возымаште пушкыдо согласный йүкым кузе палемдат, эске- нстически лончылаш.	

пентиде але пушкыдо улумжым возымаште палемдымап. Серыме годым ь да ь буква- влакым кучылтмап. Мутышто мыняр бук- ва да мыняр йук ул- мым палемдымап, мутлан: <i>урем, пумынь, ече, елка, омыюла, нояш.</i> Шомак ден шомак коклаште и буква пурыман верым ко- дымап, мутым вес корнышко кусарыме годым корешым (де- фисым) пындымап, абзашым у корно дене тўналын возымап. Алфавит: букван лумжым чын ойгы- мап, тудын радам- жым тўр каласымап. Мут, справочник да каталог-влак дене пашам ыптыме го- дым алфавитым ку- чылтмап.	пушкыдо улумжым возымаште палемды- мап. Серыме гоным ь да ь буква-влакым кучылтмап. Мутышто мыняр бук- ва да мыняр йук ул- мым палемдымап, мутлан: <i>урем, пумынь, ече, елка, омыюла, нояш.</i> Шомак ден шомак коклаште и буква пурыман верым ко- дымап, мутым вес корнышко кусарыме годым корешым (де- фисым) пындымап, абзашым у корно дене тўналын возымап. Алфавит: букван лумжым чын ойгы- мап, тудын радам- жым тўр каласымап. Мут, справочник да каталог-влак дене пашам ыптыме го- дым алфавитым ку- чылтмап.	рап, мутлан: <i>емыж, елка, нюго, пырня, кольмо.</i> Мутышто мыняр йук да мыняр буква ку- чылтатмым танагастараш. Серымаште ь ден ь буква-влакын молан кучылтатмыптым умылтараш. Кўлеш информ- цийым кычалме го- дым алфавит дене пайдаланап, кычалме материалам мумске, мут-пашам алфа- вит радам дене ве- рандап.	Иылмыште бучылтатмыс сино- ним ден антоним ку- чылтатмым эскеры- мап.	Иылмыште бучылтатмыс сино- ним ден антоним ку- чылтатмым эскеры- мап.	возен лукташ. Палы- дыме мут-пашамым чумбырен, шкалан изи мутерым ыштап. Текстыште синоним кучылтатмым эске- рап. Текстысе предложе- нийште каласалт- дыме мут олмеш тўрлў синоним кокла гыч иктыжым ойырен налын, предложе- нийым келыштараш. Предложеннийыште мутым келышын кучылттым, кунамже шотеш (йонеш) тол- дым каласымым шекланап, эн кел- шыпсе синонимым кучылттын, йонтылышым торлатап. Текстыште мутым тўн але вончештары- ме значений дене кучылттым лончы- лап. Мутын тўн да вончештарыме зна- ченийжым танагастараш, куло предложеннийыште мут тўн значений дене кучылтатеш, кушто вончештарыме значений дене пал- дырна, ике гыч при- мер-пашамым кон- дап. Текстыште мутым келышын але кел- шыдым кучылт- тым аклап, темлыме шомак-пашамым кокла гыч икте-весе дене вапкыл кучымо го-
--	---	---	---	---	---

Лексике

Мутышто йонталтмашым да значений иктышке ушналттым умылы- мап. Могай шомакын мом ончыктымжо раш отыл гын, марий мутер почеш тергы- мап. Мутын значенийжым контекст почеш але мутер пошымо дене рашемдымап. Ик да шуко, вияп да вон- чештарыме значенийн мут-влак улмым па-	Мутышто йонталтмашым да значений иктышке ушналттым умылы- мап. Могай шомакын мом ончыктымжо раш отыл гын, марий мутер почеш тергы- мап. Мутын значенийжым контекст почеш але мутер пошымо дене рашемдымап. Ик да шуко, вияп да вон- чештарыме значенийн мут-влак улмым па-	Умылыдымо мутын значенийжым пален налап манып, кўлеш епартып мутер але справочникым он- чылгоч ямдылап кўлым мондымап отыл. Марла-рушла мутер кузе чоналттым умылтараш. Тунык- тышын пошыжылап энертеп, вараракше шкенуа, учбникысе але куу мутер гыч палыдыме шомакым
---	---	---

		дым кудыжо утларак келшен толеш, ойырен налмаш.
Мутын составше (морфемике)		
Иктай вожан мут-влак нерген умылымаш. Иктай вожан помакым да ик мутынак түрлө формаштым ойыркалымаш. Иктай вожан мутым да синонимым, иктай вожан помакым да омониман мутвожым ойыркалымаш. Мутышто мутвожым, мутму-чашым да суффиксым ончыктымаш. Вап-талтше да вапталтдыме мут-влакым ойыркалымаш. Суффиксын могай сомылым шуктымжым умылмаш. Суффикс полшымо дене у мутыпталтым умылмаш. Суффикс полшымо дене у помакшамычым ыштымаш. Мутым состав шот дене лончылмаш.	Иктай вожан мут-влак нерген умылымаш. Иктай вожан помакым да ик мутынак түрлө формаштым ойыркалымаш. Иктай вожан мутым да синонимым, иктай вожан помакым да омониман мутвожым ойыркалымаш. Мутышто мутвожым, мутму-чашым да суффиксым ончыктымаш. Вап-талтше да вапталтдыме мут-влакым ойыркалымаш. Суффиксын могай сомылым шуктымжым умылмаш. Суффикс полшымо дене у мутыпталтым умылмаш. Суффикс полшымо дене у помакшамычым ыштымаш. Мутым состав шот дене лончылмаш.	Вапталтше да вапталдыме мут-влакым ойыркалам, вапталтдыме помакшамычым предложе-нийышке пуртам. Мут-влакым могай тўшканке чын пур-тыпашым шекланаш: темлымсе помакшамыч коклаште могай уто мут ултым эскераш, мутлан: синоним але омоним мутвожан помак. Мутым состав шот дене лончылмо алгоритмем налам. Мутым составным ончыктышо темлымсе схемым лончылмаш да тыгай составан шомак-шамычым чум-рараш. Мутын значенийжым умылтараш – тудын значенийжым кумдан почын пуаш. Иктай вожан мут-влакым да помакын формажым ойыркалам.
		Суффиксын мом ончыктымжым да мо-лан кўлымжым умылтараш. Иктай вожан мут-влакым, темлымсе суффиксан пример-шамычым текстыште лончылмаш.

		Келшыше составан мут-влакым моделироватлам. Тидым дидактический модыш семын эргараш лиеп, мутлан: «Мутым чоно, тушто мутвож-шо ... мутын гай лийже, мучашыже – ... помакын гай».
Морфологий		
Ойлымаш ужаш-влак. Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влак. Лўм мут. Лўм мутын ойлымаш ужаш ойыртемже. Собственный лўм мут-влакым ум-лен монгымаш. К о? м о? йодышлан вап-талтше лўм мут-влакым ойыркалымаш. Лўм мутын числаже. Лўм мутын мутын лияже. Лўм мутын падеж дене ваптал-вапталтдыме. Лўм мутын мутын могай падежыште жапште шогтымжым рашем-дывамаш. Лўм мутлан падежний да смысло-вой йодышым шын-дыманште ойырте-м. Лўм мутым морфоло-гически лончылмаш.	Ойлымаш ужаш-влак. Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влак. Лўм мут. Лўм мутын ойлымаш ужаш ойыр-темже. Собственный лўм мут-влакым ум-лен монгымаш. К о? м о? йодышлан ва-пталтше лўм мут-влакым ойыркалы-маш. Лўм мутын чис-лаже. Лўм мутын падеж дене ваптал-тдыме. Лўм мутын могай падежыште шогтымжым рашем-дывамаш. Лўм мутлан падежний да смысло-вой йодышым шын-дыманште ойырте-м. Лўм мутым морфоло-гически лончылмаш.	Мут-влакым тўшканымаште неты-зым муаш, тидлан кўра «Шомак-шамыч могай признак дене тўшканке ушныт, тогдымаш» дидакти-ческий модышым эргараш. Мут-влакым тўшканыме признак түрлө лийн кертеп. Мутлан, ой-лымаш ужаш шот дене тўшканаш; лўм мутым – числа да склонений шот дене, глаголым – жап але йодыш шот дене. Мут-влакым лекси-ческий да грамматиче-ский ойыртемышт дене тапастараш.
Пале мут. Пале мутын ойлымаш ужаш ойыртеме. Пале мут-влакын ваптал-тдыме. Лўм мутым морфоло-гически лончылмаш. Пале мут. Пале мутын ойлымаш ужаш ойыртеме. Пале мут-влакын ваптал-тдыме. Лўм мутым морфоло-гически лончылмаш.	Пале мут. Пале мутын ойлымаш ужаш ойыртеме. Пале мут-влакын ваптал-тдыме. Лўм мутым морфоло-гически лончылмаш.	Темлымсе лўм мут-влакым грамматиче-ский ойыртемышт дене лончылмаш, мут-лан: кок числа денат вапталтеш але уке, падеж дене ваптал-теш але уке, чыла пым падеж дене вапталтеш але уке. Лўм мут-шамычым тапастараш: чыла грамматический формажо уло але

виягдымаш. Мутыш- то орфограммын түрлө вере вапшылт- мыжлан көра иктай отыл йон-шамычым кучылтамаш. С. Дми- триевын «Чын возо» мутерже дене пайда- ланамаш. Чын сераш виктары- ме правил-влакым кучылтамаш: – мутым вес корныш- ко слоглан шельын вончыктарымаш; – предложений тўналтышыште, соб- ственный лўмлаште кугу буква; – мужыран йонтыло да пич согласный- влак; – мут тўналтышыште да гласный почеш слог тўналтышыште шогышо е, я, ю буква- влак; – марий йылмысе ы йўкан шомак-шамыч; – руп йылме гыч пу- рышо ф, х, ц, ш, б букван мут-влак; – мут покшелне да мучашыште ь буква; – кумдан кучылталг- ше почеш мут- шамыч; – шомакыште ударе- нийдыме ъ, о, е глас- ныйн шомак-влак; – предложений му- чашыште препинаний знак-шамыч: точка, вопросительный да восклицательный знак-влак;	вияндыман. Мутыш- то орфограммын түрлө вере вапшылт- тмыжлан көра иктай отыл йон-шамычым кучылтамаш. С. Дмитриевын «Чын возо» мутерже дене пайдаланамаш. Чын сераш виктары- ме правил-влакым кучылтамаш: – мутым вес корныш- ко слоглан шельын вончыктарымаш; – предложений тўналтышыште, соб- ственный лўмлаште кугу буква; – мужыран йонтыло да пич согласный- влак; – мут тўналтышыште да гласный почеш слог тўналтышыште шогышо е, я, ю буква- влак; – марий йылмысе ы йўкан шомак-шамыч; – руп йылме гыч пу- рышо ф, х, ц, ш, б букван мут-влак; – мут покшелне да мучашыште ь буква; – кумдан кучылталг- ше почеш мут- шамыч; – шомакыште ударе- нийдыме ъ, о, е глас- ныйн шомак-влак; – предложений му- чашыште препинаний знак-шамыч: точка, вопросительный да восклицательный знак-влак;	лиимыжым умылта- раш. Мутышто тунемме орфограммын улмы- жым палаш. Шомакын молан тьге возалтышакым пе- гызлаш. Посна орфо- граммыште мотай йонтылаш лийын кертшашым ончыл- гоч шижтараш. Мутысо орфограм- мын кусто вераны- мжым шотышко налыш, тўрлатылаш йышым кычалаш, ор- фограммын тергеме түрлө йон-влакым лончылаш. Орфографический правил-влакым ку- чылтмо алгоритм- шамычым ямдылаш. Түрлө орфограмман мут-шамычым посна тўпкашке чумыраш. Лийын кертше орфо- графический йонтылышым ончыл- гоч шижтараш ма- нын, «Чын возо» мутерым чўкыддынарак шержа- лаш. Серылаш мут- влакым кок тўпкалаш шельын лончылаш икымше – чын возы- шамыч тунемме пра- вил-шамыч умылта- рат, кокымшо – чын серылашым нимотай правил ок рашемде тырай мут-влакым шарныме почеш тын йонтылаш деч посн	знак-влак; – иктай членан пред- ложенийыште зая- той.	сераш лиеш. Чын возылаште мо- гай кўкыштыгто ул- мым тўр аклаш, мотай орфограмман мут-влак нелыракна чучыт, ыгытме му- терышке сераш. Текстын лончылаш: посна орфограмман мут-шамычым муаш. Орфографический нормо дене келш- пыш возымым аклаш, текстыште улпо йонтылышым ишке муаш. Орфограммын тергеме йоным чын мумо але уке, аклаш; орфограммыште бук- вам ойырен палме годам лийше йонтылышым муаш. Йонтылышым тўрлаташ полшыпо келшыше йоным ойырен налаш. Текстын чын серыме але уке, тераш, йонтылышым муаш да тўрлаташ. Правил дене умылта- раш лийдыме орфо- грамман мут-влакым пуртен, түрлө предложений-влакым моделироватлаш. Орфографий палы- мым пентъемдыме тодым, упражне- нийым ойырышыла, ишке куатым чын ак- лаш. Орфографиче- ский задаче-шамычым кузе чын шуктымылан акым пуаш.
--	---	--	--	--

Йылыме лывыртмаш		Текстыште предло- жений-влакын радам- лангымаш.	Текстыште предло- жений-влакын радам- лангымаш.	Мутланымашм шу- мыш полпаш, нетыз- лымш понымашм увертараш.
Вашкыл кучымаш могай амал дене, ко дене да кушто эрта - чыла тидым умылен налман.	Вашкыл кучымаш могай амал дене, ко дене да кушто эрта - чыла тидым умылен налман.	Икте-весе дене ваш- кыл кучымо йонм ончыкташ: гудо мо- гай амал дене эрта- ралтеш, могай сом- рамш, шуктылаш, мутланымашке комыт ушнат, кушто да кунам леш, вап- кыл кучымо могай йон-влак кучылтал- тыт.	Икте-весе дене ваш- кыл кучымо йонм ончыкташ: гудо мо- гай амал дене эрта- ралтеш, могай сом- рамш, шуктылаш, мутланымашке комыт ушнат, кушто да кунам леш, вап- кыл кучымо могай йон-влак кучылтал- тыт.	Ваш мутланымаште пше да весынат ку- мыжым куншо ку- чаш. Шке поным луктын каласаш, ту- дын годым весын ой- лымжым кылыгты мошташ, тореш кала- сышлан виак руа- лаш отыл, мутланы- машм шуаш пол- паш. Марий йылмым палдыме сн улмо годым тидым поснак шекланман.
Коктын але икмыня- рын вашкыл кучымо годым пот дене ку- тыраш тунем шогы- маш. Шке поныма- шым ончыктымаш, тудым нетызлымаш. Мутланымашм эр- тарыманте кучыл- талтше тун монгы- маш-влак мутланаш эплын туналаш, икте- весым пагалаш, туткылым ойыраш, тымагтын мучашлаш. Школышто да вес вереват поро кумылм ончыкташ: саламла- таш, чеверласаш, та- унташ, титакам ку- далташ йодаш, нелеш (вучеш) палаш отыл, сөрвален йодаш. Ма- рий йылмым сайын палдыме сн дене поснак тымагте лий- маш.	Коктын але икмыня- рын вашкыл кучымо годым пот дене ку- тыраш тунем шогы- маш. Шке поныма- шым ончыктымаш, тудым нетызлымаш. Мутланымашм эр- тарыманте кучыл- талтше тун монгы- маш-влак мутланаш эплын туналаш, икте- весым пагалаш, туткылым ойыраш, тымагтын мучашлаш. Школышто да вес вереват поро кумылм ончыкташ: саламла- таш, чеверласаш, та- унташ, титакам ку- далташ йодаш, нелеш (вучеш) палаш отыл, сөрвален йодаш. Ма- рий йылмым сайын палдыме сн дене поснак тымагте лий- маш.	Вашкыл кучымашын амалже дене келшы- шын йылмысе йон- памыч дене пайдала- нымым нетызлаш. Шке ойлымо да весе- влак дене мутланме годым, моло гана түрлө ситуацийыште молан лач тиде ой- але ойсавыртыш ла- чеш толмашм лончы- лаш.	Вашкыл кучымашын амалже дене келшы- шын йылмысе йон- памыч дене пайдала- нымым нетызлаш. Шке ойлымо да весе- влак дене мутланме годым, моло гана түрлө ситуацийыште молан лач тиде ой- але ойсавыртыш ла- чеш толмашм лончы- лаш.	Мутланымашм шу- мыш полпаш, нетыз- лымш понымашм увертараш.
Посна темылан пше гыч каласкалаш ту- нем шогымаш, тидын годым повествований, описаний, понкалы- маш йон-влакым ку- чылтмаш.	Посна темылан пше гыч каласкалаш ту- нем шогымаш, тидын годым повествований, описаний, понкалы- маш йон-влакым ку- чылтмаш.	Посна темылан пше гыч каласкалаш ту- нем шогымаш, тидын годым повествований, описаний, понкалы- маш йон-влакым ку- чылтмаш.	Посна темылан пше гыч каласкалаш ту- нем шогымаш, тидын годым повествований, описаний, понкалы- маш йон-влакым ку- чылтмаш.	Предложенный рада- лым лугыман тек- стым лончылаш да торлаш, текстыште смысл пот дене мом каласыде кодымым муаш.
Текст. Текстын ойыр- темже-влак. Тек- стыште предложений- памыч смысл пот дене икте-весыгт дене ушналтгыт. Тек- стын вуймутшо.	Текст. Текстын ойыр- темже-влак. Тек- стыште предложений- памыч смысл пот дене икте-весыгт дене ушналтгыт. Тек- стын вуймутшо.	Текст. Текстын ойыр- темже-влак. Тек- стыште предложений- памыч смысл пот дене икте-весыгт дене ушналтгыт. Тек- стын вуймутшо.	Текст. Текстын ойыр- темже-влак. Тек- стыште предложений- памыч смысл пот дене икте-весыгт дене ушналтгыт. Тек- стын вуймутшо.	Текст ден текстын икмынар вариант планжым танастарап, эн кел- пыше планым ойы- рен налымш нетыз- лаш.

моднылжо, илып-йүлаж нерген текст-влак куту найдам пуат. Мемни пелен илыше пошкудо да финн-угор ешыш пурышо родо-тулым, руш да моло калык-влакын илышышт да сылнымутышт уш-анылыштым пайдарат.

Мутмастар-влакын серымышт пүртүсым, ылым да папан найдалыкшым ужын да шижын мошташ, кумылым нолташ да шүм-чонем аруэмаш полишен кертыт. Идалык жап-влак нерген лудмо годым икшыве сылнылык тўняште илышаш, тудын чонжо куанен аверчашаш.

Чыла класслаште кажне теме почеш уп-акылм вияндаш, йылым лывырташ, илышлан ямдылалташ куту йон ыпгалтеш. Сылнымут почмо йылым ямже дене тўзлана. Тудын пылышнам панамен йонталтше онтыржо уло. Кажне гласный але согласный нурым чын каласен колташ туныктыде ок лий. Мут чондайымат эре пайдарен погыман. Сылнымутышто вашиялтше чаткан да маста-ран чонгым предложенийым молан лончылаш да шке кутырмаш-ке але ссыманше пурташ отыл? Ойлымашын чогалтмыжым, ужал-влакын икте-весешт дене кылдалтмыжым, почеламутын размержым, тудын семла йонталтмыжым молан эскераш отыл?

Сылнымут шкенжым чеченлыкше дене одарлана. Йылым лы-аврташ мастарын кучылтым ойсавертыш, сорастарен каласыме шомак-влак кутун полнат. Садлан танастарымашым, эпитетым, метафорым, гиперболым да молымат йоча-влаклан пайдарен кодаш кулеш.

Лудаш да сылнымутым лончылаш урокын утларак жашпе (30-35 минут) ойыралташ.

Произведенийым лончылышыла тунемше-влак текстын тўн-шонмашыжым муын моштынаш да ужал-влак кокласе логиче-ский кылым рапемдынаш улыт. Герой-влакын панапшым, койыш-шоктышыштым аклаш, персонажын молан тыге але вес семын ыш-тынамж нерген шке шонмашыштым луктын ойлаш тўналыт. Тек-стлан пентыдын энтерен, литературный геройын образным лончы-лыман. Пона персонаж нерген автор мом да кузе возен, лудын ко-даман да геройын образным иктешыман. Лач тыге шоктмо годым шонмашын көргешыже, ушешыже эн суашле шонмаш-влак ылыж-наш улыт.

Сий книга дене кылым кучыдымо ег пналдыме лиеш. Изышт годым лудаш огына кумыланге гын, туныктымо йочана-влак куан-дыме радамым логал кертыт. Тыге ыже лий манын, лудмо южо текстым инсценироватлаш ксла. Ик произведенийым тунемше-влак молан ончыклат, весым роль дене лудын пуат, кумшым герой-лудм дене каласкален кодат. Произведенийым умбакыже пуен але ончыман ден йомакым шке гыч шонен каласкалыкташ пайдале.

лымашыжым кутемда, шке кумылын тўрлө мутерым, справочник-кычалаш тўнале.

2. Йылме лывыргыме папан у кўкшытышкө нолташ. Ти-ланже йоча мут шондыкшым сайынак пайдарынаш, марий писате-ден поэт-влакын сылнымутышт гыч кунар-гынат кўсынлынаш.

3. Сылнымут литературышто сўретлыме пўртўсын да илыш-моторлыкшым, чеченлыкшым умылаш полша. «Шукерте огыл чо-гыжшо пинчан чевер кече мемнам вўкчыш, а теве ынде шыжат т-лын пуо» (А.Мичурий-Азмекей); «Содыки, могае сае – ме тўнаш илена» (Г.Ояр). Тунемше-влак литературым живопись да муз-дене танастарен ончалын кертыт: поэт ден писатель-шамыч сыл-лыкым мут дене тўрлат, художник-влак – чия дене, композито-шамыч – сем дене. Марий автор-влак могай сылнештарыме йон д-не пайдаланат, палемден кодыман. Тунемше-шамыч сылнештары-йон-влакым ойлымангышт, возымангышт кучылташ кумылан-гын, путырак сай лиеш.

4. Калык ойного да сылнымут полшымо дене йоча-шамыч-шўмелышт поро шонман ден волгыдо шижамаш пытыктара да вияндаш, ончыко илышлан шуарен погаш. Сылнымутын вос-тательный вийже изи отыл. Ош тўняште шкем кузе шот дене к-чаш, мом ыпташ ок йорө, а мом ыпташ лиеш да кўлеш, ила-вийым мо пуа? – тыгай да моло йодыш-влаклан вапмутым лудмо-лончылымо текстлаште муаш тырышман.

Лудмаш урокын эше тыгыдырак сомлыжат шагал отыл:

- марий писатель ден поэт-влак нерген ум пален налаш;
- тўрлө жанран произведений-шамычым ойыркалаш;
- лудмо да лончылымо сылнымутышто сўретлыме персонаж-образным лончылаш, сай але уда койышыжым аклаш;
- ойлываш ден почеламутын ойыргемжым шижаш тўналаш;
- текстын сўрал йылымжым аклаш;
- порылан куан шижамашым, удалан келшыдымс койышым ш-чыкташ;

– мўнтышкө книгагм шкевуа лудманше пуаш.

Литератур лудмаш программ тўн шотышто марий калык ойногыжлан да сылнымут мастар-влакын мурсаскашлан энэр-Тудо кутурак класслаште литературым тунеммашын тўналтышы-лиеш. Тунемме книгагмше пурешаш текст-шамыч социальный, э-стетский да эстетический сынан улмышт дене чумыралгыт. Ну-шочмэлым, калыкым, йылым йоратыше тукымым ончен куш-маште куту суалым ыптынаш улыт.

Элнан ўпанле эрге ден ўдыр-влакшым шуарен куштымаш-почмо кундем, сар ден тыныс нерген сылнымутым лудмаш па-кышам кода. Тале писатель ден поэт-влакын возымышт, марий-лыкын муно ойногыжо, тыгак тудын лўмлө енге, пайремже

Лудмаш урок марий да руш йылме, природоведений, труд, мзык, искусство урок-влак дене чак кылдалтеш. Музыка ден искусство урок-влак нерген посна палемден кодам кӱлеш. Лудмаш южо текстлан марий композитор-влакын семым келыштарымыш нерген ойлыде кодаш огеш лий. Художник-влакат марий сӱлным ден ӱрдыжтӱ огыт шого. Писатель ден поэтна-влакын портретым, южо текстлан сӱретым лач нуно ыштат. Лудмаш урокыш композитор ден художник-влакын произведенийыштым кучылтм дене текст ешартыш пулдырым налеш.

Урокышто гына лудмо ок сите. Йоча-влак мӱнгыштӱ ятыр марла книтам, «Ямде лий» ден «Марий Эл» газетлам, «Кече» журналым лудын шогышаш улыт. Мо логалын, тудым ынгыш луд манаш лумнак «внеклассный лудмаш» манме але мӱнгыштӱ лудмы виктарыме урок эртаралтеш. Тиде уроклан жап программмыште очыктымшо шагат гыч налалтеш. I классыште ариян ик кечысе урокы кокымшо ужашыже ойыралтеш. II – IV класслаште тылзыште ивнеклассный лудмаш урок темлалтеш.

Палемдымаш.

Икымше классыште февраль каникул ден вара эргарыме лудмашнам «букварь ден вара тунеммаш (послебукварный период)» але «литератур лудмашлан ямдылалтме жап» манаш возеш. Жап нажат шагал – 26 шагат, лудмаш темыжат кумыт велеш.

Литератур лудмаш урокын лектышыже

Колышмаш (аудирований). Йӱкандыме ойым але вес енгыш лудмыжым колыштын да колын монгымаш.

Лудмаш. Темлыме кутыган да жанран текстым лудмашын молан кӱлмыжым да кузе лудмашым (икымше гана шкалан пален налаш але ойыркален лудаш) рашемдымаш. Шӱлышым чын пайлен йӱкым иземден-кугемден, вичкыжкемден-кӱжтемден, шуйдарен кӱчыктемден лудмаш, кажне йӱкым рап каласымаш (дикций). Лудмашыла логический паузым, ударенийым да интонацийым эскерымаш.

Кутырымаш. Коктын але шукын кутырыммо годым тыматлыш мутланымаш, йодлыш-влакым пуэн монгымаш. Шке ойлыммо годым (монолог) сӱлнештарыме йӱн-шамыч дене (танастарымаш, метафор да молат) пайдаланыман, шке понымашым мут дене тӱрлыман кутырымашым мастарын чоныман да вес енгын ойлымаштыжыже тӱншонымашым ойырен монгыман.

Возымаш. Сӱлнымутым лудмо негызеш каласкалымаш, описаний да шонкалымаш сынан текстым возымаш; сӱрет почеш изирак сочиненийым серымаш; колышгмо ойлан але лудмо текстлан аклыме мутым (отзыв) возымаш.

Лудмашын тӱрлӱ шӱрынжӱ. Ойлымаш, почеламут, басне, тыгый статья-влак дене паша. Тидын годым тыгай монгымаш-влак нуаралтмыш улыт: сӱлнымутышто да научно-популярный сынан текстыште кучылтмо сӱлнештарыме йӱн-шамычым ончыктымаш; авторын возымаштыжыже мо-мо сӱретлалтмым радамлымаш; писателыш шонкалымашыжым тогдалкалымаш; текстыште ончыктыммо ден тӱн понымашым рашемдымаш. Тунемше книтан шинчымаш пашамыш улымжым умылышаш. Ынде тудо шкежат тунемме, сӱлнымутым да сираочный китаг-влакым ойыркалымаш: молан манаш гын, кӱлмашлан полеклыме литератур тунныктышын канашыжым налмаш. Но тидын ден ончыч тунныктышын канашыжым налмаш.

Молан? Ййготлан келшыдыме книтам лудмын суашыш уке.

Тунемше мом лудмаш. Мӱнгыштӱ могай китаг-влакым лудаш кудалдам кажне класслан темлыме сниске ончыкта. Тыште книтан эртаралтмаш да шӱм-чон поянык тӱняшке нантайыпашыжым шотыш-ко нолме. Ойырыммо китаг-шамыч темс да жапшот денат тӱрлӱ улыт. Ййготлан келыштарыме амал дене нуно класс еда шелалтыныт. Висеклассный лудмаш урок-шамыч пагал эртаралтыт, туге гынат йоча-влак эре лудын шогат. Тыгодлым мом да кузе лудмыштым тунныктышо эскерен да вуялатен шогыде ок керт.

Литературоведческий ямдылалтмаш. Литературын тӱрлӱ жанрыш: ойлымаш, почеламут, басне, научно-популярный статья (кутурак класслаште: повесть, поэма, драме да молат). Йылымште кучылтмашыште сӱлнештарыме йӱн-влак: танастарымаш, метафор, гиперболо да молат.

Лудмо негызеш эргарыме творческий паша. Лудмо да лончыдымо сӱлнымут йочан тунеммаштыже творческий кышам кодымаш. Лудмаш урокышто налме шинчымашын саскаже кузе палдарен кертеш? Роль дене лудмаште, сценным модын ончыктыманте тунемшын умылмашыжыке утларак почылт сена.

Текстым икшыве кузе умылен, мут дене сӱретлымаште ончыкчен кертеш; лудмо текстын соержанийжым тӱрлын-тӱрлын каласкалымаш пайдале: герой, писатель лум дене, вес персонажын лудмыкӱ дене, авторын серымыжлан энтертен, йоча тыгайрак текстым шке гынат чогапш тунал кертеш.

Литератур лудмаш предмет тунныктышын кӱлешлыкше. Литератур лудмаш урокын пайдаже аклаш лийдыме: тудо тунеммаште, шкем илышлан шуарен кутымантат ушанте онкыл лийын да лиймаш. Сӱлнымутын юзо вийже мучашдыме. Тудо лач тачак ок палдарис гынат, йоча-влак дек эркын-эркын миен шуэш, садягак тунемше-влакын уш-акыл вияндыме да шуарыме корнышто лиеш.

Литератур лудмаш урокышто икшыве шочмо калыкнан эртыл корныжым, тувыражым, йулажым, этический да эстетический п яныкшып пален налеш. Тиде веле огыл. Мемнан пелен тыга шотан вес калык-шамыч илат да тыршат. Умбакрыракат ончала лиш. Тунябалне эшеат шуко калык уло. Кажныжын ятыр сай мгыржо палдырна. Шке да вес калыкым аклыме да умылым о шимаш изинекак нерелтпаш да иланышаш.

Сайын тунеммаште чыла моло предметым сентымаш дене тунеммашын негызнак лийын коделш. Садлан удан лудмаш деч кузе-гыне вашкерак коранман. Лудмаш урок келгыпрак да келгыпрак шонка лаш таратышаш. Сылнымутым лудшыла чын ден поя, поро да оса ушанле лиймаш ден ондалымаш нерген тек йоча утларак вискал. Лудмо да лончылымо произведений эсогыл йушто шуманрак йоча кумылжым кунар-гынат сымыстарен кертелш. Персонажы сентымашыж годым йочан куаныме, а ойгыш логалмыж годым чаманыме шижмашыже (сопереживаний) тарвана гын, «урок ар эртен» манаш ок лий. Икманаш, литератур лудмаш урокышто шиж чымашым погышо тунемше, вес снтым умылен, калык да эл ончы корно дене вктарен сенга.

Тунемме планыште литератур лудмашын верже.

Россий Федерацийысе тунемме тонжж-влакын базисный шлангышт дене келышып литератур лудмашлан тугалтыш класслангычлаже 230 шагат пуалтеш. Икымше классыште февраль канику деч вара 26 шагат погына, II – IV класслаште 34 тунемме арня леш. Литератур лудмаш урок арнялан кокыт эртаралтеш. Тунеммий мучко 68 шагат погынышаш.

Палемдымаш.

II – IV класслаште марий йылмылан арняште 2 шагат темлаштеп.

Литератур лудмаш урокын лектышыже могай лийишаш.

Ушан-шотан айдембым шуарен кутгыманшым шотышко налеш гын, литератур лудмаш урокышто тунемме негызеш теве мо рашемдалтпаш:

- сайын тунеммаште да шкем умбакыже вияндымаште лудмашын куту полшыжым шижын шогыманш;
- туня илышым да шкем шке пален налеш манын, эре лудыш шагаш кылмым ушышто чарныде кучыманш;
- Марий Элысе, Россияысе да вес элласе кугезына-влакын полеклыме уш-акыл поянлыкышт дене палыме лийманш;
- «сылнымутан произведений сымкытышын посна ужашыже» манмым умылымаш;
- сылнымутым тичмашнек авалтманш;

– сылнымутым уло шум-чон дене умылаш тыршымаш;

– шке понымым радам дене почын пуыманш да ваш мутланыше пон уш полшыжым пагалымаш.

Урок деч посна моло годым литератур урокын лектышыже могай лийишаш:

– кулешш шинчыманшым пален налеш манын, турло кшига ден шижмашыште але Интернетыште келшыше материалым шкевуа шижмашыште;

– сылнымутан текстым лончылымо да умылтарыме годым тунеммашын поэтический ужаш-влаклан шеледыманш, планам чонгымаш, сылнымутарыме йон-шамычым палемдыманш, шке понымашым умылтатен да негызлен монгыманш;

– шке йырысе туня дене ваш келшымаш кылым кучымо правил ден йон шамычым умылен налмаш;

– обществошто центьдемдалтыше шкем кучымо правил-влак дене палыме лийманш;

– все-шамыч дене вашкыл кучымо негыз-влакым палымаш, тунеммаш, туняка пашаште шкем кучен монгыманш.

Лудмашын саскаже тыгай лийишаш:

– сайын да умылаш лудмаш кукшытышкыш шумаш;

– тукмынде лудманке куснымаш, колшытмо але лудмо текстым умылым йон-шамычым палымаш;

– шкем ушан-шотан, творческий шулышан лудшылан шотлыманш;

– произведенийысе персонаж але событий нерген каласкалыманш сынан тыглай текстым шке гыч чонен монгыманш, план почеш соображенийым шке гыч каласкалымаш, шонкалымаш да описанийыш повествовательный текстым чонгымаш;

– тунемме почеламутым найзуште каласкалымаш, тунемше, тыгак ача-апа да туныктышо-влак ончыко изирак увертарыманш да ойланымаш помак дене лекмаш.

Тугалтыш школышто литератур лудмаш уроклаште мо тунемалтеш

Кутырым да лудмо пашан турло лиймыже

Аудирований (колытмаш)

Икманаш ошмак колшышым умылымаш. Тудым йолташеш каласкалыманш, ала иктаж-ко книга гыч лудын ончыкта. Икманаш ошмак колшышым тюр да чын умылымаш, колшытмо произведений нерген ойлашым тюр да чын умылымаш, колшытмо произведенийыш содеранийыже почеш шындыме йодыш-шамычлан вапештен монгыманш, текстыште суретлымс событий-влакым почела рашемалтеш.

дамьмаш, каласкалымаш, могай амал дене чонатлымм рашеммаш, колыштым произведений почеш келшыше йодышым пу монгымаш.

Лудмаш

Йўкын лудмаш. Слог дене лудмаш гыч эркын-эркын коранмаш. Лудмо писылыкым епарен шогмаш. Программыште ончыктым нормым пуштымаш. Кажне йўкым раш, пенгыдын каласымаш, лымн содержанийже дене келшышын интонацийым вапталтымаш. Чарнышале дене келшышын йўкым алмаштымаш. Текстын тўр улмышжм шотышко налын, интонацийым вапталтыме дене палдымаш.

Шке семын лудмаш. Келшыше кутытан да жанран произведенийм шке семын лудмаше, тудын тўншонмашжым рашеммаш. Могай тўрлў лудмашым кучылтым рашемдымаш: шылымаш, палдарымаш, ончал лекмаш, ойыркалымаш. Текстыште пилан кўлшў материалым мумаш. Тўрлў лудмашын ойыртежжым итыш налын умылымаш: ик вере факт гына ончыкталтеш, вес верадамаш сўретлымаш кучылталтеш, кумшо вере епарен умылымаш вапшляйтеш.

Тўрлў текст дене ышталтыме наша. Тўрлў сынан текст улмо неген тўн умылымаш: сынымутан, туныктым сынан да научн популярный. Икте-весьштым танастарымаш. Могай амал ден тўрлў текст кучылталтым рашемдымаш. Калык ойлогышто вапшлялтше текст-намычын ойыртемышт.

Текстым тыглай чумырмо предложений-влак леш ойырте монган тунемаш. Книган вуймутышлан да сўретшылан энертемо нерген улмышжым умылымаш.

Текстыште мо нерген ойлалтым да тудын тўншонмашжым шкевуа палымаш, текстым смысл шот дене ужаш-влаклан шеледмаш, нунылан вуймутым пуымаш. Тўрлў сынан информаций ден пашам ыштымаш.

Тўшкан канашымашке ушынамаш: йодышлан вапештен молтымаш, теме почеш шке шонмашым каласымаш, йолганшамычын ойлымаштым колынт монгымаш, кутырыммо коклаш шке гыч епартымаш ыштымаш. Шке ойлымаште могай книга ден энертым, могай сўрет-влак дене пайдаланым увертарымаш.

Библиографический культур. Книга – сымыктын шорынжў. Книга – кўлешан шинчымашым пўлеклыше памашийча. Марла лекше первый книга-влак. Нуным Санкт-Петербургышто, Озангыште, Москвит, Вяткыште савыклат тўталмаш. Сынымутлан пўлеклыме, тунемаш келыштарыме ден справочный сынан книга-памыч. Книган ужашже-влак: вуйлмаш, титульный лист, аннотаций, сўрет-памыч. Книган тўжва

сынан ончен, тудын сўрет-влакшым эскерен, научный але сылымутан улмышжым тоглаймаш.

Книган (самыктын) тўрлў лиймыже: ойлымаш але почеласавыкыш, тўрлў автор-влакын возымаштым чумырмо книга, рашемдымаш, тўрлў сынан газет, тўрлў мутер, справочник, энциклопедия.

Текстыме списке але библиотеке кертотекке почеш йочалык шотым шке ойырен налмаш. Алфавитан каталог дене пайдаланыш. Книган келыштарыме мутер да справочник-влак дене шкевуа шотым шотымаш.

Сынымутан текст почеш наша. Произведенийын вуймутышм рашемдымаш, тудын содержаний дене келшыжым шекланмаш. Сынымутан произведенийын ойыртежжым рашемдымаш, тидлан тўрлў бйлыме сўралыкшым ончыктымаш. Калык ойлогышто тўрлў текст дене огул, а тўнмбалсе чумыр калыкын койыш-келышым шотышкыште правилже-влакын ончыкталтымаштым умылымаш.

Тудын содержанийже дене келшышын могай койыш-шоктышан шотышым умылымаш, текстыште ончыктыммо герой-шамычын келыштым молан тыге але вес семын кучымаштым лончылымаш, персонаж-влакын койыштым мораль нормо дене танастарымаш. Тўрлў да молло калык-влакын сылымаштымштыт «почмэл», «шкешкыш» да молло калык-влакын сылымаштымштыт «сўретлалтым» да молло калык-влакын ойлогыштымштыт иктайрак темемаш. Тўрлў калык-намычын ойлогыштымштыт иктайрак темемаш, герой-влак ултым шижмаш. Текстыште кучылтмо сылымашым, герой-влак ултым кўсынлымаш, мут-шамыжым кучылтмо шотышме йўн-влакым кўсынлымаш, мут-шамыжым кучылтмо шотышме арален кодмаш, сўретлан энертен каласкалымаш.

Текстысе сылнештарыме йўн-намычлан энертым негызеш гешотышым мут дене сўретлен ончыктымаш. Геройым але событийым ончыктышо мутым але ойсавыртымшым муын лудмаш. Героймолан тыге ыштеш, тыге ышташ тудым мо таратен – содержаний дене келшышын вапештымаш. Персонаж-шамычын койышшымштыт произведенийласе герой-влак дене иктайрак але йоршеш сўрлў улмыштым лончылымаш. Авторын шке геройжым кузеш келышым тексты лончылыммо негызеш, келшыше ужашым вершотыш але персонажлан пуыммо лўм гоч шижмаш.

Геройын тўжвал тўшым да кўргышжымашжым лончылымаш. Геройын портретшым, мом ыштымжым да шкем кузеш келышым шотышко налын, могай койыш-шоктышан, кумылан улмышым рашемдымаш.

Сынымутын рўдў шонмашжым тўрлын каласкалымаш. Сынымутын рўдў шонмашжым да шкем кузеш келышым шотышкыште ойыркален.

Текст дене наша: лудмо ужашын тўншонмашжым рашемдымаш, рўдў да энертышаш шомак-влакым ойырымаш, вуймутым

пуымыш, укашым кўчыкын каласкалыман; текстым уж
намыччан исследымыш, укаш-влакым да чумыр текстым тун шо
машкем ончыктышо укаш-шамычлан да чумыр текстлан вуй
тым пуымыш, вуймутым назывной предложенный семын чоҥы
(тупым йодышан предложений семынат чоҥаш лиш, тунем
ишеат вес вуймутым муын кертеп).

Темпыме ужал почеш йкевуя ойыркален каласкальман. Ройлан характеристикым пумыш (тидлан кӧра герой перген во мым ойыркален лукман, действител кушто каен шогымо верлам т стынше черен нальман). Актайрак ситуация да героин, тьгак тайрак шержманым лукно лудмо да лончыльымо произведен влякым йкте-весе дене танастарыман.

Тунемме, науучо-популярный да моло текст-ылак деле пан
Пронзведенныйн вуймутшым умылмаш, тудын содержаний да
кузе кылдатмыжым умылтарымаш. Тунемме да науч
популярный текст-шамычын ойртемьнг. Изярак текстым
ужаншым колыштмек, тыгак лудмек, йомакын, ойльдышын, э
тулгын каласыме текстын ойыртемаштым умылмаш. Турло т
стым лончылымо годым персонажын монан лач тыге, а вес сем
огыл ыптымыжым акылмаш. Текстын тун понымышжым раш
дымаш. Текстшым укаш-ылакшын нследымаш. Текстшште ушшо
тыле теме-шамычым палемдымаш. Текстшште кучытмо руд
энергияшаш мут-ылакшын ойырмаш. Текстшм утыч чоньмо год
радамлышашым эскерымаш: тутаргын ой (тезис), упандарен ка
скалымаш (доказательстве), мучаш (иктепшымаш). Тун м
шамыччан але схемылач энертен, текстшм утыч чоньмаш. Текст
түрыскен каласкалымаш. Текстшм иземден каласкалымаш (текст
тун понымышжым ойырмаш).

Кутырымаш (весе дене мутланыме годым иркем тыматлын чымыш).

Коктын але шуқын мутынаме годым кутырымашын түн йи
утыбжым умылымаш.

Тыгай мугланьмашын ойыртэмже: йодьы-влакым умылаш, и
цзылан вандаутым пуаши, текст почени илскаш йодышым темла
Йолташын ойлымж годым кокташ пураш огул. Шке шоным
тыматлын унадарен каласаш тыршыман. Тидлан вертын нег
лымзе шот дене текет тыч ужалшым онычтымдан але нис оштыт
пример дене пентгыдемдыман. Класс деч ордыктот улю годым, к
тыршышлы, шкем шыман кучыман. Тидын шотышто марий калык
удан ойрб-влакшым шарналташ күлеш.

Мутвундум пойдарыме папа. Вончептарыме да шуко значен
ян шомак-вляк дене сомыл, мут повянытым эн күлешан пома
тымыш дене спарен потымайн.

48

Шке кутырымаш (монолог) – ойлаш полшышо ик йӱн. Авторын кыштыште але темлымсе теме почеш, йодыш-влаклан вапештен, пачанрак каласкалымаш. Каласкалымаште текстын тун шон-шылмышым йомдараш ок кӱл. Сылнымутан, тунемме (учебный) але кудумо популярный сынан текстын ойыртемжым шотышко налын, кудумо але кылымто произведенийын содержанияйжым почын пуй-пуй. Шке вильш, сылымутан произведенийым лудмо але чапле пачан ончыкмо негызеш вьльжше шарнымашым повествований, повестаний да попкалымаш сынан ойлымаште каласен ончыктымаш. Шке каласкалымашлан планын шке чонгымаш. Шке чонгмо кала-кылымаште сылнешгарме йӱн-влякым (танастарымаш, антоним, синоним, метасфон) шке гыч чумырымаш да кучылтмаш.

Дуьдмо произведенийм шуймо семын шке гыч содержаний-
дам умбикыкс ешарымаш, текстын южо ужашыжым шке гыч вап-
сыздымаш, темлыме почеш але сўрет негызеи изи сочиненийм
создаман.

Сережанин (серыме йылмын культуражо).

Сегизме йылме тыгай лийлаш: темем почып пуышо, действий пуыш калымым сүретлыше, герой-влакын көргө шынамашыным ошан пуыманште вуймут ден содержаниян келшен толшо; изи социализмат сылнештарым йөн-шамыч (танастарымаш, эпитет, метафора, антоним) кучылталышт; темлымме темеш ойлымаш ошанше текстлан изирак аклымме мут (отзыв) возалтыше.

Түгелмесе мом лудушаш.

Марий да моло катык-влакын ойпогышт. Марий писатель-влак Чавиншын, Шабдар Осыпшын, М.Шкестаншын, Н.Мухиншын, К.Касаконшын, Осмин Йываншын, Йыван Кырляшын, А.Бикшын, Макс Тапалшын, Б.Даниловшын, В.Ивановшын, В.Сапаевшын, В.Колумбшын, А.Артемоновшын, В.Ретег-Гороховшын да молынат сылнымуттышт. И на кес элпаш автор-шамычтын возымышт.

Түрпө кыта: исторйым сүрөтлөшө, приключений сынан, фан-
таске нуулышан, деловой шотан, справочник ден энциклопедий,
«Ямле пий» «Ямліт ли» йоча газет-ылак.

Кышкыс утларакпче тугай кыта-шамычым лудушап: туруло ка-
дереэ поча журнап, «Лидеэ лин» «Тамдыг эл» до да кыст
ини ойнотпожо, шочмэл, пуртус да йоча, вольых да янлык, уда да
пыйын нертен, мыскара текст-шамыч.

Антрагуроведческий ямдылатмаш (практический паша дене ямдылатмаш).

Гуныктышын польшыжлан эңертен, лудмо произведениийыште
таш сылсипшарыме йөн-влакын кучыталтмыштым ончыктыман.
нае тарымаш, эпитег, метафор, антитезе, гипербола; молан ку-
ннем рашемдымаш.

Интератур умылымаш-шамычым ойыркалымаш: сылнымуган
инменелней (научно-популярный текст огыл), персонаж-шаркын

образып, мут мастарлык, автор (писатель, поэт), текстын со- жанийже, мо нерген ойлалтеш (теме). Произведенияй сүретьме герой: тудын портретше, кутырыммо йылмыже, паш шоньмашыже; авторын (писательнын) шке геройжым аклымже

Түрлө ойпогын чоналте ойыртэмжым умылаш туналмаш ласкалымаш (повествований) утларакше ойлымашыште кучы- теп; пүртүс сүрет, портрет, интерьер, мутлан, порткөргө – он- нийыште, геройын шкет каласыме ойжо але коктын, тыгак шу- мутланымаш – шонкалымашыште (рассуждений). Прозо да п- ламут семын возымо сылнымут: нуным пален налмаш да ойы- лымаш, почеламутышто ритм, рифме, поэтический образ улмо- ген умыттарымаш.

Калык ойпогым да писательын возымо сылнымутшым ойы- лымаш.

Жанр шотышто произведений-влакын түрлө лиймышт. Ка- ойпогыш пурат: калыкмут, тушто, йомак, мыскара, аза мал- муро, ойрө. Ончыктыммо ойпогым палымаш да ойыркалым- Түрлө йомак-шамыч: вольык да янлык нерген, бытовое, юзо (ш- шебный). Йомакын сылнымут ойыртэмже: могай мут да ойс- тып-влак кучылталыт, кузе туналеш да мучашлалтеш, мо кум- на ваплиялтен, кузе поро вий осалым сена. Писатель-шамы- серыме йомакынг.

Ойлымашын, почеламутын, баснын жанр шотышто ойы- мышт, чоналтеме радамышт да сылнештарыме йонышт.

Сылнымут негызеш тунемше-влакын ыштыме творческий шашт.

Сылнымутан текстым умылтарен рапемдымаш: роль дене- маш, модын ончыктымаш; мут дене сүретьлымаш, деформирован- текст дене ышталтше түрлө паша-влакым палымаш да нуным- чылтмаш (молан тыге, а вес семын огыл ыштымым, тыгак собы- влак кузе радамлалтым рапемдымаш); сочинений сынан изде- нийым возымаш, лудмо да лончылыммо произведений почеш, дожник-памычын сүретьлымашт, тыгак текстлан келыштар- учебникысе сүрет-влак але шке шонымаш негызеш тек- чонымаш.

Йылмым лывыртгымаш. Чумыр марий йылмым тунеммаш- саскаже уш-акылым вияндымаште да йылмым лывыртгымаште и- дырнымаш. Тиде папам ворандарен колтена гын, пүтынь тунны- мо сомылна сай лектышпан лиеп.

Йылме лывыртгеме паша пуко шорынан: 1) шочмо йылм- кажне йукым чын да раш ойлап туныктымаш, предложенийн- тонацийжым эскерыман, паузым моштен ыштыман; 2) йочан- чондайжым эреак пойдарен погыман, жою шомакын мом ончы- мыжым рапемдымаш; 3) предложений-влак пеш пуко түрлө к-

тан аныгы, нуно урокышто лончылалтмаш да тунемше-влакын- предложений чонгыммо конструкцийыштым пойдарымаш улыг; 4) сүретьме герой: тудын портретше, кутырыммо йылмыже, паш шоньмашыже; авторын (писательнын) шке геройжым аклымже

Түрлө ойпогын чоналте ойыртэмжым умылаш туналмаш ласкалымаш (повествований) утларакше ойлымашыште кучы- теп; пүртүс сүрет, портрет, интерьер, мутлан, порткөргө – он- нийыште, геройын шкет каласыме ойжо але коктын, тыгак шу- мутланымаш – шонкалымашыште (рассуждений). Прозо да п- ламут семын возымо сылнымут: нуным пален налмаш да ойы- лымаш, почеламутышто ритм, рифме, поэтический образ улмо- ген умыттарымаш.

Калык ойпогым да писательын возымо сылнымутшым ойы- лымаш.

Жанр шотышто произведений-влакын түрлө лиймышт. Ка- ойпогыш пурат: калыкмут, тушто, йомак, мыскара, аза мал- муро, ойрө. Ончыктыммо ойпогым палымаш да ойыркалым- Түрлө йомак-шамыч: вольык да янлык нерген, бытовое, юзо (ш- шебный). Йомакын сылнымут ойыртэмже: могай мут да ойс- тып-влак кучылталыт, кузе туналеш да мучашлалтеш, мо кум- на ваплиялтен, кузе поро вий осалым сена. Писатель-шамы- серыме йомакынг.

Ойлымашын, почеламутын, баснын жанр шотышто ойы- мышт, чоналтеме радамышт да сылнештарыме йонышт.

Сылнымут негызеш тунемше-влакын ыштыме творческий шашт.

Сылнымутан текстым умылтарен рапемдымаш: роль дене- маш, модын ончыктымаш; мут дене сүретьлымаш, деформирован- текст дене ышталтше түрлө паша-влакым палымаш да нуным- чылтмаш (молан тыге, а вес семын огыл ыштымым, тыгак собы- влак кузе радамлалтым рапемдымаш); сочинений сынан изде- нийым возымаш, лудмо да лончылыммо произведений почеш, дожник-памычын сүретьлымашт, тыгак текстлан келыштар- учебникысе сүрет-влак але шке шонымаш негызеш тек- чонымаш.

Йылмым лывыртгымаш. Чумыр марий йылмым тунеммаш- саскаже уш-акылым вияндымаште да йылмым лывыртгымаште и- дырнымаш. Тиде папам ворандарен колтена гын, пүтынь тунны- мо сомылна сай лектышпан лиеп.

Йылме лывыртгеме паша пуко шорынан: 1) шочмо йылм- кажне йукым чын да раш ойлап туныктымаш, предложенийн- тонацийжым эскерыман, паузым моштен ыштыман; 2) йочан- чондайжым эреак пойдарен погыман, жою шомакын мом ончы- мыжым рапемдымаш; 3) предложений-влак пеш пуко түрлө к-

Тунемме ий мучко тынар писменный папа серыкталтпаш:

Паша	Класс	Тунемме чырык				Шагат
		I	II	III	IV	
Тонкыт	I	-	1	1	1	3
	II	2	2	2	2	8
	III	2	2	2	2	8
	IV	2	2	2	3	9
Изложений	II	2	2	2	2	8
	III	2	2	2	2	8

Класс деч өрджыкысö наша. Шочмо йылмым урок деч өрджыкысö шыгыште кумдан да пайдалан кучылтман. Южгунам иктаж-кудо классный мероприятийже урокысö деч келгырак кышам коден лаш. Урок деч вара у онай книгам, «Ямде лий» газетым, «Кече» журналым тудшкан лудмаш, икшыве-влаклан лумын ямдылыме тукмо сеш», «Ужар илем» радиопередачым иквереш колыштмаш, чинденений дене йоча передачым, театрыште але тувыра поланыште спектакльым ончымаш, концертыште сылне мурым але найыражым тунемме почламутым йонгалтарымаш да мурым куштымаш, шочмо йылме кружокышко конгтмаш, «Шочмо йылме» стендым кыштарымаш, пырдыжгазетым лукмаш, түрлө альбомым ямдылышым, йоча газет ден журнал реликцийш заметкым колтымаш, вес классышто тунемпе шке тагашлан серылым возымаш – чыла тиде классныкшык-влакын кутырымсо да серыме йылмыштым лывыргаш кыштынымым идеино шуараш куту йоным ышта.

Сочинений	IV	2	2	2	2	2	8
	II	2	2	2	2	2	8
	III	2	2	2	2	2	8
	IV	2	2	2	2	2	8

Арун да чаткан возымаш. Арун да чаткан сераш йылме укашкышто туныктат. I классыште чистописаний II пелий гыч эртараш тунгалеш. Тудо марий йылмылан ойырымсо шагат гыч налаш да арняште I шагатым айлышаш. II классыштат арнялан I шагат погынышаш. III – IV класслаште кажне йылме урокышто (тыгак руш йылме урокат ушна) 7-8 минут ойырталеш, арняште I шагат чумырга.

Чистописаний урокышто мом возыктышашым программаш ончыктымсо гынат, тунемше-влакын каллиграфический йонтылышыштым тюрлаташ манын, шке гыч серышаш буквам тешлаш орман огыл. Тунемше-влак могай буквам уданрак возат, молчалашманым йончылыш ыштат, кунам кырыгышым колгат, тудым жапым шукарак ойырымаш.

Тунемше-влакын шинчымашыштым тергымаш. Марий йылме дене йоча-влакын налме пинчымашышт сай да лентыде лийже манын, ушештарыме, иктешлыме да тергыме напаш лугтарым огыл. Сандене тыглай да контрольный возен налмаш эртаратлаш йоча-влак печатный, тыгак письменный текстмат серен налме тунемат. Пеш эркен да утыждене писын возымат потлан ок тунемат. Икшырымаш серыме лач лиеш. Тунам тунемше-влак ик минутыш тынар буквам возен кергыт: I классыште – 10 буквам, II классыште – 20 буквам, III классыште – 36 буквам, IV классыште – 40 буквам. Тыгак тунемше иканаште понкален да мом серымыжым умыл шукта.

Возен налмаш дене пырля түрлө диктант-влак (пижтарыш умылтарыше (комментированный), творческий, контрольный мутер диктант) рүдө верым налыт. Туныктышо сынан изложеш ден сочинений-влак программаште ончыктымсо наре сералтш улыт.

Мутер диктантын кутгытшо тыгай лийшаш: II классыште – 8-10 помак, III классыште – 10-12, IV классыште – 12-15. Контрольный диктантын кутгытшо: I классыште тунемме ий мучаште – 10-15 мучаш, II классыште икымше пелий мучаште – 25-30, тунемме ий мучаште – 35-40, III классыште икымше пелий мучаште – 45-50, тунемме мучаште – 55-60, IV классыште икымше пелий мучаште – 65-70, тунемме ий мучаште – 75-80. Изложений возышаш текстын кутгытшо диктантлан ончыктымсо деч кажне классыште 10-15 помак шыпаралтеш. Йочан возымо изложений кутгытшо контрольный диктантлан палемдыме нормо гайрак лийшаш.

ПРОГРАММЕ

II КЛАСС

Литератур лудмаш да йылмым лывыртывмаш (68 шагат)

Мом лудман

Калык ойного. Марий калык йомак-влак. Марий писате павычын серыме йомакышт. Марий калык муро ден такмак-вл Калыкмут, тушто, калык пале ден лудымут-влак. Марий калык мыскара.

Ныл изак-шолак (кенсж ден шыже). Кенсж да йоча-вл Кенсж нерген почеламут ден ойлымаш-влак. Шыже да у тунем ий. Кутыен-влакын шыжымсе папашт. Шыжым янлык ден кайыкын илышышт.

Шыже пургусыш экскурсий. Игечын вапалтмьжым, кайыкын шокшо велыш чонсгымшыптым эскерывмаш.

Шортньо пеледыш-шамычлап. Марий писатель ден почеламут йоча-влак нерген серыме сылнымутышт. Мыск шудышан почеламут ден ойлымаш-влак.

Паша илыншм сораствара. Папа, турло профессор нерген почеламут ден ойлымаш-влак. Папалан полсжымс калыкмут. Йоча койларышс мыскара.

Поро (лывырге) кумыл шерге. Вап-вап келывмаш, ик весылан полывмаш, шкем элын кучен моштымаш, кугур-влакым пагалывмаш нерген сылнымут. Торжалыкым шытален чыктышо почеламут ден ойлымаш-влак.

Марий Эл – шочмо вел. Шочмо кундемлап, пашаче марий-влак, тудын нимучашдыме порылыкшылан полсжымс почеламут, ойлымаш, повесть ден роман гыч налме ужаш-влак.

Ныл изак-шолак (теле ден шоно). Теле пургус, йоча-вл куанышлан полсжымс почеламут ден ойлымаш-влак. Кутыен-влакын телымсе папашт. Телым янлык ден кайык-влакын илышышт. Шоно пургус, кутыен-влакын шонымсо папашт, волыжык, кайык илышлан полсжымс сылнымут.

Первый марий писатель-влак. Марий сылнымутын ончыкыш писатель, мер пашаен да писатель В.Савин (В.А. Мухомов) поэт Н.С. Мухомов почеламут ден ойлымашышт.

Внеклассный лудмаш. Внеклассный лудмаш урок тылзылан гана эртаралтеш. Кучылтмо 9 шагат класс журналеш ончыкталт. Урокишто «Изи шудыр» (В.Б. Исенков ден М.Г. Леонтьева ям леныт) книга кучылталтеш. Тылеч посна у изданий дене пайда нап лиеш. Тыгак уроком «Ямде лий» газетлан, «Кече» журналы полсжымс кудеш.

Нылмым лывыртывмаш. Лудмо почеш йодышлан вавештымаш. Нылным сержанийжым тектлан ливышлан каласкалывмаш. Мут-чот суретывмаш, изи презентацийым ыштымаш. Почеламут-влым наизусть тунеммаш, прозо гыч ужашымат (2-5 предложение) темлаш лиеш.

Наизусть тунеммаш почеламут-влак

С. Чавайн. Кенсж йуд.

И. Мухомов. Кенсж эр.

В. Савин. Книга.

М. Казаков. Йудшö Кутыза.

Маляр.

В. Эмар. Мый йоратем родной элемым.

Антонов Ижук. Шыже толывм пижам. (Ужаш.)

М. Болышаков. Ачам дене шырля.

М. Гельманов. Кайыкым пукшена.

И. Рожкин. Ава.

С. Вишневский. Шыргажеш уярген пасуна.

В. Савин. Пöлек.

Тунемме ий мучаште йоча мом палышаш да ыштен моштымаш

Тунемым тичмаш мут дене лудмаш, икымше пелыйште 1 минут-влымште 35-40 шомакым лудын шуктышаш, кокымшо пелыйште – 40-50 мутым;

– текстым логический ужаш-влаклан шешлаш, нунылан кел-ласе павыштым пуышаш, туныктышын полсжымс эртерен, ончыкыш пелыйш тун (рудо) шонывмашым рапсмышаш;

– персонажын койыш-шоктышжым вий шутымс ачлышаш; – герой-влакын сай папашлан куанымс, йонгышш корнышко куанышлан тургыжланымс пижамашм ончыктышаш;

– текстым туткын эскерен лудмаш, тушто тагастарывмашм, ончыкыш пелыйшм, вончештарыме значений дене кучылталтше текстым ончыктышаш;

– ончыкыш книга дене шкевуд палыме лиймаш (авторын фами-лии, кыштан лумжым шарнышаш), туныктышын темлымж почеламут-влым наизусть ачс ялысе библиотекыште книгам налын лудын шон-маш.

1. Почеламутым наизусть палышаш.

Литератур лудмаш да йылым лывыртывмаш (68 шагат)

Мом лудман

Калык ойого. Марий да моло калык-влакын ойпогышт: йомо муро, тушто, калыкмут, калык пале да мыскара.

Тыге ынгаш ок йөрө, а тыге лиеш да күлеш. Сайым да уда ойыркалаш полшышо сынан почеламут ден ойлымаш-влак. Иоч-влакын тунеммаштышт, ваш-ваш келшымаштышт, пайдале туш паша ыштымаштышт, икте-весеылан полшымаштышт сайым да уда ончыктымап.

Элем пелен. Марий Элын илышж гыч странице-влак. Марий кундемын опшкыжо, пашам йоратыше калыкпе; дүмлё ег-вл нереген почеламут, ойлымаш да статья-влак.

Паша – илыш негыз. Кутыен-влакын пашашт, түрлө професийышт, икшыве-влакын вий шутымо пашашке ушнымашышт нерген сылнымут.

Пүргүс муро. Идалык жап, почмо пүргүс, кундемшыгына аныме вольык да илыше янык-влак нерген почеламут, ойлымаш статья-влак.

Понкудо калык-влак. Руш, татар, чуваш да башкир калык-влакын сылнымутышт. Нине калык-пашычын писатель ден келештыштын мурсаскант. Калык коклаште келшен илымашын куту вий улмыжым ончыктымаш.

Аваем, аваем. Ныжыл кумылан ава-влак, нунын шке почышын верч тыршымышт да тургыжланмышт нерген почеламут, ойлымаш ден калыкмут-влак. Ёшыште да пашаште тыршыш удйрамашлан полеклыме мокеммут.

Тыныс лийже туйамбалне. Армий, куту сар годым фронттыште тылыште калык-влакын патырлыкым ончыктымышт, кызгытсе жапаште тыныслык верч шогымаш нерген сылнымут.

Дүмлё марий писатель-влак. М.Шкетанын, Шабдар Осып К.Беляевын, М.Казаков ден Осмин Йыванын сылнымут арнашышт **Внеклассный лудман.** Внеклассный лудман урок тылзылан и гана эртаралтеш. 9 шагатым кучылтмеке, классный лудманлан 5 урок коделеш. Урокышто «Ший онтыр» (В.Б. Исенко ден М.Г. Леонтьева ямдыленят) книга кучылталтеш. Адакше утыч лекше книга-влак дене палдарыман да шке гыч лудаш кумыландыман.

Тунемпе-влак китан вуймутпо, титульный листпе, ончылму ден копартышмутпо, аннотацийже дене пальме лийят. Тыге лудмо ден ончычак китапште мо нерген возымым тодапаш тунгалт. Эше автор могай китам серен, шуко писатель кокла гыч ик тем

лудман коймат возат, темлымем темылан китам кузе ойырен налаш, ончылан китекысе картотеке дене кузе пайдаланаш – чыла тидым пашаш классный лудман урокышто тунгытат.

Курылде кутырмап. Лудмо текстым логический ужаш-лан паша шеледымаш. Паша ужашын, тыгак пашын ойлымашын содержанийже гыч эн кулешым ойырен лудмаш. Лудмеке, пашымаштымаш, тунгыктышын полшымыж дене кучкемден каласкалы-маш.

Каласкалымашке антоним ден синонимым пуртымаш, сылне ойсаыртыв ден пайдаланымаш: танастарымаш, сылнештарыме определений, вончештарыме значениян мут.

Наизусть тунемпаш почеламут-влак

Шабдар Осып. Кече, сай юж, яндар вуд.

Осмин Йыван. Курымеш йоратена.

В.Сави. Паша.

М.Казаков. Марий мланына.

Йыван Кырля. Шошо кече шырага.

А.Бик. Партизанка Ольга Тихомирова.

В.Колумб. Шырчыкна.

И.А. Крылов. Шудышчык ден Кутко.

Макс Майн. Шочмо йылме.

Ю.Чавайн. Декабрь.

Д.Исламов. Шыже чия.

А.Букетов. Ава.

А.Федоров. Йоратем мый сылне телым.

Тунемме ий мучаште йоча мом палынаш да ынштен моштынаш

Пальдыме текстым ик минут жапыште икымше пелый мучаште 55-60 мутым лудын шуктынаш, кокымшо пелыйште – 60-70 шомакым;

– лудмо голым сылнылык верч тыршынаш: логический паузым, ударенийым да интонацийым эскерынаш;

– текстын содержанийжым тичмашын але ойыркален каласкалынаш;

– геройым сүретлен ончыктыпо мут ден ойсаыртыв-влакым палемдынаш;

– лудмо текст почеш пашым чогылаш да содержанийым кучыкын каласкален пуышаш;

– лудмо почеш шке понымашым пентьдемлаш манни, текст гыч ужашым лудын ончыктынаш;

– сылнымутысо геройын образным лончылаш тунгалаш: персонаж автор могайым сүретлен, геройын илышж гыч мо пале, персонаж могай, пашаштыже, понымаштыже да йылмыштыже

Урок эртараш «Шонаныл» книга (М.Г. Леонтьева ден В.В. Б. Исенков ямдылыныт) кучылталт кергеш. Тылеч посна утыч лекпие книга-взлак денат паша ынгалттынап.

Туземше-влак посна теме почеш келшыше книгаг кычал муаш пошышым налыт, лудаш темлымсе списке дене пайдаланаш тунемыт, библиотекыште книгаг шкевуа ойырен налыт. Нуно лудмо книгаг почеш содержанияшым кўчыкын каласкалынаш, план почеш персонаж нерген шке шонымылтышым почын пуылаш улыт. «Ямде лай» газетым, «Кече» журналым лудын шогаш да нумам урокышпо пайдалнын кузылгаш туньактыман.

Кө кузе да мом лудып шога, классыште дневник ышталтпаш.
Гиде папашке кажне туземце ушныпаш. Шке күндемеш шочын-
кушо писатель нерген материалым погыман, шочмо верышкыже,
айфоньсо топтерыш миен тозман.

Күрылтте кутырмаш. Лудмо почен тут шонымашым шке мулт дене каласкален пуымаш, текстын ужашлакым шкеуя радам-пымаш. Сылнымутласе герой-влакын йылымштым эскерымаш, нунын койып-шоктышыштым таңастарымаш да аклымаш. Автор-влак могай сылнептарыме йөн-влакым кучылтыт, могай серышле ойса-вартыш-влак дене пайдаланат, текстыште мугын ончыктымаш да шке кутырымашке але серымашке пурташ кумылангдымыш.

Наизусть тунемнаш почеламут-влак
С.Чавайн. Папа.

М.Казаков, Мый Москваште каем.
Кинде.

Теле түс.

Колым кучена.

В.Иванов. У кинде там.

Б.Данилов, Задаче.

Макс Майн. Күсле-шамыч мураг пиал мурым.

М.Якимов. Эртэм Йошкар-Олаште.

Г. Матюковский. Первый олмасу.

В.Исенеков, Шошо муро.

В.Регеж-Горохов. О почмо мланде!

А.Тимиркаев, Ученый тукум.

А.Новиков. Почмо эл.

Тунемме ий мучаште йоча мом пальнаш да ыштен монгылаш

Йкымше пелий мучаште палыдымсе текстым тичмаш мут дене
чың, умылен да сылнын лудын пуылаш, 1 минутышто 75-80 шомал-
кым шуктылаш, кокымшо пелийыште — 80-85 мутым;

койыш-поқтышжы кузе коеш, авторлан шкаланже геройжо келше
але уке;

- Герой нерген шке понымашжым каласен кодышаш але сочинений семын возен ончыктышаш;

- темлыме списке почеш, картотеке дене пайдаланен, кытан библиотекекыште ике ойырэн налшаш да лудшаш:

— 13 почеламутым наизусть пальпаш.

IV KJIACC

Литератур лудмаш да йылым лывыртмаш (68 шагат)

Мом лудман

Калык ойного. Марий, руш да вес элласе калык-влакын йомакышт, туштышт да калыкмутышт.

Илан мо виийн пуа? Пуртүс, калык, паша. Марий сылнымут-чо-влакын «Ужар илем» темылан серыме произведенийыгт. Марла возышо автор-влакын калык йўдалан полеклыме ойпогыгт. Папаша чалландарыше марий сылнымут.

Марий калык гыч лекше шымлызе, сарын да пашан геройжо, сылнымут да сымыктыш (искусство) пашаен-влак нерген ойлымаш, почеламут ден статья-влак.

Марий калыкын родо-тукумжо. Удмурт, мордва, эстон, финн, венгр да финн-угор йылме сшыш пурышо моло калык-влакын ойпогышт, писатель ден поэтыштын сылнымутышт.

Кумыл шергын шога. Марий сьнгын поро улмышжым, тудын лы-
вырге кумылзак койышжым, түрлө калык-влак кокласе келшыма-
шым сүретьлыне ойлыман, почеламут-влак.

Лүмлю марий писатель ден поэт-влак. Н.С. Лекайнын, В.С. Ю-
сернын, Йыван Кырля, В.Х. Колумбын, Макс Майнын ойпого ар-
машышт.

Руш да вес элассе сылынымут мастар-влакын возымышт.
А.С. Пупкинын, И.А. Крыловын, Л.Н. Толстойн, А.П. Чеховын,
С.И. Чуковскийн, С.М. Маршакын, А.П. Гайдарын, Н.Н. Носовын
да молынат йочалык сылынымутышт. Д.Дефон, Д.Свифтын,
М.Твенн, В.Гюгон, Д.Родарин серымышт гыч ужаш-влак.

Шыргыжалына мо вара? Марий, руш да моло калык-влакын ойдарчык сынан ойготышт, мыскара шулышан мутаршашыгт, Даниловын, Гр.Ивановын шомакым модыктышо рифман почелакутышт. Бурямела молмаш.

Внеклассный лудмаш. Внеклассный лудмаш урок тылзылан ик ана эртаралтеш. Тунам классный лудмашлан 57 пагат колеш.

- йўқынат да шквуят утларак да утларак лудын шогылаш;
- лудмын тун шоньмашжым шквуя кычалаш тўналлаш;
- тўрлө произведенийласе герой-влакын койыш-шоктынышты тагастарылаш, иктайлыкым да ойыртемым мулаш;
- тўрлө авторын ик темылан возымо сылнымутышты тагастарылаш;
- III классыште тунемме сылнымутан произведенийласе герой-влакын образыштым лончылаш тўналме напам умбакыже пуйлаш; почеламутласе поэтический образ-влак дене пальме лийлаш
- мыскара шўлыпан сылнымутым улылаш;
- произведенийнын жанр ойыртежым рапемдылаш;
- тунныктын темлымж почеш да шке кумылын «Ямде лий газетым, «Кече» журналым лудын шогылаш;
- 14 почеламутым наизусть пальлаш (4 ий жапыште 60 нар почеламут погынылаш).

Мөңгышгө лудлаш книга-влак

I класс

Авай дене пырля: лудына, шотлена, туптена. М.Глушкова чумырен. 1998.

Анисимов Э.В. Мемнан пакчаңа. Почеламут-влак. 1983.

Григорьева-Архипова С.Д. Йомшо чывиге. Йоча ойлымаш-влак. 2007.

Горохов А.М. Мыйын полкем. Почеламут-влак. 1987.

Данилов Б.Г. Йыгыр онгыр. Почеламут-влак. 1975.

Иванов Г.В. Вапшыйым туштым. Тупто-влак. 1983.

Исенеков В.Б. А гыч Я марте. Почеламут-влак. 1975.

Исламов Д.Ш. Лу марте. Почеламут-влак. 1969.

Казаков М. Ший онгыр. Почеламут-влак. 1964.

Книгам йораташ тунемына. М.Г. Леонтьева ямдылен. 1990.

Крылов В.В. Понто йўр. Почеламут-влак. 1985.

Кувылдик-йывырдик. Мыскара почеламут-влак. В.В.Крылов чумырен. 2007.

Кўслезе тукум. А.Е. Кятиков поген. 1979.

Марий калык йомак-влак. С.Д. Архипова чумырен. 2009.

Орлов В.Г. Юзо. Ойлымаш-влак. 1975.

Осмин Йыван. Уныкамлан. Почеламут-влак. 1979.

Пире, шире - йолагай. Шотлэммут, пысылудыш да койдарчык-влак. А.Е. Кятиков поген. 1993.

Соловьев Ю.И. Орпонтө. Ойлымаш-влак. 2009.

В.Васильев (Унымарий). Йўштерге. Ойлымаш-влак. 1991.

Федоров А. Ф. Мыйын сўрете. Почеламут-влак. 1979.

Чавайн Ю.С. Латкок тылзе. Почеламут-влак. 1966.

Юксерн В.С. Онар. Марий легенде-влак. 1968.
Ялкайн Н.С. Шольым-падырашем. Почеламут-влак. 1981.

II класс

Айста лудына. А.Н. Ключкина, В.Б. Исенеков, П.П. Луков ямдылен. 1975.

Анисимов Э.В. Киса чи-чи. Почеламут-влак. 1971.

Богданов А.А. Вессла почеламут. Почеламут ден тупто-влак. 1988.

Болышаков М.Н. Кө тиде? Почеламут-влак, йомак. 1981.

Данилов Б.Г. Кыша. Ойлымаш-влак. 1977.

Егоров Н.Л. Изи космонавт. Поэме, почеламут-влак. 1980.

Иванов Г.В. Йопкар тўмыр. Почеламут-влак. 1975.

Изи шўдыр. В.Б. Исенеков ден М.Г. Леонтьева ямдылен. 1993.

Илибаева М.К. Шўдө йолташ (Сто друзей). Ойлымаш-влак. 2006.

Казаков Н.И. Тыгерак ме кушкына. Почеламут сборник. 1970.

Крылов В.В. Меран повыч. Почеламут-влак. 1991.

Мухин Н.С. Пўртүс сем. Ойлымаш, йомак-влак. 1993.

Мокеев А.И. Эң мотор полк. Почеламут-влак. 1993.

Новиков А.Л. Ыскырт киса. Почеламут-влак. 1982.

Вўдшўдышпан кенез. Почеламут-влак. 2007.

Осмин Йыван. Летчик. Поэме. 1973.

Самат Шакир. Муралтаг пелсдыш-влак. Почеламут-влак. М.С.Емельянов кусарен. 1972.

Пырогов Г.М. Шонаншыл. Ойлымаш-влак. 1973.

Федоров А. Ф. Пинь-пинь ден Зинь-зинь. Йомак-влак. 1975.

Чавайн С.Г. Кенез эр. Почеламут-влак. 1988.

Памаш. Ойлымаш-влак. 1990.

Чуковский К.И. Рож лиймеш муш! В.М. Ретеж-Горохов марлапден. 2004.

Ялкайн Н.С. Оңай пассажир. Почеламут-влак. 1986.

Январев А.Т. Лўмнам палыза. Тупто-влак. 1989.

III класс

Айста лудына. А.Н. Ключкина, В.Б. Исенеков, П.П. Луков ямдылен. 1975.

Артамонов Ю.М. Изи Вичу. Ойлымаш-влак. 1975.

Бык А.И. Аршап. Поэме-влак. 1968.

Бозаринова В.И. Кўдыронгыр кутыжаныш. Йомак-влак. 1974.

Горохов А.М. Шўртпө ате. Йомак. 1980.

Горный И.И. Мьянь тьмемням. Лыдышвлa. 2006.

Данилов Б.Г. Шоно пелсдыш. Почеламут-влак. 1982.

Мурзаев А.М. Көгөрчө. Повесть. 2007.
Нылге ик шоя. К.А. Четкарев поген. 1990.
Дим. Орай. Чолга шудыр. Повесть. 1973.
Осмин Йыван. Йомак-влак. 1963.
Пионер герой-влак. Очерк-влак. В.Б. Исенков ден А.М. Юзы-
куйи ямдыленг. 1974.
Рыбаков Н.Ф. Волшебный күсле. Йоча-влаклан кум кыдежан
шысе-влак. 1969.
Федоров А.Ф. Опымышулыш отар. Ойлымаш-влак. 1994.
Филипов А.Ф. Шудыран нугтол. Ойлымаш-влак. 1980.
Шонанпыл. М.Г. Леонтьева ден В.Б. Исенков ямдыленг.
1989.
Юксерн В.С. Марий патыр-влак. Легенде-влак. 2007.

Литератур лудмаш дене тыгайрак тематический планированийым темлаш леш

Мо тунемалгеш	Тематический планирований	Тунемше мом ыштен кертеш
Кольпымаш		
Йукалдыме ойым кольпымаш, тудын содержанийым тор умылмаш. Кольпымаш. мо произведенийын содержанийже почеп йодып-влаклан ва- исентен монтымаш. Текстыште тун сю- жетный линий виятме радным ра- исмдаш. Суретлым персонаж-влак мо дене ойартемалгыт, автор нуным мо- гайым ончыктен, ра- дамлен кодмаш. Сынымутан произ- венийын жанржым лудымаш.	Калык ойпогым ко- лыпмаш, мо нерген каласкалымым умы- лымаш. Йомаксы герой-влакым лончы- лымаш: сай але уда койшан улыт, кузе сүретлен ончыктагы- ныт. Поэтический произве- дений-влакым ко- лыпмаш. Тунемше- влакым пуым-чон юар- лымаше татышт. Прозаический тек- ст-влакым колпымаш. Тун содержанияйым умылмаш, руд ге- рой-влак дене палыме лиймаш. Сынымутан произве- дений-влакын жан- рышт. Учебный сынан тек- стым умылмаш:	Калык ойпогым, по- этический да про- заический произве- дений-влакым, сыл- нымутым колпымаш. Текстым умылмаш. Текстым туныктышо ден ту- немше, диктор ден артист лудын кер- тыт. Текстым содер- жанийже почеп йо- дып-влаклан вапму- тым пуаш. Тун шо- нымашым ончыкташ. Пуым-чон юарлымым шижтараш. Учебный сынан тек- стым умылмаш: цель- жым рашемдаш, учебный заданий- влакым шуктымо алгоритм чонгаш (ынгынаш пашам посна ошкыл дене нергелаш), заданий

Разведчик. Ойлымаш-влак. 1961.
Егоров Н.П. Туан элна, тылат мырем. Лыдышвлä. 2003.
Егоров Я.М. Мукш. Мужыр миторланге. 1994.
Зайниязев А.Ш. Поро паша. Ойлымаш-влак. 1975.
Казаков Н.И. Эрикын каникулжо. Повесть. 1966.
Колумб В.Х. Йуд купто ила? Почеламут-влак. 1974.
Косорогов В.Н. Чевер кенгеж. Изи рвезын ылышж гыч ойлы-
маш. 1961.
Краснов З.А. Йошкар сүрет. Почеламут-влак. 1976.
Крылов В.В. Вудшудыр. Ойлымаш-влак. 1989.
Лекайн Н.С. Орыктарыше лыве. Ойлымаш-влак. 1958.
Макс Майн. Кутучын уджрж. 1977.
Мичурич-Азмекей А.С. Пүртүс муро. Ойлымаш-влак. 1981.
Новиков А.Л. Изолыкышто. Почеламут-влак. 1988.
Нончык патыр. Марий калык йомак. 2007.
Осмин Йыван. Поро кече. Почеламут ден муро-влак. 1963.
Пет. Перцул. Кутко суан. Йомак. 1984.
Соловьев Ю.И. Пиалан кайык еш. Ойлымаш-влак. 1994.
Толстой Л.Н. Кечан изолык. Ойлымаш-влак. В.Н. Косорогов
кусарен. 1966.
Федоров А.Ф. Юзо тоя. Йомак-влак. 1986.
Чалай Васлий. Ямет ден Тоймет. Йомак. 1960.
Ший онтыр. В.Б. Исенков ден М.Г. Леонтьева ямдыленг.
Юзыкайн А.М. Эрвел марий йомак. 1964.
Якимов М.И. Шолым ден шужаремлан. Почеламут книга.
1971.

IV класс

Айста лудына. Н.Клюкина, В.Б.Исенков, П.П.Луков ямдыле-
ныт. 1975.
Александров Н.А. Тазалык орланге. Врачын канашыжс. 1974.
Большаков М.Н. Кече шыргыжеш. Почеламут ден йомак-влак.
1966.
Васин К.К. Кече. Ойлымаш-влак. 1968.
Горохов А.М. Илышын чеверже. Почеламут-влак. 1978.
Данилов Б.Г. Ужар патруль. Ойлымаш-влак. 1964.
Ямде лий. Почеламут-влак. 1959.
Мипа-артиллерист. Повесть. 1968.
Исенков В.Б. Ямбердинын дневникше. Повесть. 1977.
Казаков Н.И. Мундыр мландыште. Почеламут-влак. 1969.
Каткова З.Ф. Кечшудо. Ойлымаш-влак. 2006.
Сомсок. Повесть. 1991.
Краснов З.А. Мо тугай почеламут? Почеламут, поэме. 1989.
Лекайн Н.С. Вараксим-влак. Ойлымаш-влак. 1966.

цельже, түрлө заданыйже-влак. Научно-популярный текстым умылмаш: тунь содержанияйже, могай у пинчымашым пуымыжо.	шуктымашын кузе каен шогамыжым да лектышыжым аклаш. Колышмо сылын-мутан произведенийн ойыртемыжым аклаш: жанржым палаш, сюжетын вияжме радамыжым почын пуаш, персонаж-шамычым кузе суретлымым ончыкташ. Шке вашмутым классысе вес тунемпе-влакын вашмутып дене танастарап, сындымут шотышто шкендын да весешамычын шонмашыштлан акым пуаш. Колышмо почеш почмо да йот йылыме дене лудмым ойыркалаш.
Слог дене лудмаш гыч эркын-эркын тичмаш мут дене йукын лудмашке куснымаш. Тиын годым чып да умылен лудаш тырышмаш. Лудмо писылык йочан икешотан ойыртеме дене кылдалтмаш. Лудмо писылыкым эре епарен шогман. Түрлө сынан текстым лудмо годым умылмаш, кажне йукым чып да раш каласымаш, келшыше интонацийым кучылтмаш лийман. Прецизионный знак-влак дене келшышын	Слогым, мутым, предложенийым йукын лудаш. Тичмаш мут дене ныжылтын лудаш. Йочан икешотан ойыртеме дене келшышын лудмо писылыкым епараш. Прецизионный знак-влакын шотып налын, йукым вашлатен, текстым лудаш. Литературный произведенийным сылын лудаш: логический паузым да интонацийым кучылтмаш, текст дене келшышын писылы-

простой предложенийште йўқым вачталтылмаш. Сылнымутан предложенийм лудмо годым эркын-эркын сылылыкым ешарымаш, логический паузо ден интонацийым эскераш туғалмаш.	чяже (темор), паузо. Почеламутым шарвен лудын пуымаш.
кым эскераш. Сылнымутым (тудын ужапыжым) роль дене лудаш. Шке семын лудаш: лудмо текстым умылаш, текстысе логический ужап-влякым ойыраш, текст почеш йодыш-памычлан вачеш-таш. Текстым лончылаш: вуймутым, темым да сўретам шымысен, текстыште мо лий-панам тогдаяш. Предложеннийын тембжым, тўн шоньмашжым рапемдаш. Авторын лоньмашыж ден шижмашыжым пентьдемдыше верлам текстыште муаш. Учсбный, сылымутан, научно-популярный текст-влякым танастараш: жанржым ончыкташ, ойыртемаштым палемдаш. Чоналтмыштым лончылаш, йылме сораплым эскераш. Произведенийын вуймутысо смыслжым умытараш. Туныктышын, ту-немше-влякын темлыме вуймут коклагыч утларак келышыжым ойырен налаш.	кым эскераш. Сылнымутым (тудын ужапыжым) роль дене лудаш. Шке семын лудаш: лудмо текстым умылаш, текстысе логический ужап-влякым ойыраш, текст почеш йодыш-памычлан вачеш-таш. Текстым лончылаш: вуймутым, темым да сўретам шымысен, текстыште мо лий-панам тогдаяш. Предложеннийын тембжым, тўн шоньмашжым рапемдаш. Авторын лоньмашыж ден шижмашыжым пентьдемдыше верлам текстыште муаш. Учсбный, сылымутан, научно-популярный текст-влякым танастараш: жанржым ончыкташ, ойыртемаштым палемдаш. Чоналтмыштым лончылаш, йылме сораплым эскераш. Произведенийын вуймутысо смыслжым умытараш. Туныктышын, ту-немше-влякын темлыме вуймут коклагыч утларак келышыжым ойырен налаш.

Предложенный-влакым так чумырмо деч
текстым ойырен моштымашым умылымаш

Текстым чумырмо йӱн-памыч: вуймут, абзац, автор. Книган вуймутым да сорастарым ончен, могай содержаниян лийлашыжым тог-даймаш.	Тӱрлӱ сынан текст дене паша. Текст. Текст да так чумыр-мо предложенный-влак. Научно-популярный текст.	Эскераш: сӱрет-влакым ончен лек-таш, нунын текстын кудо ужашыжым келшымыштым танаастараш. Сӱрет-шамычлан вуймутым пуаш.
Текстын (главан, ужашын; произведе-ний-влак сборникын) темьжым, тун шо-нымашыжым, чоналтмышым шке-вуй рашемдымаш.	Учебный текст. Сылнымутан текстын научно-популярный деч ойыртеможе. Текстште вуймут.	Текстым лончылаш: сӱрет-влак почеш ойырмашым чога-шман, энергетик мут-шамычым ойы-раш, планым чога-ш. Книгам лончылаш: чоналтмышым нер-гешап: комко, ти-тульный листце, сӱрет-влакышт, вуй-лымашыже.
Текстын смысл пот дене ужаш-памычлан шемаш да вуймутым пуылаш. Произведе-нийын вуймутым умылымаш. «Мола-н автор шке произведе-нийым?» йодышлан вапештымаш.	Произведенныйште вуймут могай амал дене да мола-н пуалт-мым рашемдымаш. Туныктышым темьжым вуймут-влак кокла гыч эн келшышым ойы-раш. Текстлан ту-немпе-памычын ям-дылым вуймутыш-тым чумырмаш.	Темьжым списке кыште библиоте-кыге книгым ойы-рен налаш. Като-лан картычым мо-лан кудмьжым умылтараш. Лудо-книга нерген шке поньмашым возен ончыкташ.
Тупшкан канашымашке ушны-маш: йодыш-влак-лаш вапешташ тунеммаш, теме почеш шке по-нымашым ойлен памычым, йолташ-памычын ойлымаш-тым колшытмаш, сылнымут текстлан энгерген, мутланы-машке шке ешарты-шым пуртымаш.	Текстын темьжым ончыч туныктышын полшымыж дене, вара шкевуй рашемдымаш. Текстште янык ден вольж, пургус, сар, сн-влак нерген ойлалт кертел. Тидын годым произведенный со-держанийже потышко палател, мутлан: Кугу сарыште йоча-влакын полшышт, попо пургус помы-	Текстлан планым чога-ш: текстым ужаш-влаклан пеле-лаш. Кажне ужаш-лан вуймутым пуаш, энергетик помак-шамычым ойыраш, произведенный тун поньмашыжым ра-шемаш (ондак ти-дым шыташ тунык-тымаш полша, вара-рак тунемпе-влак шкевуйа шытат).
Справке сынан мате-риалым да сӱрет-шамычым кучылт-маш. Йылымште сылнеп-тарыме йӱн-влакым кучылтмаш, текстын		

содержанийжым шке-вуй рашемдымаш: туныктышын йоды-шыже-шамыч почеш, тиде текстште кучылтмо ойыртема-ше мут-влакым пур-теч, эпизод-шамычым радамлен ушештары-маш, сюжетым калас-кашымаш, сӱрет-шамыч почеш ойы-рымашым чога-шман. Лончылымо сыны-м мут нерген шке шо-нымашым почын пуылаш. Лончылымо текстште кучылтмо сылнептарыме йӱн-влаклан (танаастарымаш, эпи-тет, гинсрболо) энгерген, произведе-нийжым героинан ха-рактеристикым пуы-маш. Персонажым да событийым мут-сӱретлыш мут-влакым ончыктымаш. Туныктышын полы-шыжлан энгерген, героинан молан лач тыге шытмышым лончылымаш. Иктай-лык да кугу ойырте-малтме шот дене персонаж-влакын молан тыге шыты-мыштым танаастарымаш. Ге-роинан пунмо лумжым шотышко налын, ав-торын кучылтмо по-номашыжым ра-шемаш (ондак ти-дым шыташ тунык-тымаш полша, вара-рак тунемпе-влак шкевуйа шытат).	жалтыш, кугу ден йоча-памыч кокласе кыл. Текстын тун понь-машыже. Произведенный тун поньмашыжым чылан иквереш, мужыр дене, тунка канашымаш. Ончыч туныктышын полы-шыжлан энергетик, вара-рак шке гыч шыташман. Автор мом каласа-шпоян, могай поньмашым весе-влак деке пукташ тырпеш, канашен кодымаш. Авторын поньмашы-жым, шыжашыжым ончыктыно мут, мут-сочетаний-шамыч. Текст дене налша. Текстлан планым чога-шман. Текстын тун понь-машыжым рашемды-маш. Кажне ужашын темьжым палымаш. Текстым логический ужаш-влаклан пеле-лаш. Текстште энгергеш помак-шамыч. Текстын ужашыж-влаклан вуйму-тым пуылаш. Ондак туныктыш полша, вара тунемпе-шамыч шкевуйа шытат. Текстым тычмашын каласкашымаш. Тун поньмашым ра-шемдымаш. Текстым логический ужаш-влаклан шемаш, каж-	Сылнымутан тек-стын каласкаш: тычмашын лийыш сюжетный лийыш шотыш кучыш (измден, тун сюжетный ли-ний-влакым веле ойырен), ойыркаш (посна ужашым, произведенныйжым героин-памычым он-чыкшан). Автор-влакын произ-веденныйжым тем-е-влакым танаастараш. Тидын годым Рос-сийжым тӱрлӱ калык гыч лекше писатель-шамычын возмыш-тым налман. Тӱрлӱ калык ойготын да сылнымутан произ-веденныйн нравст-венно-эстетический могайжым де-ла ойы-ртемаж-влакым лон-чылаш. Пример шо-теш йомак-шамычым, йоча-шамычым, паша кер-геш ойырмаш-шамычым налман.
--	--	--

туналыныт да кунам ямдыс шуктыт, книга могай кутуган да могай тираж дене лектеш – тыгай уве- рым верандымаш. Книган чоңалтмаше: автор, вуймут, вуй- лымаш, аннотаций, ончылымут, почешмут, сүрөт. Темлыме почеш, библиотекысе картотекестык пөрлякла гыч кытам шке ойырен налмаш.	түпканат, шкесвуют чонат. Книга дене наша. Книга дене палыме лиймаш: книга ком, титубый сүрөт, вуймут. Туныктышын полы- пшж почеш темлыме кокля гыч ыктыжым ойырен налмаш. Кни- ган кычкык содержа- ныже (аннотаций). Библиотеке дене па- лыме лиймаш. Алфавитан каталог. Каталоган картычке, тудан кулешлыкпе. Темлыме списке по- чеш кытам ойырен налмаш. Книга нерген шке понымашым во- зымаш.	Кок алыс икмынар ең коклате мутланы- маш (диалог). Диало- гический кыл кучы- манын ойыртемеже: йодыш-влакым умы- лымаш да нунылан вашмутым пугамаш, лудмо текст почеш шкесат йодышым пындымаш, ойышпо йолташлан йодышым колланышым, тудын кутырымжым лугыч кутырман огыл: ты- матле койышым он- чыктыен, шке поны- мым каласымаш. Ваш мутланыме гылым кулеш нормо-влакым эскерымаш. Колыпшто-влаклан	Ваш мутланыме яндарлык Диалог. Мутланыме йолта- шын йодышжы- влаклан вапештымаш. Ваш мутланымаш правил-влакым эске- рымаш. Шымалык, йолташ-влакым ма- нжыкылтылак – ваш мутланымашын икымше правижке. Йолташлан йодышым пугамаш, шекланы- шымаш, йодыш пугамаш, гылым орманым, пугыкканманым, он- соруалымашым он- чыктымаш. Монолог. Пугамаш темалан калас- калымаште тугн шо- зымаш.	Коктын алыс икмына- рын мутланымашке ушнав: йолташын йодышжыкым умы- лап да, шымалыкым ончыктыен, тудлан вапештымаш. Ваш мутланыме гылым йолташ-влакым ма- рий йодышым кузе палымыштым шо- тышко налмаш. Вес калыкын йочагылан марла мутланыме годым, йодыш дене кылдалтыше йоды- шым каганышыла, полыш кылым пугал- таш. Кузе? к у ш т о? к у н а м? м о л а н? йодышан водроси-
--	--	---	--	--

ик сгын ойлымжы (монолог) – кутыры- машын ик ойырте- ме. Шке каласкалы- маште кучылташ йылмысе сыншешта- рым йон-влакым рым йон-влакым ойырен нал-маш да пунын дене пайдала- нымаш: танастарымаш, анто- ним, синоним, гипер- боло, олицетворений. Йылыш гыч налме шке понымашым мут- влак полшмо дене почын пугамаш. Чатка кыпкырышке пуртен, шке каласкалымашым чонгымаш. Авторын шонкалымашжым лончылымаш. Калас- калымаште текстын тугн понымашжым почын ончыктымаш. Устный сочинений. Тудо лудмо произве- денийын але ужашын умбакыже кузе пуй- нымж нерген лийын кертел. Сүрөт-влак, темлыме теме почеш кучык ойлымашым чонгымаш.	нымашым рашемды- маш (мом мый пеш кулешаным каласын- ыле). Каласкалымаш- те йылмыс сыншеш- тарым йон-влакым кучылтамаш. Каласка- лымашын шукташ, чонгалтмаше. Шке каласкалымашым ве- се-шамычлан ончык- тымаш (презентаций). Устный каласкалы- маш. Лудмо произведе- нийын, ончымо сүрөт- памычын темаштым рашемдымаш (автор лач тидын нерген ка- ласкалаш шонен). Произведенийын тугн понымашжым па- лымаш (автор мом эн кулешаным ойлаш шонен). Устный каласкалы- машын темжы да тугн шонымаше. Йыл- мыс сыншештарыме йон-влакым каласка- лымаште кучылтамаш. Каласкалымашын чонгалтмаше. Шке каласкалымашым ве- се-шамычлан ончык- тымаш (презентаций).	тельный предложе- ний-шамычым чонгаш. Пугамаш темалан шке гыч каласкалымаш- тым чонгаш. Тидын годым логикын йоды- шжым шукташ, чыла радамлен пуга- маш, тугн поныма- шым пентылемдаш, шонымым негызлен кодлаш. Колыпшто-влакын ойыртемыштым шо- тышко налмаш, устно изирак ойлымашым, лудмо книга нерген шке понымашым, шонкалымаш сынан текстым ямдыламаш.
--	---	---

Возымо йылмын яндарлыкше

Возымо йылмын нор- мыжы-влак: содержа- нийын вуймут дене келшен толмыжо (те- млым почын пугамаш, действий кушто лий- мым ончыктышо вер- нымж, герой-влакын шонкыныштым шуктыныштым)	Шке понымашын те- мыжым рашемдымаш: тый мо нерген калас- калымашын тугн шо- нымашжым палем- дымаш: тидын ойлы- мангет эн кулешанже мо улеш. Возымо йыл- мыште каласкалыме	Изи ойлымашым, лудмо книга, текст нерген понымашым возен ончыктамаш. Серен ончыктыша- пыш темажым ра- шемдыламаш. Мо нер- ген ойлымашым кучыкын возаш.
--	---	--

сүрөтлөмө, произведенийлери жаңыра). Пушмо темелан ой-лымаш, лудмо шоньмашым серь-маште, тыгак повестований, описаний да тектлаште сылнеп-тареме йон-шамычым (тагастарымап, ани-тоним, синоним) ку-чылтмаш.	годым кучылталтше сылнептареме йон-влак. Текстын түрлө лаймьже: каскалмаш (повестований), описаний, понкалмаш (рассуждений). Возымо йыл-мын чоналтмьже. Ойлымаш але отзыне-сынан устыный сочине-ний.	Могай түрлө текс-тым кучылттын возаш туналат, ончылпоч-ранемдаш: каласка-лымаш (повествова-ний), описаний, пон-калымаш (рассужде-ний). Түрлө текстым ку-чылтмо дене кел-пышын сылнепта-рымме йон-шамычым ойырен налал.
Йоча мом лудшал		
Марий калыкын поян ойпогыжо. Марий писатель ден поэт-влакын сылнему-тышт: С.Г. Чавайн, Н.С. Мухин, В.А. Мухин (Сави), В.М. Васильев (Упымарий), Гурий Эвайн, Н.И. Казаков, Осмин Йван, Йван Кырля, Дим.Орай, Н.С. Лекайн, А.С. Мичурин-Азмекей, К.К. Васин, В.С. Юк-серн, А.И. Бяк, В.Н. Косоротов, Ю.М. Артамонов, Емельянов, В.М. Иванов, Б.Г. Данилов, В.Ф. Сапа-ев, Пет. Першут, К.И. Беляев, Г.И. Матюковский, Н.П. Егоров, Чалай Вас-лий, М.И. Якимов, Макс Майн, В.М. Ретегж-Горохов, В.Б. Исенеков, Э.В. Ани-сломов, В.С. Юксерн, Д.Ш. Исламов, Г.В. Иванов, А.Ф. Федо-		

ров. Йоча-влакын келшен толшо руп, тыгак пошкудо татар, чу-ваш, башкир калык-влакын, марийын ро-до-тукымжо мордла, удмурт, эстон, финн, венгр калык-шамычын сылнему-тышт. Кумдан палы-ме вес элласе сылне-мут мастар-шамычын мурарпашышт. Ис-торий, приключений сынан литератур, фантастике, научно-популярный, спра-вочно-энциклопедический литератур, «Кече» журнал, «Ймде лий» газет.		
Йоча утларакше мо-нерген лудшал: поч-мэл, лүртүс, икпыве, янлык, поро да осал. Мыскара сынан тек-стат налалт кертеп. Марий да Российсе моло калык-влакын ойпогышт. Йомак, тушто, муро, калык-мут, потлеммут. Ку-журак йомак-влак. Йочалан сай сылне-мутым полеклыше марий автор-шамыч. Российсе да вес эл-ласе писатель-влакын икпывылан возымо сылнемутышт. «Кече» журнал.		
Йоча мо нерген луд-шал. Икпыве, лүртүс, еп-шамыч кокласе кыл,		

каласкалымаш (повествований, описаний) пұртүс сўрет (пейзаж), портрет, оралтын көргө түспө (интерьер). Геройыншке ойлымжо (монолог), геройын молошамыч дене мутланымеже (диалог).

Прозын да почеламу-тын йылмыже. Почеламутын негызше; ударениян да ударенийме слог-влакын кельнитаралт толмышт (ритм), почеламут корнылаште вавшиятлше иктай йук-памыч, мутлан: сыле сал — мемнан элна. Куанен ме илена (Осмин Йыван); мо тугай мокпиче, Ивина ок шинче (М. Казаков); поэтический образ.

Историко-литературный умылымаш-влак: калык ойного да авторын возымо сыльнымутшо. Луднам произведений-памычын жанр шотышто түрлө лиймышт: изирак ойного (аза малтыме муру, модыш-воштыгыл, мыскара), кукурак ойного (йомак, басне).

Писательлын возымо сыльнымутан йомакше. Йомак-влакын чоналтме ойыртемашт: мутаршапылт, чоналтмышт

янык да лючмэл нерген, тыгак приключенческий лигатур, фантастике сынан наалат кертят. Россыйсе моло калыкын йочалык литератур-жо. Кумдан палыме автор ден произведсний-влак темлалтат.	Сылнештарыме йон-влакым умылмаш: танастарыман, метафор, олицетворений, гипербола, ончыктымо суретлан келшыше йук-палычым кузчытмаш (звукочислсь), мутлан: вусам тура турый мура (Ю. Чавайн), иктайрак кончыш кум гана лийнам (повтор). Нуным туныктышын полшымыж дене ойырен лукмаш да молан кучылталтыштым рашемдыман. Литературный ум-паш-влак: сылы-мутан произведений, сылнештарыме образ, мут мастарлык, автор, сюжет, тема. Произведенийыште ончыктымо герой: тудын портретше, кутырымжо, папаже, понымашыже. Автор шке геройжым пагала але уке, тогтаймаш. Каласкалыше снган (рассказчикын) ойыртсже. Чоналтме потышто ойын түрлө лиймже:	Калык ойыго: йомак, муро, шотлеммут, Россыйсе калык-влакын калыкмутышт. Түрлө жанран произведений-палыч: ойыман, потсламут, йомак, Проза да поэмалар семын возымо сылымут. Произведенияшын тун шонмашыже. Действий вианмаш. Произведенияшын геройжо. Геройын койыш-шоткышыже. Сылнештарыме йон-влак: танастарыман, метафор, гипербола.	Калык ойыго-влакым жанр потышто тункалаш, сылнештым жанрже-палычым танастаран. Жанр-влакын лумштым каласаш да кажнян ойыртсжым ончыкташ. Тема, жанр да йыме потышто түрлө калык-влакын йомашкышым танастаран. Тунемме негызеш литератур-ламан ден термин-палычым палан. Түрлө жанран произведений-влакын ойыртсжым эскераш да ойырен молташ. Лудмо да лочлымо текстыште сылнештарыме йон-палычым: танастарыман, метафор, олицетворений, гипербола – муаш.
---	---	---	---

(композиций). «Ямде лий» газет ден «Кече» журналеш савыкталтше ойлы-маш, изи пьесе, очерк, ламут, басне, поэзия, статья-шамыч. Марий произведений-влак дене пырля марлантым руш да вес эллазе мутмастар-влакын возымыштым лудыктымаш.									
<table><tr><th data-bbox="560 1095 585 1933">Тунемше-влакын сылымут дене негызлагатше творческий паашт</th><th data-bbox="585 1095 1460 1377">Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш:</th></tr><tr><td data-bbox="585 1095 1460 1641"><table><tr><th data-bbox="585 1095 611 1641">Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-</th></tr></table></td><td data-bbox="585 1095 1460 1641"></td></tr><tr><td data-bbox="585 1641 1460 1933"></td><td data-bbox="585 1641 1460 1933"></td></tr></table>	Тунемше-влакын сылымут дене негызлагатше творческий паашт	Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш:	<table><tr><th data-bbox="585 1095 611 1641">Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-</th></tr></table>	Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.	Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш	Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-			
Тунемше-влакын сылымут дене негызлагатше творческий паашт	Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш:								
<table><tr><th data-bbox="585 1095 611 1641">Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш</th><th data-bbox="585 1095 1460 1641">Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-</th></tr></table>	Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.	Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш	Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-						
Текстыште тўрлў позицийым умылен нал-маш: илыште вапйагитше сўретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш. Текстым тўрлў семын умылтарымаш, смьслжым почын пуы-маш: ойлен, мут дене сўретлымаш; каласкальмашын тўрлў йўнжў-влакым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кўчыкемден, сылнептарен, шке гыч ушоннымашым пуртен). Лудмо да лончылымо сылымут негызеш тыгайрак текстым шке гыч чоньмаш.	Лудмым модын ончыктымаш. Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстысе тўрлў рольым кузе модлашым умьлен налмаш. Модын ончыктыманте сўрастарыме йўн-влак: мастарын кучылтмо интонаций, шўргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктымаш, лупш-кедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш. Роль дене лудмаш. Роль дене лудлаш ужашым ойырен налмаш. Текстыште тўрлў рольын могай улмышжым рапемдымаш. Роль дене лудлаш текстыште йўнсўрастарыме йўнпамыжым кучылтмаш	Сылымутан произведенийым але тудын ужашыжым исценироватлаш: роль дене лудлаш, модын ончыктымаш-ке ушнав; герой-влакын ойыртемыштым ончыкташ тырлаш, тидын голым тўрлў сўрастарыме йўн-памыч дене пайдаланаш: кужгў да вичкыж йўкым кучылтмаш, писын але пуээн ойлаш, йўк чийм вангалган, тўрлў интонацийым кычалаш, шўргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш, модлашке ушышо йочам кучушпан да кузе верандаш кўлымым (мизансцене) рапемдаш. Устный сочиненийым ямдылаш: авторын поньмашыжым почын пуаш, произведенийын тўн поньмашыжым он-							

ямдылалтмаш: тўрлў интонацийым кычал- маш, кўжгў да вичкыж йўк дене пайдаланы- маш, ойым писын да пуээн ойлаш. Роль дене лудмаш. Модын ончыкташ ке- лыштарымаш. (исце- нированний). Модын ончыкташ ужашым ойырен нал- маш. Ужашысе роль- влакын могай улмыш- тым умылмаш. Ин- сценированнийште кучылтмаш сўрастарыме йўн- памыч: поян интона- ций, шўргывылышым модыктымаш, кид дене солкалымаш. Ямдылыме ужашым модын ончыктымаш. Мут дене сўретлымаш. Мут дене сўретлаш лудмо текст гыч ужа- шым ойырен налмаш. Тиде ужашын содер- жанийжым почын пу- ап полшышо мут ден мут сочетаний-влак. Ужашым мут дене сўретлымаш. Устный сочинений. Лудмо произведе- нийын тмьжым уст- ный сочиненийште почын пуымаш (автор мо нерген каласап шонен). Произведе- нийын тўн поньма- шыжым рапемдымаш (писатель мом эн кўлешаным каласап шонен). Устный сочи- ненийын темс ден тўн	чыкташ, йышмысе сылнептарыме йўн- влакым кучылтмаш. Устный сочине- нийым ойлен ончык- таш.
---	---

шонамалык. Ил- мыште сылентарыме йон-влакым кучыл- таш. Устный сочи- нийын чоналтымдаж. Устный сочиненийым каласен ончыктымаш.	
--	--

Тунемме ий мучаште марий йылме да литератур лудман дене йоча мом палышаш да ыштен монгылаш

I класс

Йоча марий алфавитышке пурешо чыла буквам раш палышаш, мутым икшырымаш слог дене але тичмаш помак дене лудмаш, икымше пелийыште 1 минут жапыште 15-20 мутым лудын шукты-
шаш; II пелийыште – 20-25;

– тунемме книга гыч ончен возен налшаш, икымше пелийыште 1 минутшто 10 буквам серен шуктышаш, кокымшо пелийыште – 15 буквам;

– текстын молан тыге лумдалтымжым умылтарен монгылаш тўналшаш;

– посна мутын але ойсаырттышын мом ончыктымжым умы-
лаш тырышаш;

– лудмо почеш туныктышын йодлышжлан вапмутым пушышаш;

– лудман соержанийжым каласкалаш тўналшаш;

– шке гыч лудмо кнган лўмжым каласышаш;

– почеламутысо рифме ден ритм тогдаяш тўнемышаш;

– 10-13 почеламутым наизусть палышаш.

Тунемме йўк ден буква кокласе ойыргемым палышаш: йўкым

ойлена (каласена), буквам ужына, возена.

Тудо мут гыч йўк-влакым ойырен луктын монгылаш, нуным

чын радамылашаш:

– гласный да согласный йўк ден буква-влакым чын ойыркалы-

наш;

– шомакыште пушкыдо да пентгыде согласный йўк-влакым он-

чыктышаш;

– изи да кугу буква-влакым арун да чаткан серылаш, тидын го-

дым букван кўшан, ўлан да покшелан уналтымжым шекланышаш;

– пушкыдо согласный йўк-влакым ь да йотированный буква-

влак дене наемден монгылашаш;

– предложений гыч помак-влакым ойырен лудмаш, письмен-
ный да печатный прифт дене возымо мутым але кўчык предложе-
нийым йонгылаш деч посна серен налшаш;

– туныктышын диктоватлымж почеш ойлымо семьянак се-
ралтше посна мут-влакым але 3-4 шомакан предложенийым чын
возылаш;

– предложенийым кугу буква дене тўгалын серылаш, предло-
жений мучашеш точкым шындылаш;

– туныктышын каласыме темж почеш 2-3 предложенийым
чонгылаш.

II класс

Текст тичмаш мут дене лудмаш, икымше пелийыште 1 ми-
нут жапыште 35-40 помакым лудын шуктылаш, кокымшо пе-
лийыште – 40-50 мутым;

– текстым логический ужаш-влаклан шеллаш, нунылан кел-
шыне вуймутым пушылаш, туныктышын полшышжлан эртерен,
произведенийын тўн (рўдў) шомамашжым рашемдышаш;

– персонажын койыш-шоктышжым вий шутышын аклышаш;

– герой-влакын сай пашаглан куанме, йонгылаш корнышко
топкалмышглан тургыжланме шижмашым ончыктышаш;

– текстым тўкын эскерен лудмаш, тушто танастарымашым,
сылне определеннейым, вончештарыме значений дене кучылталтше
мутым ончыктышаш;

– йочалык книга дене шкевужа палыме лийлаш (авторын фами-
лийжым, кнган лўмжым шарнылаш), туныктышын темлымыж по-
чеш школысо але ялысе библиотекеште кнгам налын лудын шо-
гылаш;

– 10-13 почеламутым наизусть палышаш;

– марий алфавитышке пурешо 36 букван лўмыптым палышаш;

– пушкыдо да пентгыде, мужыран да мужырдымо йон, тыгак
пич согласный йўк-влакым ойыркалышаш;

– шомакым слоглан шеледен, вес корнышко чын вончыктары-
лаш;

– мутым, предложенийым, 30-40 мутан текстым, буквам коды-
де, арун да чаткан возылаш;

– серыме писылык тыгай лийлаш: икымше пелийыште 1 минут
жапыште 20 буквам возен шуктылаш, кокымшо пелийыште – 35
буквам;

– ег, фамилий, ола, ял, янлык ден вольыклан пуымо лўмым ку-
гу буква дене тўгалын серылаш;

– предложенийым кугу буква дене тўгалын возылаш да пред-
ложений мучашеш точкым, вопросительный але восклицательный
знакым шындылаш;

- предметым, тудын палыжым да мом ыштымжым ончыктышо помак-влак лан йодышым чын шындышаш, нуным ойыркалышаш;
- предложенийште тунг мут-влакым: подлежащий ден сказуемый – мушаш, главный член дене кылдалтше помак-влакым ончыкташ туналаш;
- мутым йук шот дене лончылышаш: помакыште мынар слог уло, кудо слогшо ударения, а кудыжо ударенийыме, йук-влак могай радам дене почела шогат, ойлымо ден возымо коклаште ойыртемо уло але уке;
- йодышлан вашештен, 30-40 помакан текст почеш изложенийым возышаш.

III класс

- Палыме текстыште ик минут жапыште икымше пелый мучаште 55-60 мутым лудын пуктышаш, кокымшо пелыйште – 60-70 помакым;
- лудмо годым слынылык верч тыршышаш: логический паузым, ударенийым да интонацийым эскершаш;
 - текстын содержанияжым тичмашын але ойыркален каласкалышаш;
 - геройым суретлен ончыктышо мут ден ойсавыртыш-влакым палемдышаш;
 - лудмо текст почеш планым чонгышаш да содержанияжым кучыкын каласкален нушаш;
 - лудмо почеш шке шонымашым пентгемдаш манын, текст гыч ужашым лудын ончыктышаш;
 - слынымутысо геройын образшым лончылаш туналаш: персонаж автор могайым суретлен, геройын илышжы гыч мо пале, персонаж могай, койыш-шоктышыжо папаштыже, шонымаштыже да йылмыштыже кузе кош, авторлан шкаланже геройжо келша але уке;
 - герой нерген шке шонымашжым каласен кодышаш але сочинений семын возен ончыктышаш;
 - темлыме списке почеш, карточке дене пайдаланен, книгам библиотекеште шке ойырен налшаш да лудаш;
 - наизусть 13-15 почеламутым палышаш.
- Тунемше мут ужаш-влакым: мутвожым, мутмучашым да суффиксым – палышаш, ойлымаш ужаш гыч лум мутым, пале мутым, глаголым, почеш мутым, главный член гыч подлежащий ден сказуемыйым да второстепенный член-влакым пинчышаш;
- арун да чаткан, йонгылыш деч посна ончен возен налшаш, серыме писылык тыгай лийшаш: икымше пелыйште 1 минутшто – 35 буква, кокымшо пелыйште – 45 буква; 50-55 помакан диктан-

- тым серышаш; возен налме да диктоватлыме почеш серыме годым тунемше орфограмме-влакым пекланышаш, мутлан: пентгыде да пушкыдо согласный йук-влакым чын ончыктышаш, тюрлын йонгалтше йон да пич согласный-влакым ик семын серышаш, уда-ренийдыме **о, о, е** гласный мучашан тюрло ойлымаш ужашым гар-моний закон дене келыштарышаш, почеш мутым посна возен он-чыктышаш да молат;
- предложений мучашеш интонаций дене келышын точкым, вопросительный да восклицательный знакам пиндышаш;
- схемс дене келышын фонетический лончылымашым ышты-шаш;
- раш морфеман мутым состав шот дене лончылышаш;
- ойлымаш ужаш-влакым нуным грамматический ойырте-мыштлан эвертен палышаш, мутлан, лум мут предметым ончыкта, числа да падеж дене вапталтеш;
- предложенийште мут-влакын икте-весе дене кылдалтмыш-тым палемдышаш, мут сочетаний-влакым ойырен лукнаш;
- предложенийым синтаксис могырым лончылышаш, тунг да второстепенный член-влакым ойырышаш да йодыш почеш помак-влак коклае кылым рапемдышаш;
- тупшкан ыштыме 3-4 пунктан план почеш 50-60 мутан изло-женийым серышаш;
- пырля чонжымо план почеш 9-10 предложениян (50-60 мутан) сочиненийым возышаш.

IV класс

- Икымше пелый мучаште палыме текстым тичмаш мут дене чын, умылшен да слынын лудын нушаш, 1 минутшто 75-80 пома-кым пуктышаш, кокымшо пелыйште – 80-85 мутым;
- йукынат да шкевуют утларак да утларак лудын шогышаш;
 - лудмын тунг шонымашжым шкевуй кычалаш тунгалаш;
 - тюрло произведенийлаште герой-влакын койыш-шоктыштышым танастарышаш, иктайлыкым да ойыртемым мушаш;
 - тюрло авторын ик темылан возымо слынымутышым танастарышаш;
 - III классыште тунемше слынымутан произведенийласе герой-влакын образыштым лончылаш туналме пашам умбакыже шуйы-шаш; почеламутласе поэтический образ-влак дене палыме лийшаш;
 - мыскара шулышан слынымутым умылшаш;
 - произведенийын жанр ойыртемым рапемдышаш;
 - тунгыктышын темлымыж почеш да шке кумылын «Ямде лий» газетым, «Кече» журналым лудын шогышаш;
 - 10-14 почеламутым наизусть палышаш (4 ий жапыште 60 на-ре почеламут погынышаш).

Тунемше ойлымаш ужаш-влакым: лум мутым, пале мутым, чот мутым, олмештыш мутым, глаголым, наречийым да почеш мутым – да нунан грамматический ойыртемаштым палышаш. Тудо иктай членан простой да сложный предложенийым ойыраш тугалашаш; – возымо писылык кушаш: икымше пелийште 1 минутышто 45 буквам серен шуктыман, кокымшо пелийште – 65 буквам; – 70-80 помакан текстым йонгылыш деж посна каллиграфически арун да чаткан шкевуа возен налпаш але диктоватлыме почеш селарышпаш, тидын годым тунемме орфограмм-влакым туткын шекла-нышпаш, предложений мучапеш келшыше препинаний знакым шындышпаш; – тыгак иктай членан предложенийште союз уке годым, эше а, по союз ончылан запятойым шындыде кодышаш огыл; – сложный предложенийым синтаксически лончылымске, союз уке годым кок простой предложений коклаш запятойым шындаш тугалашпаш, ты потышто гыи, гынат, манын союз-влакат запятой шындышпашым пижтарышаш улыт; – мут-влакым фонетически лончылышпаш; – рап морфеман помак-влакым состав шот дене шеледышпаш; – ойлымаш ужаш-влакым: лум мутым, пале мутым, чот мутым, олмештыш мутым, наречийым да почеш мутым – да нунан грамматический формаштым каласышпаш; – предложенийым синтаксически лончылымж годым тудын простой але сложный улмыжым, подлежащий ден сказуемыйым, дополнений, определенных ден умландарыше член-влакым палем-дышпаш; – текст почеш шкевуа шланым ыштышпаш да 70-90 мутан ойлы-маш почеш изложенийым серышпаш; – темлыме текст почеш описаний да шонкалымаш сынан ойлы-машым чонгышпаш, 11-12 предложенийан (70-80 помакан) сочи-нийым возышпаш.

Марий йылыме да литератур лудмаш урок-влакым эртараш кўлно материал

Тунемше-влаклан кўлеш:
– посна папа вер (парт, ўстембал, тўшка папалан келыштары-ме вер);
– тыглай тунемме ўзгар (ручка, тўрлў тўсан карандаш, йыр-гешке мучашпаш ваткўзў, линейке, циркуль, ластик);
– программалан келшыше материал: кагаз (возышпашлык, альбомный, аппликаций ден оригамим ышташ тўрлў тўсан), картон (тыглай, тўрлў тўсан), пластилин але шун, фольга, кальке.

Туныктым папалан кўлеш:

– мут чонгымодель-влак: мутын могай йўк гыч потымыжым ончыктымаш (гласный, согласный, пушкыдо, пентыде, шич, йонгыдо); мут да предложений чонгымодель-схем-влак;
– гигиене правил-влак: тетрадым чын верандаш, парт коклаш-те тўр пинчаш, шинча ден парт кокласе расстойныйым эскераш;
– графический чын пинчымаш: висаш туныкташ, тўрлў схемым лудаш да папам ынген мошташ; линейкым, циркульым, угольни-кым кучылташ;
– тугалтыш информацийым мутер, учебник гыч налмаш да библиотекексы каталог дене пайдаланен мошташ.
Лудмаш уроком эртараш кабинетыште лийшаш:
– мультимедийный компьютер;
– мультимедиапроектор;
– сканер;
– лазеран принтер;
– видеоплеер;
– DVD-плеер;
– телевизор;
– аудиocентр.

Туныктышо йочан лудын моштымжым шке шомакше дене ак-
ла, сай пример негъзеш пүтынъ классым кумыланда.

II класс

«5» отметке шыңдалтеш:

- тунемше мом лудмыжым умыла, йўкым, мутым раш оила, йонгылышым ок ыште, мутышто буква ден слогым весе дене ок вашталтыл, верышт дене ок алмаштыл, слог дене чын, икшырымьш лудеш, варарак мутым тичмашын лудмашке кусна; I пелийыште ик минутышто, шагал гын, 30-35 мутым лудын шукта;
- икшырымьш тичмаш мут дене неле мутым (неле мут – йоча-лан палыдыме, тудым умылдымо, нылыт деч пуко слоган, йыгыре возаттше икмыняр согласныйш шомак) слог дене лудеш, II пелийыште ик минутышто 40-45 мут деч шагал отыл лудын шукта; мутышто ударенийш чын шында, предложений мучаште препина-ний знаклан келшышын йўкышым вашталта;
- туныктышын йодмыжлан вапмутым текстыште чын муын мошта, сюжетан ойлымашын содержанийжым, йомакым, текстсыс сўрет нерген радам дене каласкален кертеш;
- почеламутым наизусть сайын пала да тудым сылын каласка-лен монта.

«4» отметке шыңдалтеш:

- тунемше мом лудмыжым умыла; I пелийыште икшырымьш (неле мутым слог дене) лудеш; ик минутышто, шагал гын, 15 му-тым лудын шукта; II пелийыште икшырымьш, тичмаш мут дене лу-деш, ик минутышто, шагал гын, 30 мутым лудын шукта, лудмыж годым мутышто 1-2 йонгылышым ышта (мутым, слогым уэш-пачаш оила, икте-весе дене алмашта, предложений мучаште йўкым вап-талтылаш монда да молат);
- текстым чын каласкала, туныктышын йодмыжлан вапмутым пуа, но йонгылышым ышта да шкеак төрлата але туныктышо изиш полша;
- почеламутым наизусть пала, но каласкалымж годым коклан йонгылыш лиеш, шкеак куштылгын төрлата.

«3» отметке шыңдалтеш:

- тунемше мом лудмыжым туныктышын йодмыж почеш веле умылен налеш; I пелийыште слог дене чарнен-чарнен лудеш; ик минутышто, шагал гын, 10 мутым лудын шукта; II пелийыште слог дене эркен лудаш тўналеш, ик минутышто, шагал гын, 25 мутым лудеш;
- лудмыж годым 3-5 йонгылышым ышта – буквам, слогым кода, алмашта, мут ден мут, предложений ден предложений коклаште паузым ок ыште;

Тунемше-влакын шинчымашыштым аклыме нормо-влак¹

Тўналтыш класслаште тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым аклыме нормо-влак тунемше материалым пентыдын да келгын умылен налеш йоча-влаклан полшышаш улят.

Нине нормо-влак йоча-шамычын кузе тунемшыштым эреак тер-ген шоган, почеш кодмыштым да умйлен шуктыдымыштым пыга-раш, начар отметкым налмыштлан корным петыраш йўным пугат.

Тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым чын аклымаш – туныктышын пашаптыже процент верч тыршымым ко-рандаш, туныктышо ден тунемше-влакын пашаптышт формализм деч утлаш полшышо пеш кўлепан йўн.

Чын шындыме отметке йоча-влакым кумылын тунемаш тарата, лудын-возен моштымо усталыкым чарныде виянден толаш полша.

Тунемше-влакын шинчымашышт йодыштво йўн дене да возык-тым контрольный паша дене тергалтеш. Возыктым контрольный паша тергынаш теме дене йоча-влакын теоретический материалым сайын тунем налмышт да тудым кучылт монгаш ямдылалт шу-мышт почеш веле эртаралтеш.

I. Классыште йўкын лудым тергынаш да аклымаш.

Туныктышо йочан кузе лудмыжым урокышто кече еда эскера, луднаш книгасе текстым лончылымо годым рашемда. Тыге тунем-шын йўкын лудын моштымжыко эреак тергалтеш. Тиде моштымаш кажне класслан палемдыме программмын йодмыж дене келшышын аклалтеш.

Йоча-влакын лудмыштлан отметкым шындыме годым ик жа-пыттак тева мо шотыш налалтеш: лудмо текстым умылымаш; луд-мо йўн; чын, икшырымьш писын, сорадын лудмаш; каласкален моштымаш; текст дене пашам ыштен моштымаш.

I класс

Тунемаш тўналме йыште йочан лудын моштымжыко талук мучко тергалтеш, но отметке ок шыңдалт. Икмыше классыште тева мом шотыш налеш кўлеш: йоча, мутын слог да йўк ойыргемжым лончылен, тунемме букван мутым слог дене, предложенийым, изи текстым икшырымьш лудын монгаш тунемаш.

Тунемме йй мучашлан йоча текстым слог дене чын да икпы-рымьш лудын моштынаш. Тудо минутышто, шагал гын, 20 мутым лудын шуктынаш.

¹ Ондакысе савыктышыште шинчымашым аклыме нормо-влакым 3.В. Учаев ямдылен.

- текстым каласкалымж годым радамым луга, ойлымж годым йонгылыпш лиеш да туныктышын полшымж денс веле төрлата; – почеламутым наизусть пала, но чын каласкален ок мошто.

«2» отметке шыналтеш:

- лудмылан I пелийште начар отметке ок шыналт, II пелийште шуэн (тунемше тугалтыш класс-влакын программаштым пеш нелын умыла гын веле) шыналтеш;
- тунемше мутым буква дене лудеш, ик минутшто 20 мут деч шуко лудын ок керт; мом лудмыжым ок умыло; лудмыжым туныктышын йодышж почеш каласкален ок керт;
- наизусть ойлымж годым радамым луга, почеламутым тўрыс каласкален ок мошто.

III класс

«5» отметке шыналтеш:

- тунемше мом лудмыжым умыла, I пелийште тичмаш мут дене чын лудеш, неле мутым слог дене лудеш; ик минутшто, шагал гын, 55 мутым лудын шукта; II пелийште чыла мутым тичмашын лудын кертеш, ик минутшто, шагал гын, 60-65 мутым лудын шукта;
- текстым сылнын лудеш, логический ударений ден паузым ыштен мошта;
- изи текстым ужашлан шкевуй шеледа, тўнжым ойбра, мо нерген лудмыжым каласкален пуа, грамматически чын оила;
- предложенийште мутын значенийжым умыла, герой-влакым да пўртўсым сўретлаш авторын кучытмо мут ден ойсавыртышым шкевуй музп;
- почеламутым наизусть сайын пала да сылнын каласкален мошта.

«4» отметке шыналтеш:

- тунемше текстым умылен, сылнын, тичмаш мут денс, южо неле мутым слог дене лудеш, I пелийште ик минутшто, шагал гын, 40 мутым лудын шукта; II пелийште тичмаш мут дене лудеш, ик минутшто, шагал гын, 55 мутым лудын шукта, мутшто паузо ден логический ударенийжым ыштымаште 1-2 йонгылыпш вапшялтеш;
- лудмыжым каласкалыме, текстым ужашлан шеледыме, туныктышын кўштымжж почеш ойлымаште кўлеш эпизодым мумо годым изирак 1-2 йонгылыпшым ышта;
- мом лудмын тўн поньмашжым чын умыла, но раш каласен ок мошто;
- почеламутым наизусть пала, сылнын каласкален кертеш, но южтунам изи йонгылыпшым ышта (пачаш-пачаш оила, паузым кужун шуа да молат).

«3» отметке шыналтеш:

- тунемше слог дене лудеш, южо мутым веле тичмашын лудын кертеш, I пелийште ик минутшто, шагал гын, 35 мутым лудын шукта; II пелийште тичмаш мут дене лудаш тўналеш, ик минутшто, шагал гын, 50 мутым лудын шукта, 3-5 йонгылыпшым ышта (буквам, слогым, мутым луга, лудде кода, верышт дене алмаштылеш, мутшто ударенийжым йонгылыпшым);

- мом лудмыжым радам дене каласкала, тўн поньмашым ойбра, текстым ужашлан туныктышын полшымж дене шеледа, ойлымашже йонгылыпшым ыштылеш, нуным туныктышын полшымж дене веле төрлата; почеламутым наизусть оила, но сайын ок пале, ик йўк дене лудеш.

«2» отметке шыналтеш:

- тунемше, йўкым вапталтыде, слог дене лудеш, I пелийште ик минутшто 30 мут наре лудын шукта; II пелийште слог дене, южо мутым веле тичмашын лудеш, ик минутшто 50 мут наре лудын шукта;
- йонгылыпшым шуко ышта; лудмыжым йонгылыпш каласкала, тўн поньмашым ойбра ок керт, текстым ужашлан епартыш йодыш почеш шеледен ок мошто;
- почеламутым наизусть тўрыс каласкален ок керт.

IV класс

«5» отметке шыналтеш:

- тунемше I пелийште умылен, икшырымшын писын, чын лудеш, сылнын лудмо тўн йонла дене пайдалана, ик минутшто, шагал гын, 70 мутым лудын шукта; II пелийште икшырымшын писын, умылен, чын, литературно ойлыммо тўн нормо дене келшышын лудеш, мом лудмыжым йўкшў дене тўрлын ончыктен пуа, лудмо годым шке кумылжымат йўкшў денек палдара, ик минутшто, шагал гын, 85 мутым лудын шукта; текстым тичмашын, кўчыкын да ужаш дене каласкала, кутышто шаным шкевуй ышта, лудмын тўн поньмашжым пален мошта;
- темпыме темылан (пўртўс, ылышыште лийше онгай, герой нерген) каласкален пуаш текстыште мутым, ойсавыртышым, эпизодым шкевуй музп;
- почеламутым наизусть пала да сылнын каласкален мошта.

«4» отметке шыналтеш:

- тунемше текстым икшырымшын писын тичмаш мут дене лудеш, логический ударений ден паузым кучылтеш, I пелийште ик минутшто, шагал гын, 65 мутым, II пелийште 75 мут деч шагал оыл лудын шукта;

Икымше классыште туземшын шкевуа лудмыжко посна отметке дене ок палемдалт. Но шуко лудшым мокташат туныктышо поро шомакым муын кертеш. Шылталаш ок кўл, но лудаш йоча-влакым эреак кумылан ден шогыман. Йолташын примерже – сай йон.

«5» отметке шыналтеш:

- туземше сылнымуган, научный книга-влакым программме по-чеш эреак лудын шога, лудаш темлыме книга-влак кокла гыч ик-таж-кудыжым шкевуа аклен кертеш: комышто книга лўмым, авторын фамилийжым куштылгы каласен кертеш;
- книгаште мо нерген ойалтмым пала, тыгодым содержание нийын тўжал палыжлан энгерта – авторым, книга лўмым каласа, комысо да текстысе сўрестым умылтара;
- туныктышын каласыме произведенийым урокышто палемдыме жапыште шке муэш да, умылен, семынже лудеш, йоча книга-м ты жаплан кўлеш семын лудын моштымыжым ончыкта;
- туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым каласен да ончыктен кертеш, кызат гына лудмо але классыште ончыч лончылымо кеч-могай вес произведенийын але тудын ужашыжын со-держанийжым ойлен пуа;
- классыште лудмо да лончылымо книга-влак кокла гыч кеч-могай темылан 1-2 книга (произведенийым) куштылгы шарнал-тен ойла.

«4» отметке шыналтеш:

- туземше темлыме книга-влакым лудеш, авторын фамилийжым пала, книга лўмым каласа, мо нерген ойалтмым умыла, со-держанийын кокыт деч шагал огыл тўжал пальжым ужын мошта; авторын фамилийжым але книга лўмым ойла, комысо да текстысе сўрестым умылтара;
- туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым палемды-ме жапыште книгаште шке муэш да, умылен, семынже лудеш, йоча книга-м ты жаплан кўлеш семын лудын моштымыжым ончыкта;
- туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым каласен да ончыктен кертеш, кызат гына лудмо але классыште ончыч лончы-лымо кеч-могай вес произведенийын але тудын ужашыжын содер-жанийжым ойлен пуа, лудмо нерген шке шонымыжым умылтара;
- классыште лудмо да лончылымо книга-влак кокла гыч кеч-могай темыланат ик книга шарналтен ойла.

«3» отметке шыналтеш:

- туземше книга туныктышын ушештарымыж почеш веле лу-деш;

- мутышто логический ударений ден паузым ыштымаште 1-2 йонгылыш вашияттеш; туземше лудмыж почеш планым ышта; текстым тичмашын (кўчыкын, ужаш дене) каласкален мошта;
- лудмын тўг шонымашыжым шкевуа ойыра, но ойлымжы го-дым коклан йонгылыш лиеш да шкежак тўрлата;
- почеламутым наизусть сылнын каласкала, но изи йонгылышым ышта.

«3» отметке шыналтеш:

- туземше умылен, тичмаш мут дене (южо мутым слог дене) йўжым вапталгыде лудеш, I пелийыште ик минутышто; шагал гын, 55 мутым лудын шукта; II пелийыште тичмаш мут дене лудеш, но кўлеш наре сылнын лудын ок мошто, ик минутышто 65 мут деч ша-гал огыл лудын шукта, лудмыж годым 3-5 йонгылышым ышта;
- текстым тичмашын да кўчыкын каласкала, лудмын тўг шо-нымашыжым ойла, туныктышын полшымыж дене планым ышта;
- почеламутым наизусть каласкала, но йонгылышым ышта да туныктышын полшымыж дене веле тўрлата.

«2» отметке шыналтеш:

- туземше текстым утларакше слог дене, южо мутым веле тичмашын лудеш, шуко йонгылышым ышта (слогым, мутым алмап-тылеш, луде кода да молат), лудмыжым начарын умыла, I пе-лийыште ик минутышто 55 наре мутым лудын шукта; II пелийыште тичмаш мут дене лудаш тузем шуын огыл, 6 йонгылыш деч шуко ышта, ик минутышто 65 наре мутым лудын шукта;
- текстым каласкалымыж годым радамым луга, лудмыжым йонгылыш каласкала, ойлымжы годым шуко йонгылышым ышта;
- текстым кўчыкын да ужаш дене каласкален, планым ыштен, туныктышын полшымыж денат тўг шонымашым ойлен ок керт;
- почеламутым наизусть тўрыс каласкален ок мошто.

Мўнтыштў лудмым тергыман да аклыман

Книгам мўнтыштў шкевуа лудмым аклыме годым туземше-влакын тыгай шийчымышынт ден моштымышынт лийшаш:

- йоча книга-м пала да лудаш ойырен налын мошта;
- книга-м (произведенийым) лудын, содержанийжым умылен да текст дене сўрет почеш каласкален мошта.

Отметке шунаш урокын темыж почеш литературым йочан ар-ня еда мыыр лудмыжым шотыш налын шыналтеш.

Туземше тынар луднаш: II классыште – 1-5 стр.; III классыште – 10-12 стр. (I пелий), 20-25 стр. (II пелий); IV классыште – 20-25 стр. (I пелий), 30-35 стр. (II пелий).

Мўнтыштў лудмылан чырык да идалык мучаште отметке ок шыналт, но лудмым пўтынек аклыме годым шотыш налалтеш.

- тыгый коман книга-влакым веле шкевуа пален кертеп, угла-рак сорастараме комышто книга лумым туныктышын полшымыж дене гына муэш, мо нерген ойлаштым угларакше комысо да текстысе сүрет почеш веле пала;
 - урокышто палемдыме жапыште у книгам онча, но туныктышын каласыме произведенийым тушто шкевуа эре муын ок керт, садлан пашам куптылемдаш перна;
 - соержанийым да классыште лудын лончылымо книгасе тун герой-влакым каласкалымыж годым угларакше тушто ужмо сүретлан гына энерта;
 - классыште лудын лончылымо книга-влак кокла гыч южо темман гына книгам парналтен каласа.
- Монтышто лудым тергеме урокланте йоча книга дене ыштыме пашалан II классыште «2» отметке огеш шыдалт: южо йочаже книгам лудын моштыдымыжлан коба почеш кодаш.

III класс

«5» отметке шыдалтеш:

- тунемше шуаш урокын темыж почеш сынымутан произведенийым монтышто шке лудеш, да туныктышо тудым ок эскере;
- темлыме книга-влакым шке ойырен налын кертеп, туныктышын темлыме теме дене книгам каласыме тужвал тусшо дене вашке муэш, шкенжын лудын, умылен кертмыжым шотыш налын, тудым куптылтын акла;
- лудмо нерген вешмутым пуаш ямдылалтмыж годым книга дене пашам ыштен монгымыжым ты жапаш келшышын турс почын ончыкта, чыла дене пырля канашаш эреак ямде, текстын тичмаш шонымапаш ужашыжым ойырен да каласкален пуэн кертеп, тыгодым түрлө йоным кучылтеш: чыла раш каласкала але ужашыжым кучыкын умылтара, але мутшо дене сүретлен пуа;
- монтышто лудым тергеме урокланте лончылымо книга-влакым возышо писатель-шамычын 1-2 произведенийыштым вашке да чын каласа.

«4» отметке шыдалтеш:

- тунемше темлыме книга-влак коклаште кўлешыжым шкевуа пален кертеп, туныктышын темлыме теме дене книгам каласыме тужвал тусшо дене муэш, шкенжын лудын, умылен кертмыжым шотыш налын, тудым акла;
- лудмо нерген вешмутым пуаш ямдылалтмыж годым туныктышын ушештарымыж почеш шке моштымыжым почын ончыкта, монтышто лудым тергеме урокышто тўшкан канашымашке ушна, лудмо книган соержанийжым туныктышын йодмыжо але ончычак темлыме план почеш каласкала, тыгодым йонтылш лийын кертеп, лудмо нерген шке шонымыжым почын пуа;

- монтышто лудым тергеме урокланте лончылымо книгам возышо писательын 1-2 произведенийжым каласа.

«3» отметке шыдалтеш:

- тунемше темлыме книга-влак коклаште кўлешыжым шкевуа муын кертеп, туныктышын темлыме темман книгам ойырен налеш, но умылен лудын кертмыжым чылаж годымак шотыш ок нал; монтышто лудаш темлыме деч ятырак шагал лудеш, туныктышо эреак ушештарен шотышаш;
 - монтышто лудым тергеме урокланте тўшка пашашке кумылын ок ушно;
 - монтышто лудым тергеме урокышто тунемме книгам возышо писательын произведенийжым каласен кертеп, но сынымутан произведений-влакын авторыштым ойлымо годым йончылышымат ышта.
- Монтышто лудым тергеме урокланте йоча книга дене ыштыме пашалан III классыштан «2» отметке огеш шыдалт. Амал түрлө лийын кертеп: йоча лудаш тунем пуын огыл але библиоте-каште кўлеш книга уке, але школ ден библиотеке пашам ваш келшен огыл ыште. Туныктышо чыла чаракым пытараш полшышаш да лудаш йочам порын кумыланденак шотышаш.

IV класс

«5» отметке шыдалтеш:

- тунемше шуаш урокын темыжлан келшыше сынымутан литературым монтышто эреак лудеш, справочный литератур гыч ешартыш пинчымашым налеш, сынымутан произведений да лудмо книган авторжо нерген урокышто раш да онгайын каласкален кертеп;
 - темлыме списке але указатель почеш шканже келшыше книгам ойырен налеш, йодышлан вешмутым справочный литерату-рышто куптылтын муэш;
 - йоча газет ден журнал-влакым эре лудеш;
 - палемдыме книган соержанийжым умылен да умылтарен мошта, тыгодым ончылмут, аннотаций да почешмут дене пайдалана;
 - кеч-могай темман икмыняр йоча книга ден авторыштым куптылтын каласа.
- #### «4» отметке шыдалтеш:
- тунемше темлыме списке але указатель почеш шканже келшыше книгам ойырен налын кертеп, но эре тыге ок ыште;
 - справочный литератур денат пайдаланен кертеп, но тидым чыла годымжак шкевуа ок ыште, книгаште вешмут уло гынат, тудым ок му;
 - йоча газет ден журналым эре ок луд;

— ончылмут, почешмут, аннотаций дене пайдаланен мошта, но тидьмаг эре шкевуга ок ыште;

— кеч-могай темылан книга да авторым каласа, но книга лўмым але авторым йонгылыш ойлен кертеп;

— шушаш уроклан кўлшö книгам мөнтыштö кумылын да эре лудеш, сылнымутан произведений нерген урокышто каласкален мошта, но южгунам йонгылышым ышта.

«3» отметке шыналтеш:

— тунемше темлыме списке да указатель почеш книгам вашке муын ок мошто, темлыме теме дене шканже келшыше книгам ойырен налын ок керт, справочный литературым тулдан пуымек веле, вашмутым муэш;

— йоча газет ден журналым ок луд;

— ончылымут, почешмут да аннотаций дене туныктышын кўштымж почеш веле пайдалана;

— шушаш урокын темжалан кўлшö книгам нормо деч ятырак пагал лудеш, урокышто сылнымутан произведений нерген туныктышын полшымыж дене веле каласкала;

— кўлеш темылан йоча книга ден произведенийым чыла годым-жак каласен ок керт, южо произведений ден авторым веле пала, книга лўмым ойлымж годым йонгылышым ышта.

Мөнтыштö лудым тергеме урокланте IV классыпшат начар отмыткым огыт шынде. Ончычсо кум ий коклаште кажне йоча дене пашам посна ыштыме гын, чыланат виийшт пугымо семын лудыт, лудде огыт чыте.

Грамматике, чын да арун возымо, йылмым лывыртыме дене шинчымаш ден моштымашым тергымаш да акльмаш

1. Ойлымо вашмутым акльмаш

Йодыптамаш — тўналгыш класслаште тунемше-влакын нине ужашла дене шинчымашышт ден моштымашыптым аклыме пеш кўлешан йон. Ойлымо вашмутлан отмыткым шындыме годым теве мо шотыш налалтеш: 1) вашмут тўрыс да чын мо; 2) каласкалым-жым тунемше кузе умылен; 3) радам дене каласкала мо да ойлымо йылмыже могай.

Тунемпын тичмаш вашмутшо, поснак III — IV класслаште, туныктышын темлымж почеш кўрылте каласкалым лийпаш да тунемше материалым сайын умылымжым ончыктыпаш: вашмутышым (правилым, определенийым) йоча шке примерже дене пентьдемден моштыпаш, туныктышын кўштымж почеш текстыште кўлеш грамматический категорийым (предложений членым, ойлымаш ужашым, мутын ужашыжым, падежым, числам, жа-

пым да молымат) палыпаш; темлыме правилан мут-влакым муыш, нунын возалтмыштым умылтарен моштыпаш, практический упражненийым ыштыме годым да эн ончычак мутым тўрлö йон дене (буква ден йўкым умылтарыме, состав шот дене, морфологически) лончылымо годым, тыгак предложений нерген каласкалыме годым шинчымашыжым шкевуга да чын кучылтнаш.

Изи класслаште тунемше-влакым ойлаш туныктымо тўналгыш жапыштак нунын вашмутышт ушандарыше, негызлыме лийпаш, шкевуга каласкален, йоча-влак ойыптым чын чонтыпаш улыт (шонным радам дене каласкален пуат, мутым кучылтмо, предложений ден мут сочетанийым чонгымо шотышто литературный йылмын нормыжым огыт пудырто).

«5» отметке шыналтеш:

тунемше тичмаш да чын вашмутым пуа; программаште палемдыме материалым сайын умылен налын; вашмутышым шке примерже дене пентьдемда; мут ден предложенийым лончылымо, тунемме грамматический категорийым текстыште палыме годым шинчымашыжым шкевуга да чын кучылтеш, мутын кузе возалтмышым да предложенийыште препинаний знак шындымым умылтарен мошта; вашмутым радам дене, кўрылте каласкален пуа, ойлымж годым йылме шотышто йонгылышым ок ыште, но ик изи экшык лийын кертел.

«4» отметке шыналтеш:

тунемше «5» отмыткылан палемдыме требований дек лишемше вашмутым пуа, но ойлымж годым йылме шотышто, тыгак чын каласме правилан примерым спарыме, текст дене пашам ыштыме, мут ден предложенийым лончылымо годым ик-кок йонгылышым ышта да шкевуга але туныктышын изин полшымыж дене тўрлата.

«3» отметке шыналтеш:

тунемше каласкалыме материалым пўтынь налмаште умыла, но вашмутшо тўрыс огыл, туныктышо шке йодышж дене полша; йоча правилым шке примерже дене пыкше пентьдемда; текст дене пашам ыштыме, мут ден предложенийым лончылымо годым йонгылышым ыштылеш да туныктышын полшымыж дене веле тўрлата; материалым каласкалымж годым радамым луга, кўрылте ойлен ок керт, мутым кучылтмо, мут сочетаний ден предложенийым чонгымо годым йонгылышым ыштылеш.

«2» отметке шыналтеш:

тунемше кўлешан правилым але тунемме материалым гыч шукажым ок пале, правилым, определенийым каласымаште йонгылышым ышта, нуным вес семын умылтара, мут ден предложенийым сайын лончылен ок мошто, туныктышын полшымыж денат шке йонгылышыжым тўрлатен ок керт; чарнен-чарнен ойка, каласкалыме радамым луга, йылме шотышто луго экшык уло.

Тергеме жалган программме почеш сайын тунем налал да пентгидемдаш кўлиш тўн правил ден теоретический шинчымашым ойлымо годым вашияттише ситыдымаш куту йонгылышлан шотлагатеш. Нунын кокла гыч поснак кумдан шарлышыже тыгай: правилым, определенийым умылдые тунем налмаш, шке примерым каласен да кучылт монгыдымаш.

Программысе южо йодыш йоча-влакым тыглай гына налдараш темлагатеш. Садлан нунын дене йоча-влакын шинчымашышглан отметке ок шыдалт.

2. Йоча-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым возымо напашт почеш тергымаш да аклымаш

Икымше классыште йоча-влакын шинчымашышт ден моштымашышт идальк мучко тергалтеш. Возаш туныктымоз жапыште тўрлў изи напаш ынталтеш: йоча-влак тунемме куту да изи буквам, посна слогым, куштылго мут-влакым диктоватлыме почеш возат, кид дене возымо да печатлыме прифган мут ден кўчык предложений-влакым серен налыт.

Тунемме ий мучаште тыгай контрольный паша эртаралтеш: йоча-влак печатлыме прифган предложений-влакым возен налыт да диктоватлыме почеш изи текстым возат.

Тергеме да возаш туныктымоз паша II – IV класслаште тыгай: диктант, мутер диктант, текстым возен налмаш, изложений, сочинений, грамматический лончылымаш.

Контрольный паша тыглай (текущий) да иктешылыше лиеш. II – IV класслаште утларакпе грамматический задания диктант (текстым возен налмаш) эртаралтеш. Грамматический заданийже – мут ден предложенийым тичмашын але южо йодыш почеш лончылымаш. Тыгодым кок отметке шыдалтеш: иктыже – диктантлан, весыже – грамматический заданийым шуктымаш.

Возымо контрольный паша мыняр гана эртаралтеш? Программысе поснак кўлепан южо йодыш але пўтынь изи теме шотышто тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым тергаш кўлеш гын, контрольный пашам возыктыман. Текстште тиде теме дене тўн орфограмме, препинаний знак-влак лийман. Нуно ончыч налме шинчымаш ден моштымашын мочол пентыде улмыштым паша полшышаш улыт.

Иктешылыше (итоговый) контрольный паша тылеч шуко лийшаш отыл: Паша	Класс			
	I	II	III	IV
Диктант (грамматический задания) Изложений	3	4	4	4
		2	2	2

Диктантым тичмаш текст почеш эртараш йўнан да пайдале. Тудо литературный йылмын нормыж дене келшен толшаш, воспитательный, познавательный содержанияш лийшаш, тиде классыште тунемше-влак текстым куштылгын умылен кертыш.

Диктант текст шке нелылыкше дене кокла шотан лийшаш, тушко ончыч да кызыт тунемме правиллан орфограмме-влакым пуртыман. Текстште мут-влак тиде классыште тунемдыме прайланат улыт гын, нуным доскаш возаш кўлеш; препинаний знакым туныктышо ойла.

Диктант текстын кутгытшо тыгай лийшаш:

I класс.

Тунемме ий мучко – изи да куту 2-3 буква, 2-3 слог, 2-3 мут але кок-кум мутан предложений. Идалык мучаште – диктант 15 мутан.

Моло класслаште диктант тынар мутан лийшаш:

Класс	Чырык			
	1	2	3	4
II	15-20	20-5	23-30	30-35
III	35-40	40-45	45-50	50-55
IV	55-60	60-65	65-70	70-80

Грамматический задания контрольный пашалан II – IV класслаште 35-40 минут, I классыште 25-30 минут ойыратеш.

Туныктышо I классыште йочан возымо папажым мутшо дене велеш акла. Тидын годым аклыме паша программнын йодмыжлан келшен толеш але уке, шотыш налеш. Диктантыште вич екшык деч шуко отыл гын, сайлан шотлаш лиеш.

II – IV класслаште диктант тыге ақлалтеш:

«5» отметке шыдалтеш:

диктантыште йонгылыш ден тўрлатымаш уке, папаш чаткан, каллиграфийын йодмыжым эскерен возымо (буква-влакым икте-весышт дене чын ушымо, кўлеш наре шўрын возымо, икгай кутытан, лопкытан улыт да молат).

Ик графический йонгылышым тўрлатымашлан «5» отметкым шындаш лиеш.

Южгунам каллиграфий нормо деч коранме, тыгак ик тўрлатымаш уло (киен кодшо буквам пындыме, йонгылыш возымо буквам тўрлымб да т.м.). Туге гынат «5» отметкым шындаш лиеш.

«4» отметке шыдалтеш:

диктантыште 1-2 орфографический (фонетико-графический) да 1 пунктуационный але 1 орфографический да 2 пунктуационный йонгылыш уло. Папаш чаткан возымо, но каллиграфий нормо деч изип коранме. Могай-гынат енартшы ик тўрлатымаш лийын кергеш.

«3» отметке шындалгаш:

диктантыште 3-5 орфографический (фонетико-графический) йонгылыш уло, вариант түрлө лиеда: а) 3 орфографический да 2-3 пунктуационный, б) 4 орфографический да 2 пунктуационный, в) 5 орфографический да 1 пунктуационный йонгылыш. Папам амыртыл возымо, каллиграфий нормо деч кугун торлымо. Могай-гынат епартыш ик төрләтәмәш лийын кертеп.

«2» отметке шындалгаш:

диктантыште 5-7 орфографический (фонетико-графический) йонгылыш уло. Папам амыртыл возымо, каллиграфий нормым чот пудуртымо.

Диктантыште йонгылыш тыгай лиеда: мутым возымо годым орфографий правилым шотыш налме огыл, мутышто буквам кодымо але йонгылыш возымо, мутым вес дәне алмаштыме, тиде классын программышлан келыше прешинаний знак уке, шарнен шоташ учебникыште лұмын ойырен палемдыме мут-влакым йонгылыш возымо.

Диктантыште йонгылышлан ок шотлалт:

- 1) йонгылыш дәне кылдалтше орфографий ден пунктуаций правилым тиде классышгаш, ончычат тунемын огытыл;
- 2) предложений мучаште ик гана точкым шындыме огыл, но вес предложенийысе икмыше мутным кугу буква дәне туналме;
- 3) ик мут олмеш весым возымо, но шоньмаш ок вашгалт (синоним кучылтмо годым монь тыге лийын кертеп);
- 4) мутвожысо пытартыш согласныйым вес корныш вончыктарыме, но мутым слоглан чын шелме.

Диктантыште ик йонгылышлан шотлалгаш:

- а) кок иктай орфографический але фонетико-графический төрләтәмәш;
- б) кок иктай пунктуационный йонгылыш;
- в) ик мутышто пачаш-пачаш ыштыме йонгылыш; мутлан, *кор-мыжташ* мутым кок гана кучылтмо, кок ганажат ж олмеш ш буквам возымо;
- г) кок изи йонгылыш. Иззи йонгылышжыко тыгай: а) мутышто ик буквам почела возымо (мутлан, *тааче*); б) мутым ик корно гыч везыш вончыктарыме годым кокымшо ужашыжым возыде кодымо; в) предложенийыште ик мутымак кок гана (почела) возымо; г) мутым возен пытарыме огыл.

Йоча-влакын шинчымашышт ден моштымашышым тергаш эртарыме тыглай (текуний) да иктешлыше письменный папалан текстым учебник але доска гыч монь возен налмым аклыме годым меткылык тыгай нормо кучылгалтеш.

Отметке	Тынар орфографический да пунктуационный йонгылыш лийын кертеп		
	II классыште	III классыште	IV классыште
«5»	уке	уке	уке
«4»	1-2 йонгылыш да 1 төрләтәмәш	1 йонгылыш да 1 төрләтәмәш	1 йонгылыш да 1 төрләтәмәш
«3»	3 йонгылыш да 1 төрләтәмәш	1 йонгылыш да 1 төрләтәмәш	2 йонгылыш да 1 төрләтәмәш
«2»	4 йонгылыш да 1-2 төрләтәмәш	3 йонгылыш да 1-2 төрләтәмәш	3 йонгылыш да 1-2 төрләтәмәш

Грамматический лончылымашлан заданий (2-3 лийын кертеп) диктантын текстыште але возен налмаш текст дәне, грамматике да арун возымаш шотышто тунемме материал дәне кылдалтмаш. Мо-ланже раш: нуно тунемме грамматический материалым йоча-влакын кузе умылымашым пален налаш, ойлым да возымо годым шке шинчымашышым кузе кучылт моштымашышым тергаш полнат.

Грамматический заданийым пуктымым аклыме годым теже мом шотыш налаш күлеш:

«5» отметке чыла заданийым йонгылыш деч посна шуктышо, определений ден правилым сайын улымен налмым ончыктышо, па-шам ыштыме годым шинчымашым шкевуя кучылт моштышо ту-немышлан пындалтеш.

«4» отметке правил ден определеннийым сайын улылымым он-чыктышо, мут ден предложенийым лончылыммо годым шке шинч-машыжым кучылт моштышо да заданийын 3-4 деч шагал огыл ужа-шыжым чын шуктышо тунемшылан пындалтеш.

«3» отметке тунемме материалын икмыняр ужашыжым палы-мым ончыктышо, заданийым пелыж деч шагал огыл чын шуктышо тунемшылан пындалтеш.

«2» отметке тунемме материалым начарын палыше, граммати-ческий заданийым шукарак ужашыжым шуктен кердыме тунем-шылан пындалтеш.

Мутер диктант тергыме тыглай (текуний) папа семейн эрга-ралтеш. Текстыш утларак неле шомак-влак пурталтыт (нуным каж-не классын программаштыже пуымо).

Мутер диктантын кутгышо II класслан – 4-6 мут, III класслан – 8-10 мут, IV класслан – 10-12 мут.

Мутер диктантлан отметке II, III, IV класслаште тыге шыдалтеш.

«5» отметке – йонгылышжымо пашалан.

«4» отметке – 1 йонгылышлан да 1 төрләтәмәшлан.

«3» отметке – 2 йонгылышлан да 1 төрләтәмәшлан.

«2» отметке – 3-5 йонгылышлан.

«1» отметке – 6 деч шуко йонгылышлан.

II – IV классларда тыгак тунемше-влакын шонным кўрылте возен моштымыштым тергаш лўмын паша ыпталтеш. Тиде возаш туныктышо изложений да сочинений. Нунылан ик шагат деч шагал огул ойбарлтиаш. Чырыкыште возаш туныктышо 3-4 творческий пашам ыштыкташ кўлеш.

Изложенийлык текстын кутышто нылымше чырыклар тыгай:

II классыште – 30-40 мут, III классыште – 50-60 мут, IV классыште – 80-90 мут.

Изложенийлан текстым тўт шотышто каласкалыше (повествовательный) содержанияным налът. III классыште сўретлыман да шонкалыман ужаш пурталтеш.

Темызат, содержаниежат воспитательный задачым шукташ полшыт да йоча-влаклар умылаш кутышто лийышт.

III – IV классларда сочиненийн кутышто – 0,5-1 странице;

III классыште – 9-10 предложений (50-60 мут), IV классыште – 11-12 предложений (70-80 мут).

Сочиненийлан ойырен налме теме илып дене кылдалтпаш. Йоча-влакын илышытлан, пашаитлан да кумылытлан липыл лийлаш. Содержаниежым нуно кутытлыгын умылен керттыт, текстын чонатме радамже раш лийже, йылымжаат йочан ийготшылан келшыже.

Изложенийм (сочиненийм) аклыме годым тўт шотышто те-ве мо шотыш налалтеш: изложенийште текстым кўлеш наре тич-машын, радам дене почын пуымо мо, сочиненийште могай текст шочын; йылме ойыртемеже могай: мутым чын кучылтмо мо, мут сочтанийым, предложенийм кузе чоньмо, орфографий могырым возымашыт могай. Изложений ден сочиненийм тергеме годым II – III классларда ик отметке пындалтеш, тудо пашан чыла мо-гыржым авалтен иктешла. IV классыште изложений ден сочинений кутытым, шоньмашым каласен пуаш тўрлў мутым, ойсавыртышым, предложенийм кучылттым шотыш налын, йылме лывыртыме па-ша кок отметке дене аклалтеш: иктыже – содержаниейлан да йыл-мылан, весыже – грамотностылан.

Грамотностылан отметке диктантым аклыме годсо гаяк. Изло-жений ден сочиненийн содержаниейышт ден йылымштым аклыме годым чўкыдын вавлиялтыше тыгай экшык шотыш налалтеш: те-мылан келшен толдымн возымо, изложений текстын содержание-жым йоньлыш каласкалыме, уто фактым, ужашлам пуртымо, тек-стысе ужашла коклаште кыл уке, предложений-влакым радам дене шындыл моштымо огул, мут радамымат лутымо, ик шомакымак кўлеш деч посна пачаш кучылтмо, южо шомакым йоньлыш значений дене пуртымо.

«5» отметке шындалтеш: авторын текстшым изложенийште чын да радам дене каласкален лекме, сочинений темым сайын по-чын пуымо, мут кучылтмаште, мут сочтаний ден предложенийм

чоньмаште йоньлыш уке, тыгак орфографический йоньлыш деч посна возымо (1-2-тўрлатымаш лиын кертел).

«4» отметке шындалтеш: авторын текстшым изложенийште чын, кўлеш наре тичмашын каласкален лекме, сочинений темым почын пуымо, но шоньмым каласкалыме радам изип лугалтеш, фактым кучылтмаште да йылме шотышто 2-3 йоньлыш, тыгак 1-2 орфографический да 1 пунктуационный йоньлыш, 1-2 тўрлатымаш уло.

«3» отметке шындалтеш: изложений годым авторын текстше деч, сочинений годым теме деч изип коранме, шоньмым каласка-лыме радамым изип лутымо, 2-3 предложенийм йоньлыш чоньмо, икгай мутым шуко кучылтмо (мутер нўжна), содержанией да йылме шотышто 3-6 йоньлыш, тыгак 3-5 орфографический, 1-2 пунктуационный йоньлыш, 1-2 тўрлатымаш уло.

«2» отметке шындалтеш: изложений возымо годым авторын текстше деч, сочинений годым теме деч чотак коранме – кўлешан эпизодым, тўт ужашым, тўт шоньмашым да монь монден кодымо; шоньмым каласкалыме радамым луген пытарыме, ужаш ден ужаш, предложений ден предложений коклаште кыл уке, содержанией да йылме шотышто 6 деч шуко йоньлыш, тыгак 6 деч шуко орфогра-фический, 3-4 пунктуационный йоньлыш, 3-5 тўрлатымаш уло.

Изложений ден сочинений тўналтыш классларда ты пашалан ту-ныктышо шот дене эртаралтыт, садлан начар отметке иктешлыше (итоговый) контрольный изложенийм возымо годым веле шындал-теш.

Возаш туныктышо изложений ден сочинений классыште ту-ныктышын вуйлатымж почеш сералтыт. Ик изложенийм учеб-никысе текст почеш, весым тунемше-влаклар палыдыме текст по-чеш эртараш пайдале. Эреак тыге алмаштылаш кўлеш.

3. Шинчымашым, моштымашым иктешлен аклымаш

Иктешлыше отметке кажне чырык да тунемме ий мучаште шы-налтеш. Тидын годым тунемше-влакын грамотностыштым ойлымо вавмутышт да возымо пашаит почеш аклыме результат, граммати-кын темылажым кузе умылымштыт, ойлымо да возымо годым ике шоньмашыштым кўрылте каласкален моштымышт шотыш налал-тыт. Иктешлыше отметкым пындыме годым тўт шотышто йоча-влакын возымо пашаитлан энергетман. Тунемше тиде пашалан чы-рык мучко начар отметкым налын гын, тудлан марий йылме дене чырыкым иктешлыше сай отметкым шындаш ок лий. Иктешлыше отметке тунемшын чыла шотышат кузе ямдылатт шумажым чын ончыктылаш; тиде ончыксо моло отметкым шотыш налын пындыме ала-могай кокла шотан отметке огул.

Марий Эл Республикын туныктыш да шанче министерствыже
Марий туныктыш институт

**Семен Дмитриевич Дмитриев, Аркадий Михайлович Ефремов,
«Уста туныктышо» лабораторийын членже-влак
ямдыленыт**

**МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДА ЛИТЕРАТУР ЛУДМАШ ДЕНЕ
ПРИМЕРНЫЙ ПРОГРАММЕ**

I – IV

Төрлатен да ешарен, 2-шо гана лукмо

Министерство образования и науки Республики Марий Эл
ГОО ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»

Подготовили **Семен Дмитриевич Дмитриев,
Аркадий Михайлович Ефремов,
члены лаборатории «Уста туныктышо»**

**ПРИМЕРНАЯ ПРОГРАММА ПО МАРИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
И ЛИТЕРАТУРНОМУ ЧТЕНИЮ**

I – IV

На марийском языке

Редактор **Г.И. Армякова**
Компьютерная верстка **Н.В. Гусевой**

Подписано к печати 01.12.2011. Бумага офсетная. Гарнитура Тип Таймс.
Усл.печ.л. 6,25. Учетно-изд.л. 5,76. Тираж 200.

Отпечатано на ризографе в ГОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»,
424918, г.Йошкар-Ола, с. Семеновка, ул. Интернатская, 7.